

T.C.
RECEP TAYYIP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

İLKOKUL VE ORTAOKUL DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ
DERSİNİN ELEŞTİREL DÜŞÜNME BECERİSİ AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Mustafa ÇETİN

Danışman:

Yrd.Doç.Dr. Bayramali NAZIROĞLU

Rize-2013

ÖNSÖZ

Bilgi ve iletişim çağı olarak adlandırılan 21. yüzyılda verili bilgileri sorgusuz sualsiz kabul eden bireyler yerine araştıran, eleştiren, karşılaştığı sorunlar karşısında doğru kararlar alıp sorunlara çözüm üretebilen ve yaratıcı düşünme yetisine sahip bireylere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sayılan özellikler kişiye sonradan kazandırılabilir nitelikte olup, söz konusu becerilerin kazanılmasında ve geliştirilmesinde en önemli unsur okul ve okulda icra edilen eğitim-öğretim etkinlikleridir.

Eleştirel düşünme becerisi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin öğretim programında da yer almakta ve öğrencilere verilecek beceriler arasında sayılmaktadır. Din öğretiminin eleştirel düşünceyi teşvik edici bir mahiyet kazanması, bireylerin farklı din ve dünya görüşlerine mensup insanlarla barış içinde bir arada yaşayabilmeleri, demokrasiyi özümseyebilmeleri ve çevreye saygılı bireyler olarak yetişebilmeleri adına önemli bir adım olacaktır.

Bu çalışmanın her aşamasında ilgi, yardım ve desteğini esirgemeyen, öneri ve eleştirileriyle yol gösteren değerli tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Bayramali Nazıroğlu'na minnet ve teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca çalışmanın son şeklini alması ve olgunlaşması sürecindeki katkılarından dolayı Prof. Dr. Nebi Gümüş ve Yrd. Doç. Dr. H. Yusuf Acuner hocalarıma ve yüksek lisans eğitimimin ders aşamasındaki katkı ve yardımlarıyla bana din eğitimi alanını sevdiren Prof. Dr. Ahmet Koç hocama da en içten şükranlarımı sunuyorum. Araştırmamın her safhasında yardımlarını esirgemeyen Hüseyin Öztürk'e ve değerli önerilerinden her zaman istifade ettiğim Osman Taşkın'a da teşekkürü borç bilirim. Çalışmam süresince varlığıyla bana güç veren, sabır ve hoşgörüsünü benden esirgemeyen değerli eşim Özlem'e de en derin duygularıyla teşekkürlerimi sunarım.

Mustafa Çetin

10 Haziran 2013, Artvin

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER	II
KISALTMALAR	IV
GİRİŞ	6
Araştırmanın Problemi	6
Araştırmanın Amacı	6
Araştırmanın Önemi.....	8
Kapsam ve Sınırlılıklar	9
İlgili Yayın ve Araştırmalar	10
Araştırmanın Yöntemi.....	14

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ

I. Düşünme	17
A. Düşünmenin Tanımı	18
B. Düşünmenin Oluşumu ve Süreçleri.....	20
C. Düşünme Becerileri	22
II. Eleştirel Düşünme	24
A. Eleştirel Düşünmenin Tanımı	25
B. Eleştirel Düşünmenin Önündeki Engeller	27
C. Eleştirel Düşünmenin Önemi	30
D. Eleştirel Düşünen Bireyin Özellikleri	32
E. İslâm Dini ve Eleştirel Düşünme.....	35
III. Eğitim, Din Eğitimi ve Eleştirel Düşünme	42
A. Eleştirel Düşünme Eğitimi	43
B. Okulda Eğitim ve Eleştirel Düşünme	45
C. İlköğretimde Eleştirel Düşünme.....	47
D. Eleştirel Düşünme Öğretiminde Öğretmenin Rolü	48
E. Türk Milli Eğitiminin Amaçlarında Düşünme	49
F. Eleştirel Düşünme Öğretiminde Temel Yaklaşımlar	51
G. Din Eğitiminde Eleştirel Düşünme	52
H. Din Eğitiminde Uygulanabilecek Eleştirel Düşünme Etkinlikleri	57
1. Soru-Cevap Tekniği	60
2. Buldurma (Sokratik Soru):.....	61
3. Yaratıcı Drama ve Bireylerin Görüşlerini Yeniden Yapılandırma	62
4. Sınıf İçi Değerlendirme Teknikleri	62
5. Örnek olay/Tartışma.....	63
6. Diyaloglar.....	63
7. Problem Çözme.....	64
8. Görüş Geliştirme Tekniği.....	64

İKİNCİ BÖLÜM

İLKOKUL VE ORTAOKUL DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERSİNDE ELEŞTİREL DÜŞÜNME

I. Din Öğretiminin Genel Eğitimdeki Yeri	67
II. İlkokul ve Ortaokulda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi	70
III. İlkokul ve Ortaokul DKAB Dersi Programında Düşünme ve Eleştirel Düşünme	72
A. Programın “Giriş” bölümünde Eleştirel Düşünme.....	75
B. Programın Vizyonunda Eleştirel Düşünme	78
C. Programın Temel Yaklaşımında Eleştirel Düşünme	79
D. Programın Genel Amaçlarında Eleştirel Düşünme	80
IV. İlkokul ve Ortaokul DKAB Dersi Ünitelerinin Eleştirel Düşünme Eğitimi Bakımından Değerlendirilmesi	81
A. İlkokul	84
1. Temiz Olalım (4. Sınıf 2. Ünite)	85
2. Sevgi, Dostluk ve Kardeşlik (4. Sınıf 5. Ünite)	94
B. Ortaokul.....	103
1. Allah İnancı (5. Sınıf 1. Ünite).....	103
2. İbadet Konusunda Bilgilenelim (5. Sınıf 2. Ünite)	115
3. Kur’an-ı Kerim’in Temel Eğitici Nitelikleri (5. Sınıf 4. Ünite).....	126
4. Peygamberlere ve İlahi Kitaplara İnanç (6. Sınıf 1. Ünite).....	134
5. Son Peygamber Hz. Muhammed (6. Sınıf 3. Ünite)	143
6. İslâm’ın Sakınılmasını İstedığı Bazı Davranışlar (6. Sınıf 5. Ünite)..	152
7. Melek ve Ahiret İnancı (7. Sınıf 1. Ünite)	158
8. İslâm Düşüncesinde Yorumlar (7. Sınıf 4. Ünite).....	168
9. Kültürümüz ve Din (7. Sınıf 6. Ünite)	175
10. Kaza ve Kader (8. Sınıf 1. Ünite).....	180
11. Kur’an’da Akıl ve Bilgi (8. Sınıf 4. Ünite)	186
12. İslâm Dinine Göre Kötü Alışkanlıklar (8. Sınıf 5. Ünite).....	192
SONUÇ VE ÖNERİLER	200
KAYNAKÇA	204
ÖZET	215
ABSTRACT	217
ÖZGEÇMİŞ	219

KISALTMALAR

ADYÜSBE	: Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
AEÜEFD	: Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi
AİBÜEFD	: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi
ATAÜNİİFD	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜSBE	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
CBÜSBE	: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Çev.	: Çeviren
ÇÜSBE	: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
DEÜBEFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi
DEÜİFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DKAB	: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
İDKAB	: İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
DÜSBED	: Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi
Ed.	: Editör
FÜİFD	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
HÜEFD	: Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi
HÜSBE	: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Hız.	: Hazret
İÜİFD	: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

MAÜEFD	: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MEÜEBE	: Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü
MIÜEBE	: İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü
MKÜSBE	: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
MÜAEF	: Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi
OMÜEFD	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi
PAÜSBE	: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
s.	: Sayfa
SDÜSBE	: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
SÜAKEFD	: Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi
SÜSBE	: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
UÜSBE	: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
YÜSBE	: Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
YYÜSBE	: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

GİRİŞ

Araştırmanın Problemi

Eleştirel düşünme becerisi, ilköğretim DKAB dersi programında öğrencilere ders yoluyla kazandırılması öngörülen beceriler arasında yer almaktadır. Programın pek çok yerinde; öğrencilerin düşünen, araştıran, soru soran, sorgulayan ve aldıkları bilgiyi değerlendiren bireyler olarak yetişmelerinin hedeflendiği zikredilmiştir. Bu durumda, DKAB dersinin mevcut haliyle eleştirel düşünme becerisi kazandırmaya uygun olup olmadığı, bu becerinin ders içerisinde nasıl ve ne şekilde verilebileceği ve dersin işleniş ve ölçme-değerlendirme aşamalarında kullanılan yöntem ve tekniklerin, yapılan etkinliklerin ve sorulan soruların eleştirel düşünme açısından anlam ve değer ifade edip etmediğini araştırma ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada, ilköğretim DKAB dersi programında eleştirel düşünmenin yeri ve eleştirel düşünmeye verilen önemin ortaya konması ve dersin kılavuz kitabında önerilen etkinliklerin eleştirel düşünme açısından değerinin saptanması amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında ayrıca şu alt problemlere de cevap aranacaktır:

1. Düşünme ve eleştirel düşünme nedir?
2. Eleştirel düşünme öğretilir mi?
3. İslâm'ın düşünmeye verdiği önem nedir?
4. Din eğitiminde eleştirel düşünme geliştirilebilir mi?
5. İlköğretim DKAB dersi programında eleştirel düşünmenin yeri nedir

Araştırmanın Amacı

Yaşadığımız çağda bireyin ne kadar çok bilgiye sahip olduğu değil, bilgiye ulaşma sürecinde ne kadar etkin olduğu önem kazanmıştır. Bu nedenle eğitimde bireylere öğretilenlerin niteliği ve niceliği kadar, öğrenmenin nasıl bir süreçte gerçekleştiği üzerinde de durulmaktadır. Eğitimin amacı, öğrencileri hür bilimsel

düşünceye sahip, olayları eş ve art zamanlı olarak inceleyebilen, görünen sebeplerin dışında da sebep-sonuç arayıp bulabilen bireyler haline getirmektir.¹ Günümüzde bilgiyi nesillere aktarma görevini icra eden eğitim kurumları, bireyleri yetiştirirken onların yukarıda sayılan düşünsel yetilerini de geliştirmeyi ve onları çağın gerektirdiği koşullara uygun olarak yetiştirmeyi hedeflemelidir. Bilgiyi eleştiren, yorumlayan, yeni bilgiler üreten bireylerin çağa yön verecekleri ve ilerlemenin öncüsü olacakları aşikârdır.

Toplumun geleceği adına böylesine kritik bir önemi haiz olan eleştirel düşünme, Müslümanların İslâm dinini doğru anlayıp yaşayabilmeleri için de gereklidir. İman, Kur'an'da anlatılan Hz. İbrahim'in ay, güneş ve yıldızların batışını görüp Yüce Yaratıcı'ya iman etmesi hadisesinde² görüldüğü gibi başlı başına bir düşünme ve değerlendirme süreci ve kişinin özgür irade ve tercihinin bir sonucudur. İnsanın düşünme süreci iman ettikten sonra da devam eder. O, iman ettikten sonra da gerek Allah'ın tekvin sıfatının tezahürü olan kâinata, gerekse kelim sıfatının tecellisi olan Kur'an-ı Kerim'e bakarak düşünür, tefekkür eder, görüp şahit olduklarından hareketle Allah'ın gücü, sanatı ve hikmeti hakkındaki kanaatini pekiştirir. Ayrıca içinde bulunduğu toplum ve çağda dinini en güzel şekilde yaşayabilmek için öğrendiği bilgileri gündelik hayatta karşılaştığı olaylarla mukayese ederek hazmeder ve yorumlar. Kur'an'da din hakkında ezberlenmiş kalıp bilgiye sahip olmak ve şartlanmışlık değil, derin kavrayış sahibi olma (tefekkuh fi'd-din) tavsiye edilmiş,³ Kur'an ayetleri ise "insanın üzerinde düşünmesi, anlamlandırması gereken bir kelam" olarak takdim edilmiştir.⁴ Bu nedenle din öğretiminin, en yeni bilimsel gelişmeler ışığında insanın düşünme süreçleri dikkate alınarak planlanması; din öğreticisinin de öğrencileri din olgusu üzerinde ve dini kavramlar hakkında düşünmeye yönlendirmesi gerekmektedir.

Bu araştırmada, ilkokul 4. sınıf ve ortaokul 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflarında okutulan DKAB dersinin eleştirel düşünme becerisi kazandırmaya uygunluğunun

¹ Servet Özdemir, *Eğitimde Örgütsel Yenileşme*, Pegem Yayınları, Ankara 1997, s. 103.

² En'am 6/76-79.

³ Tevbe 9/122.

⁴ Muhammed Şevki Aydın, *Açık Toplumda Din Eğitimi*, Nobel Yayınları, Ankara 2011, s. 87-88.

ve dersin programında eleştirel düşünmeye yapılan vurguların ortaya konması amaçlanmıştır. Eleştirel düşünmenin yapısı, geliştirilmesi, eleştirel düşünme becerileri ve eleştirel düşünmede kullanılan yöntem ve tekniklerin ele alınacağı araştırmada, İlköğretim DKAB dersi programında eleştirel düşünmenin yeri ve eleştirel düşünmeye verilen önem ortaya konacak ve dersin kılavuz kitabındaki eleştirel düşünmeyi geliştirici etkinlikler incelenecektir.

Araştırmanın Önemi

Geleneksel öğrenme yaklaşımları bireylere, edinilen bilgiyi kullanarak yorum yapabilme, olgu ve problemler üzerinde düşünebilme, hayattaki problemler üzerinde düşünerek bu problemlere çözüm getirebilme gibi düşünsel beceriler kazandırmaktan uzaktır. Böyle bir eğitim ortamında öğrencilerin ne düşünecekleri, ne söyleyecekleri ve nasıl davranacak öğretmenler tarafından öğretilir.⁵ Öğrencinin pasif alıcı olarak değerlendirildiği, düşünme ve problem çözme etkinlikleriyle desteklenmeyen ve öğrenilen bilgiyi var olan bilgi ve deneyimlerle karşılaştırmaya yönlendirmeyen, bilgi aktarımına dayalı bir eğitim anlayışıyla verimli ve sağlıklı bir din eğitiminin yapılamayacağı açıktır. Bu bağlamda İlköğretim DKAB dersi programının da vurguladığı gibi, din öğretimi bir bilgi verme vasıtası olmakla beraber aynı zamanda insanın bilgi edinme yollarını ve aklını kullanma kabiliyetini de geliştiren bir süreç olmalıdır.⁶ Aksi takdirde öğrendiği bilgiyi hazmedip içselleştirememiş bireylerin yetişmesi kaçınılmazdır.

Kişilerin kalıplaşmış bilgilerle ve ezberci bir eğitim anlayışıyla yetişmeleri, onların vahyin farklı yorumlarına karşı dışlayıcı ve ötekileştirici bir tutumla yaklaşmalarına, çevrelerindeki ehil olmayan kişilerden işittikleri dini bilgi ve yorumları eleştirel düşünme süzgecinden geçirmeden kabul ederek hurâfe ve batıl inançlara saplanmalarına ve ilmi-manevi ehliyeti olmayan otoritelere sorgusuz sualsiz bağlanarak maddi ve manevi istismara uğramalarına neden

⁵ Nevzat Köken, *Düşünme ve Eğitim, Eğitime İlişkin Çeşitlemeler-I*, Eğitim Kitabevi Yayınları, Konya 2004, s. 113.

⁶ MEB Komisyon, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, Ankara 2010, s. 3.

olabilir. Bu nedenle M. Faruk Bayraktar'ın vurguladığı gibi din eğitimi-öğretiminde öğrencinin dine zihnen iyice nüfuz etmesi ve onun özünü yakalaması bakımından akla işlerlik kazandırma lüzumu vardır.⁷ Böylece hem eğitimin genel amaçları, hem de İslâm Dini'nin isteği doğrultusunda hareket edilmiş olunacak; öğrenci, inancını akıl ve bilgi zemininde temellendirerek, sağlam bir karakter ve kişilik yapısına, istenen bir ahlaka sahip olabilecektir.⁸

Eğitim ve din eğitimi açısından böylesine büyük bir önemi haiz olan eleştirel düşünme becerisinin DKAB dersi içerisindeki yerini irdeleyen ve DKAB dersini eleştirel düşünme becerisi açısından değerlendiren çalışmalar, ülkemizde yok denecek kadar azdır. Bu araştırmanın amaçları doğrultusunda elde edilen bulguların İlköğretim DKAB eğitimi alanında çalışan bilim insanlarına, ilgili alanyazına ve üniversitelerin İlköğretim DKAB eğitim programlarının geliştirilmesine katkıda bulunacağı umulmaktadır. Ayrıca bu çalışmayla DKAB dersi programının eleştirel düşünme becerisine ilişkin vizyon ve hedefleriyle ilgili yetkili kişilere, katkıda bulunulması da hedeflenmiştir. Bu bağlamda araştırma sonuçlarının, daha etkili ve işlevsel bir eğitim-öğretim amaçlayan DKAB programının iyileştirilmesi için yapılacak program geliştirme çalışmalarına önemli veriler sunması ve ileride konuyla ilgili yapılacak araştırmalara kaynak oluşturması da muhtemeldir.

Kapsam ve Sınırlılıklar

Bu araştırma, Türkiye'de ilköğretim ve ortaokullarında okutulmakta olan DKAB dersinde eleştirel düşünmenin yerini belirlemeyi hedeflemektedir. Bu hedef doğrultusunda İlköğretim DKAB Dersi Programı'nda eleştirel düşünmeye yapılan vurgular ortaya konmuş ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2012 yılında hazırlanmış olan İlköğretim DKAB dersi öğretmen kılavuzundan seçilen bazı üniteler eleştirel düşünme açısından incelenmiştir. İlköğretim DKAB Öğretmen Kılavuzu'ndaki üniteler arasında yalnızca, ünite ile öncelikle verilmesi hedeflenen

⁷ M. Faruk Bayraktar, "Eğitimin En Önemli Hedefi Düşünmek ve Düşünmeyi Öğretmek", *Din Öğretimi Dergisi*, S.28, ss. 16-20, s. 16.

⁸ Osman Eğri, "Eğitimin Genel Amaçları Açısından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri", *AÜİFD*, Cilt XLIV (2003) S.1, ss.271-291, s. 286.

beceriler arasında eleştirel düşünme becerisinin bulunduğu üniteler araştırmaya konu edilmiştir. Seçilen ünitelerin kazanımlarının ve ölçme-değerlendirme etkinliklerinin eleştirel düşünme açısından değeri ortaya konmuş, ilgili ünitelerin işleniş basamağında yer alan etkinliklerden eleştirel düşünme açısından önem ve değer ifade edebilecek olanlar irdelenmiştir. Araştırma kapsamında incelenen üniteler şunlardır:

Tablo 1. Araştırmada İncelenecek Olan İlköğretim DKAB Dersi Üniteleri

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Kılavuz Kitabı'nda Kazandırılması Gereken Öncelikli Beceriler Arasında "Eleştirel Düşünme" Becerisine Yer Verilen Üniteler				
4. Sınıf	5. Sınıf	6. Sınıf	7. Sınıf	8. Sınıf
2.Ünite: Temiz Olalım (<i>İbadet Öğrenme Alanı</i>)	1.Ünite: Allah İnancı (<i>İnanç Öğrenme Alanı</i>)	1.Ünite: Peygamberlere ve İlahi Kitaplara İnanç (<i>İnanç Öğrenme Alanı</i>)	1. Ünite: Melek ve Ahiret İnancı (<i>İnanç Öğrenme Alanı</i>)	1. Ünite: Kaza ve Kader (<i>İnanç Öğrenme Alanı</i>)
5. Ünite: Sevgi, Dostluk ve Kardeşlik (<i>Ahlak Öğrenme Alanı</i>)	2.Ünite: İbadet Konusunda Bilgilenelim (<i>İbadet Öğrenme Alanı</i>)	3.Ünite: Son Peygamber Hz. Muhammed (<i>H.z. Muhammed Öğrenme Alanı</i>)	4. Ünite: İslâm Düşüncesinde Yorumlar (<i>Kur'an ve Yorumu Öğrenme Alanı</i>)	4. Ünite: Kur'an'da Akıl ve Bilgi (<i>Kur'an ve Yorumu Öğrenme Alanı</i>)
	4.Ünite: Kur'an-ı Kerim'in Temel Eğitici Nitelikleri (<i>Kur'an ve Yorumu Öğrenme Alanı</i>)	6.Ünite: İslâm'ın Sakınılmasını İstedığı Bazı Davranışlar (<i>Din ve Kültür Öğrenme Alanı</i>)	6. Ünite: Kültürümüz ve Din (<i>Din ve Kültür Öğrenme Alanı</i>)	5. Ünite: İslâm Dinine Göre Kötü Alışkanlıklar (<i>Ahlak Öğrenme Alanı</i>)

İlgili Yayın ve Araştırmalar

Yurtiçinde Yapılan Araştırmalar

İlköğretim müfredatında okutulan pek çok dersin eleştirel düşünme ile ilişkisi ve eleştirel düşünme eğitimine katkısı hakkında gerek öğrenciler, gerekse öğretmenler üzerinde farklı bilimsel araştırma yöntemlerini esas alan birçok araştırma yapılmıştır.⁹ Ancak eleştirel düşünmenin din eğitimiyle ilişkisini ve

⁹ Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Yusuf Kızıldaş, *Sınıf Öğretmeni Adaylarının ve Sınıf Öğretmenlerinin Eleştirel Düşünme Eğilimlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi (Van Örneği)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), YYÜSBE, Van 2011; Melike Turan,

DKAB dersinde eleştirel düşünmeyi konu alan çalışmalar son derece azdır. Bu konuda ülkemizde yapılan çalışmalardan biri, M. Faruk Bayraktar tarafından 1991 yılında yazılan “Eğitimin En Önemli Hedefi Düşünmek ve Düşünmeyi Öğretmek” adlı makaledir.¹⁰ Düşünmenin önemi ve din eğitiminde düşünme eğitiminin imkânları üzerine kuramsal bir girişle başlayan makalede, din dersinde öğrenciyi düşünmeye yönlendirici etkinlik önerileri verilmekte ve okullarda din eğitiminin hâlihazırdaki durumu hakkında tespitler yapılmaktadır. Makalenin yazıldığı tarih olan 1991 yılından bugüne kadar geçen zaman dikkate alındığında, müfredat ve programlardaki değişiklikler ve eleştirel düşünme alanındaki yenilikler doğrultusunda meselenin yeniden masaya yatırılması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

Din eğitiminde düşünme konusunu işleyen bir diğer makale, Ahmet Koç tarafından 1999 yılında kaleme alınan “Düşünen İnsan Yetiştirmede Din Eğitiminin Rolü” adlı makaledir.¹¹ Bu makalede “düşünme” kavramının kapsam ve çerçevesi ortaya konulduktan sonra farklı ayetlerden örnekler verilerek Kur’an’ın düşünmeye verdiği öneme dikkat çekilmiştir. Makalede, Kur’an’ın düşünme ile ilgili ayetlerinden misaller verilmekle yetinilmemiş, Kur’an’ın kendine has üslup, belagat ve terminolojisi içinde düşünmeye yapılan vurgunun orijinalitesi de ortaya konmuştur. Sonrasında din eğitiminin düşünme süreçlerini geliştirmedeki potansiyeline dikkat çekilerek düşünen insanı yetiştirecek din eğitiminin nasıl olması gerektiği ile ilgili önemli ipuçları verilmiştir.

Din eğitiminde eleştirel düşünme konusunu işleyen bir diğer çalışma, Arzu Şahbat tarafından 2002 yılında yazılmış olan “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Tutumlarının Öğrencilerin Eleştirel Düşünme Becerilerine Etkisi”

İlköğretim Üçüncü Sınıf Hayat Bilgisi Dersinde Öğrencilere Eleştirel Düşünme Becerisini Kazandırmak İçin Önerilen Etkinliklerin Öğretmenler Tarafından Kullanılma Sıklıkları: Siirt İli Örneği, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, MİÜEBE, Malatya 2012; İlkay Başçam Çelik, *İlköğretim II. Kademe Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Öyküleyici Metinlerin Eleştirel Düşünme Becerisi Kazandırma Açısından İncelenmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), MEÜEBE, Mersin 2011.

¹⁰ Bayraktar, “Eğitimin En Önemli Hedefi Düşünmek ve Düşünmeyi Öğretmek”

¹¹ Ahmet Koç, “Düşünen İnsan Yetiştirmede Din Eğitiminin Rolü”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S. 6, İstanbul 1999, ss. 73-80.

başlıklı yüksek lisans tezidir.¹² Nicel araştırma yöntemine göre anket uygulanarak yapılan bu çalışmada araştırmacı, 491 ilköğretim öğrencisinden oluşan bir örneklem grubuna 48 maddeden oluşan bir anket uygulamış, araştırma sonucunda İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin öğrencilerin eleştirel, yaratıcı ve özgür düşünme becerileri, zihinsel etkinlikleri ve dini problemlerle ilgili düşünebilme kabiliyetleri üzerinde olumlu etkisinin olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Araştırmada ortaya çıkan diğer bir çarpıcı sonuç, öğrencilerin genelini eleştirel düşüncenin dini düşünceyi olumlu yönde etkileyeceği ve gelişimine katkıda bulunabileceği fikrine sahip olmasıdır. Bu çalışma yapıldıktan sonra DKAB programlarında meydana gelen değişiklikler bu araştırma sonuçlarının da değişme ihtimalini ve yeni araştırmalar yapma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

Yurtdışında Yapılan Araştırmalar

Konuyla ilgili yurtdışında yapılan çalışmalardan biri, Vivienne Baumfield tarafından kaleme alınan “Thinking Through Religious Education” adlı kitaptır.¹³ Bu çalışma din derslerinde öğrencilerin düşünme becerilerini kullanmalarına ve geliştirmelerine yönelik etkinlikler, alıştırmalar ve stratejiler içermektedir. Çoğulcu ve yapılandırmacı bir din eğitimi anlayışına göre yazılmış kitapta eleştirel düşünmeyi geliştirici etkinlik örnekleri ayrıntılı bir şekilde verilmekte ve pek çok ipucu ile desteklenmektedir. Yöntem ve teknik açısından son derece zengin içeriğe sahip bulunan kitapta, eleştirel düşünmenin kuramsal arka planına çok sınırlı bir şekilde değinilmiştir. Eser bu haliyle eleştirel düşünme-din eğitimi ilişkisine daha çok pratik açıdan yaklaşmakta, bu ilişkinin teorik ve kavramsal altyapısı hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir.

Susanna R. Hookway tarafından kaleme alınmış “Questions of Truth” adlı kitap,¹⁴ orta dereceli okullarda din derslerinde eleştirel düşünme becerisinin geliştirilmesini konu edinmektedir. Kitap, din derslerinin öğrencileri “hakikat

¹² Arzu Şahbat, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Tutumlarının Öğrencilerin Eleştirel Düşünme Becerilerine Etkisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), SÜSBE, Konya 2002.

¹³ Vivienne Baumfield, *Thinking Through Religious Education*, Chris Kington Publishing, Cambridge 2002.

¹⁴ Susanna R. Hookway, *Questions of Truth, Religious and Moral Education*, Religious and Moral Education Press, Norfolk 2004.

üzerine nasıl düşünebiliriz” sorusu üzerinde fikir yürütmeye sevk edebilecek bir öğretim modeli ortaya koymayı amaçlamaktadır. Hristiyan eleştirel gerçekçiliğinin hakikat perspektifi esas alınarak yazılan kitap; “Hakikat”, “Ölüm”, “İsa”, “Kudüs”, “Tanrı” ve “Çile” olmak üzere altı ana başlıktan oluşmakta, her başlık altında öğrenci görevleri, düşünce etkinlikleri ve egzersizlerden oluşan ders planları yer almaktadır. Gazete kupürleri, afişler ve illüstrasyonlardan bolca faydalanılan eser, eleştirel düşünmenin din dersinde nasıl kullanılacağı hakkında önemli kaynak sağlamakla birlikte, çoğunlukla “dinden öğrenme” yaklaşımına uygun olduğu için ülkemizdeki DKAB tecrübesi açısından faydalanılması güç bir nitelik arz etmektedir.

Konu ile ilgili bir diğer eser; Eileen Osborne’un yazdığı “Thinking Through Religious Education” adlı kitaptır.¹⁵ Orta öğretim öğrencilerinin din eğitimi yoluyla düşünme becerilerin geliştirmeyi amaçlayan bu kitap, din eğitiminde felsefi sorgulamaların, yansıtıcı düşünmenin, bilgi işleme süreçlerinin ve yaratıcı düşünmenin yerini irdelemekte, tüm bunların din derslerinde kullanımıyla ilgili etkinlik, strateji ve ders işleme örneklerine yer vermektedir. Önceki iki kaynağa göre daha ayrıntılı bir muhtevaya sahip olacak şekilde kurgulanmış kitap, çeşitli okuma ödevleri, öyküler ve görsel içeriklerle zenginleştirilmiştir. Kitapta; çoğulcu bir yapıya göre şekillenmiş sınıflarda farklı dinlerden öğrencilerin kendi inanç bakış açılarından savaş ve barış, ayrımcılık, sosyal adalet ve hayvan hakları gibi konular üzerine düşüncelerini sağlayacak etkinlik ve egzersizler yer almaktadır.

Chris Wright, Carrie Mercier, Richard Bromley ve David Worden tarafından yazılmış olan “Thinking Through Religion” adlı eserde¹⁶ düşünme ve düşünme süreçleri açıklanmış ve din dersinde öğrencileri değerler, din ve inançla ilgili konular, küresel sorunlar, diğer dinler ve insanların inançla ilgili önyargıları üzerinde düşünmeye yönlendirecek konu ve ünitelere yer verilmiştir. Öğrenci

¹⁵ Eileen Osborne, *Thinking Through Religious Education-21st Century Beliefs, Faiths and Moral Issues*, Folens Publishers, Dunstable 2007.

¹⁶ Chris Wright, Carrie Mercier, Richard Bromley, David Worden, *Thinking Through Religion*, Oxford University Press, Oxford 2001.

kullanımına yönelik etkinlik kitabı ve öğretmen kitabından oluşan eser, önceki kitaplardan farklı olarak din ve ahlak üzerinde düşünme ile ilgili öğrencilere bilgi vermeyi de amaçlamakta; İslâm, Hristiyanlık, Yahudilik, Sihizm ve Hinduizm hakkında bilgi vermektedir. Kitapta ayrıca savaş, zenginlik ve fakirlik, din ve bilim, din olgusunun sanat ve bilimle ilişkisi, önyargı ve ötenazi gibi konularda çeşitli inançların perspektifinden sorgulamalar yapılmaktadır. Kitabın Öğretmen Kılavuzu başlıklı ekinde ise örnek etkinlikler yer almaktadır.

Burada bahsedilen İngilizce kaynaklar, din öğretiminde eleştirel düşünmeyi geliştirici zenginlik etkinlik örnekleri sunan içeriğiyle ülkemizdeki din eğitimcilerine yöntem ve teknik adına bir fikir verebilir. Ancak bu kitaplar İngiltere'nin çoğulcu ve "dinden öğrenme" yaklaşımına uygun bir din eğitimi anlayışına göre hazırlandığı için Türkiye'deki DKAB tecrübesi açısından faydalanılması güç bir nitelik arz etmektedir. DKAB derslerinde eleştirel düşünme etkinliklerinin kullanılabilmesi için kendi tecrübemizi göz önünde bulundurarak ve konunun kuramsal temelini oluşturarak özgün ders işleme ve etkinlik planlarının geliştirilmesi zorunludur.

Mevcut çalışmalar, din eğitiminin diğer derslerle birlikte bireyin düşünme becerilerini geliştirme yönünde katkı sağlayabileceği, dinin ve din eğitiminin özü gereği buna müsait olduğu ve bu sürecin çeşitli yaklaşım, yöntem ve tekniklerle geliştirilebileceğini göstermiştir. Bu doğrultuda ülkemizde dersin müfredatı belirlenirken konunun uzmanları tarafından düşünülen insan yetiştirmeye yönelik eğitim yöntemlerinin seçilmesi, bu gayeye uygun yaklaşımların oluşturulması ve konu, içerik ve ünitelerin yazılması sürecinde bu amacın da dikkate alınması gerekmektedir. Ayrıca mevcut durumu kapsamlı ve ayrıntılı bir şekilde görebilmek için müfredattaki eleştirel düşünme becerilerine yapılan vurguların detaylı bir şekilde ortaya konulması, din öğretiminde kullanılan etkinliklerin eleştirel düşünme açısından değerlendirilmesi gerekmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden belgesel tarama yöntemi kullanılmıştır. İlk bölümde, düşünme ve eleştirel düşünme ile ilgili tez, makale, kitap ve dergilere başvurulmuştur. Eleştirel düşünmenin felsefi, psikolojik ve

eğitimbilimsel çerçevesi tespit edildikten sonra Din Eğitiminde Eleştirel Düşünme başlığı altındaki bölümde İslâm dini ve din eğitiminde eleştirel düşünmenin yeri saptanmaya çalışılmıştır.

İlköğretim DKAB dersi öğretim programının ve İlköğretim DKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı'nın incelendiği ikinci bölümde ise, bu kaynaklar içerik yönünden analiz edilerek konuyla ilgili bilgiler tespit ve tasnif edilmiştir. Kılavuz kitapta ilgili ünitelerinin kazanımları, konu işleme basamaklarındaki eleştirel düşünme açısından önem ve değer ifade eden etkinlikler ve değerlendirme soruları; Paul, Binker ve Kreklau tarafından geliştirilen otuz beş eleştirel düşünme stratejisi ve Bloom'un bilişsel alan sınıflandırması esas alınarak incelenmiştir.¹⁷ Bu sınıflandırmada eleştirel düşünme becerilerini duyuşsal ve bilişsel stratejiler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bilişsel stratejileri kendi arasında makro ve mikro beceriler olarak ikiye ayıran Paul ve arkadaşları; bu stratejilerin birbirlerinden bağımsız olmakla birlikte duyuşsal stratejilerin bireyde bağımsız düşünebilme gücünü ortaya çıkarmayı amaçladığını vurgulamaktadır.¹⁸ Bilişsel stratejilerin makro becerileri, düşünmeyi gerektiren çeşitli temel becerileri örgütleme sürecini; mikro beceriler ise, bütünü göz ardı etmeden parçaları belirleme ve bütün içinde anlamlandırma becerilerini kapsamaktadır.¹⁹

Üniteler incelenirken eleştirel düşünme açısından anlam ve değer ifade eden etkinlik ve sorular açıklandıktan sonra, o etkinlik ve sorunun ilgili olduğu eleştirel düşünme stratejisi cümlelerin sonunda parantez içerisinde kısaltılarak verilmiştir. Örneğin “Bağımsız düşünme” stratejisinin gerçekleştiği bir etkinlikle ilgili açıklama yapıldıktan sonra cümlelerin sonunda parantez içinde “S-1” yazılmıştır. Eleştirel düşünme stratejileri Tablo 2’de gösterilmiştir.

¹⁷ Richard W. Paul, A.J.A. Binker, Douglas Martin, Chris Vetrano ve Heidi Kreklau tarafından geliştirilen ve Semih Şahinel tarafından Türkçe’ye çevrilen eleştirel düşünme stratejileri tablosu için bkz. s. 21.

¹⁸ Bkz. Orhan Cihan Dolapçı, *Öğretmenlerin Eleştirel Düşünme Konusunda Bilgilendirmeye Yönelik Seminer Çalışmasının Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), YÜSBE, İstanbul 2009, s. 33.

¹⁹ Paul, *What Every Person Needs to Survive in a Rapidly Changing World: Critical Thinking: What, Why And How*, s.12’den aktaran Orhan Cihan Dolapçı, *Öğretmenlerin Eleştirel Düşünme Konusunda Bilgilendirmeye Yönelik Seminer Çalışmasının Değerlendirilmesi*, s. 33.

Tablo 2: Eleştirel Düşünme Becerileri²⁰

DUYUŞSAL STRATEJİLER	BİLİŞSEL STRATEJİLER	
	Makro Beceriler	Mikro Beceriler
S-1. Bağımsız düşünme S-2. Ben merkezli veya toplum merkezli iç görüşler geliştirme S-3. Tarafsız düşünmeyi hayata geçirme S-4. Duygu ve düşünce arasındaki ilişkiyi anlama S-5. Zihinsel alçak gönüllülüğü ve yargıyı geciktirmeyi geliştirme S-6. Zihinsel cesareti geliştirme S-7. Zihinsel iyi niyeti ve dürüstlüğü geliştirme S-8. Zihinsel azmi geliştirme S-9. Düşünme becerisine güven duymayı geliştirme	S-10. Genellemeleri arılaştırma ve yalınlaştırarak anlamını bozmaktan kaçınma S-11. Benzer durumları karşılaştırma: İçgörülerini yeni bağlamlara transfer etme S-12. Bireyin görüngesini geliştirme: İnançları, görüşleri veya kuramları yaratma ya da keşfetme S-13. Sorunları, sonuçları veya inançları açık hale getirme S-14. Sözcüklerin veya söz öbeklerinin açık hale getirilmesi ve analiz edilmesi S-15. Değerlendirme için ölçüt geliştirme: Değerleri ve standartları açık hale getirme S-16. Bilgi kaynaklarının güvenilirliğini değerlendirme S-17. Derinlemesine sorgulama: Temel ve önemli soruları sorma ve bu soruların Devamlılığını sağlama S-18. Görüşleri, yorumları, inançları veya kuramları analiz etme ya da değerlendirme S-19. Çözümler üretme ya da çözümleri değerlendirme S-20. Eylemleri veya politikalarını analiz etme ya da değerlendirme S-21. Eleştirel okuma: Metinleri açık hale getirme ya da irdeleme S-22. Eleştirel dinleme: Sessiz diyalog sanatı S-23. Disiplinler arası ilişki kurma S-24. Sokratik tartışmayı uygulama: İnançları, kuramları ve görüngeleri açık hale getirme ve sorgulama S-25. Diyalogsal düşünme: Görüngeleri, yorumları veya kuramları karşılaştırma S-26. Diyalektik uslamlama: Görüngeleri, yorumları veya kuramları değerlendirme	S-27. Gerçek uygulama ile idealleri karşılaştırma ve birbirinden ayırt etme S-28. Düşünme hakkında kusursuz düşünme: Eleştirel sözcük dağarcığı kullanma S-29. Önemli benzerliklere ve farklılıklara dikkat etme S-30. Sayıtları inceleme ve değerlendirme S-31. İlgili olmayan olgulardan ilgili olanları ayırt etme S-32. Akılcı çıkarımlar, kestirmeler veya yorumlar oluşturma S-33. Kanıtları ve iddia edilen olguları değerlendirme S-34. Çelişkileri fark etme S-35. Doğurguları ve sonuçları keşfetme

²⁰ Paul, A.J.A. Binker, Karen Jensen ve Heidi Kreklau, *Critical Thinking Handbook: 4th-6th Grades A Guide for Remodelling Lesson Plans in Language Arts, Social Studies & Science*, Rohnert Park, CA, Foundation for Critical Thinking Sonoma State University, 1990, s. 56-102'den aktaran Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2007, s. 10.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ

Bu bölümde düşünme, düşünme becerileri ve eleştirel düşünme ile ilgili teorik bilgi ve açıklamalara yer verilecektir. Düşünme ve eleştirel düşünme kavramları, felsefe ve psikoloji disiplinleri içinde başlı başına bir mesele olarak ele alınıp detaylı bir şekilde araştırılmaktadır. Bu kavramlar eğitim bilimleri içinde de etraflıca işlenmekte, bu çalışmalar sonucunda düşünme ve eleştirel düşünme eğitimi adıyla yeni disiplinler doğmaktadır. Bu araştırmadaki ana amaç eleştirel düşünmenin din eğitimi ve din derslerine bakan yönü olduğundan, çalışmanın ilk bölümünde düşünme ve eleştirel düşünme kavramları yalnızca genel hatlarıyla ele alınacak; düşünme biçimleri, düşünme eğitimi, eleştirel düşünme ve eleştirel düşünme süreçleri gibi kavramlar açıklanarak konunun kuramsal çerçevesi ortaya konacaktır.

I. Düşünme

İnsanoğlu, hayvanlardan farklı olarak içgüdüsel değil, bilinçli davranışlar geliştirir ve ancak düşünme gücü sayesinde çevresiyle barışık yaşayabilir.¹ Düşünmenin önemi ve gerekliliğini anlamak için, toplumun en küçük birimi olan aileye, yaşanan muhite ve iş ortamına kısa bir göz atmak dahi yeterlidir. İnsanların düşüncesiz davranışlarının günlük hayatın düzenini ve huzurunu nasıl bozduğu görülmektedir. Sokakta, çarşıda, pazarda, kütüphanede, toplu taşıma araçlarında, yanlış gittiği düşünülen pek çok şeyin ardında düşüncesizce yapılan eylemlerin yattığı görülür. İyi bir ebeveyn, hayırlı bir evlat, ahlaklı bir iş arkadaşı, etik kuralları gözetken bir bilim adamı, sorumluluk sahibi bir eğitimci, başarılı bir öğrenci ve adil bir yönetici olmanın en önemli şartlarından biri düşünebilmektedir.

İnsanoğlunu diğer canlılardan ayıran en belirgin ve çarpıcı özelliklerden biri olan düşünme yeteneği günümüzde yalnızca felsefenin uğraştığı bir konu

¹ Ahmet Kurnaz, *Eleştirel Düşünme Öğretimi Etkinlikleri*, Eğitim Akademi Yayınları, Konya 2011, s. 15.

olmaktan çıkmış; psikoloji, eğitim bilimi, sosyoloji ve sinirbilimin başlıca meşguliyet alanlarından biri haline gelmiştir. Düşünme eylemi ve düşünmenin gerçekleştiği beyin, en önemli insan faaliyetlerinden biri olarak önemini günden güne arttırmakta ve stratejik bir mahiyet kazanmaktadır. Düşünme, günümüzde demokrasi, barış ve birlikte yaşama gibi gereklilikler nedeniyle sosyoloji ve siyaset biliminin; empati, saygı ve hoşgörü gibi değerler yönünden psikolojinin; anlama, analiz-sentez, yargılama, sorgulama, problem çözme ve değerlendirme gibi öğrenme becerileri yönünden eğitim bilimlerinin araştırma konusudur.

A. Düşünmenin Tanımı

Düşünmenin çok sayıda tanımı yapılmış olmakla birlikte Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde; “duyum ve izlenimlerden, tasarımlardan ayrı olarak aklın bağımsız ve kendine özgü durumu; karşılaştırmalar yapma, ayırma, birleştirme, bağlantıları ve biçimleri kavrama yetisi”² olarak ifade edilmiştir. Bu kısa tanım, düşünmenin yalnızca mantıksal yönüne dikkat çekmekte, düşünmenin örneğin hayal etmek ve yaratıcılık gibi dizgesel yönünün dışında kalan kısmına değinmemektedir. “Düşünme”nin Arapça'daki karşılığı olan ve dilimizde de kullanılan “tefekkür” kelimesi, Ta'rifat'ta “kalbin aradığını bulmak için eşyanın manaları üzerinde yaptığı tasarruf” olarak açıklanmıştır.³ Cüceloğlu tarafından, “içinde bulunulan durumu anlayabilmek amacıyla yapılan aktif, amaca yönelik organize zihinsel süreç” olarak tanımlanan⁴ düşünme eylemi, Fransızca'da farklı Latince kökenlerden türeyen iki farklı kelimeyle ifade edilmektedir. Bunlardan birincisi Fransızca “tartmak”, “karşılaştırmak” anlamlarını taşıyan “pensare” kökünden türemiş olup “düşünceleri ölçerek ve kıyaslayarak incelemek” anlamında, ikincisi ise “yansıma” anlamındaki “reflexio” kökünden türemiş olup “aklın, kendisini nicelemesi” anlamında kullanılmaktadır.⁵ Bu etimolojik veri, düşünme eyleminin; “şey”leri mukayese etmek, nesne ve olguların birbirlerinden

² Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*, “Düşünme” maddesi, (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.511a6ab1b2a_ab3.62975911), [12.02.2013]

³ Ali bin Muhammed es-Seyyid Eş-Şerif Cürçani, *Ta'rifat, Dar-ul Fazile*, Kahire 1950, s. 57.

⁴ Doğan Cüceloğlu, *İyi Düşün Doğru Karar Ver*, Sistem Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 205.

⁵ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, c. 1, “Düşünme” Maddesi, İstanbul 1992, s. 364.

farkını ve birbirleriyle olan benzerliklerini tespit etme faaliyeti” ve “dış dünyanın insan zihnindeki yansması” olmak üzere iki farklı yönüne işaret etmektedir.

Düşünmenin daha kapsamlı bir tarifini yapan Ahmet Cevizci’ye göre düşünme; kişinin öğrenme süreci içinde kazandığı kavramlar, kullandığı imgeler, düşünce ve hareketler, sözcük ve terimler gibi simgeler aracılığıyla gerçekleştirilen zihinsel faaliyet; çıkarsama, akıl yürütme, anımsama, kuşku duyma, isteme, hissetme, anlama, kavrama gibi bilinçli bir şekilde gerçekleştirdiğimiz zihinsel faaliyetlerin herhangi biri; karşılaştırmalar yapma, analiz, sentez, bağlantı kurma ve kavram gibi işlemlerden oluşan zihinsel sürecin adıdır.⁶ Burada görüldüğü gibi düşünme, insan zihninin duygusal, sembolik ve psikolojik etkinliklerini de içine alan geniş ve çok yönlü bir olgudur. Bu zihinsel etkinlikler; anlamak, algılamak, kavramak, tasarlamak, imgelemek gibi bilinç eylemlerini de kapsamaktadır. Bu yönüyle düşünme eylemi; metafizik, felsefe ve psikoloji gibi farklı disiplinler açısından çeşitli tanımları mümkün kılmaktadır.

Yeryüzünde gerçekleştirilebilen canlı faaliyetleri içinde en gelişmiş ve rafine olanı hiç kuşkusuz insanın bir özelliği olan düşünme eylemidir. Düşünme; felsefe, sanat, kültür, bilim, teknik ve medeniyet gibi dünyayı güzelleştiren ve insan için yaşanılır kılan beşeri kazanımların de muharrik gücüdür. İnsana insanlığını kazandıran ve onu ilâhi hitaba muhatap kılan akıl nimetinin bir meyvesi olan düşünme kabiliyeti, içinde bulunduğumuz bilgi çağında daha da önem kazanmıştır. Sanayi sonrası dönemde yaşadığımız teknolojik dönüşüm gündemimize “aktif öğrenme” ve “öğrenmeyi öğrenme” gibi kavramları getirdiğinden, içinde bulunduğumuz bilgi çağında dünya milletler camiasına daha fazla düşünen, yorumlayan ve kendini yenileyebilen insanlardan oluşan bir toplum kazandırma gerekliliği ortaya çıkmıştır. Yücel’e göre kişilerin ilgi, istek ve yetenekleri dikkate alınarak düşünme, algılama, araştırma ve problem çözme yeteneği ve kişisel sorumluluk duygusu gelişmiş, yeni fikirlere açık, kültürel değerlerimizi benimsemiş, hoşgörülü, demokratik tavırlar gösterebilen ve beceri düzeyi yüksek insanlardan oluşan bir toplum oluşturmak, eğitimin hedeflerinden

⁶ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2005, s. 564.

olmalı; bunun için de bilgiyi temel alan bir eğitim programı hazırlanarak serbest düşünen, tartışabilen bir toplumun oluşturulmasına çalışılmalıdır.⁷ Görüldüğü gibi düşünme ve onun etrafında gelişen diğer beceriler, ülkemizin 21. yüzyıldaki teknik, kültürel ve bilimsel varlığı adına stratejik önemi haizdir. Düşünmeye verilen önem ve onun geliştirilmesi gerekliliği, Osman Kazancı tarafından şu maddelerde ifade edilmiştir:⁸

- Düşünme, insan çabasını belli bir amaca ya da sonuca yöneltir.
- Düşünme, insanın karşılaştığı güçlükleri ya da problemleri önceden kestirmesine yardımcı olarak, onları karşılaştırmada, onlara karşı hazırlıklı olmada en önemli rolü oynar.
- Düşünme, kavramların oluşmasında ve gelişmesinde, her gelişen kavramın birey için anlam kazanmasında rol oynar.
- Düşünme, hem bireylerin, hem toplumların güvenilir ve sürekli bir yaşayış biçimine kavuşmaları için gerekli ortamın hazırlanması ve bu ortamın sürekliliğinin sağlanmasında önemli bir araç olarak rol oynar.

Düşünmenin birey ve toplum için önemine bu şekilde değindikten sonra üzerinde durulması gereken bir diğer konu da düşünmenin oluşumu ve süreçleri konusudur.

B. Düşünmenin Oluşumu ve Süreçleri

Düşünme, beyinde gerçekleşen bir faaliyettir. Sinir hücrelerinden oluşan bir ağ yapısına sahip beynimizde, farklı işlevleri yerine getiren alt sistemler yer almaktadır.⁹ Beyin, iki küreden oluşmakta, bu iki küre de üst ve alt olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İnsan beynini açıklamaya çalışan modellerden biri olan Hermann Bütüncül Modeli'ne göre sol-üst bölüm, akılcı, çözümleyici ve gerçekçi düşünmeyi gerçekleştirirken sol-alt bölüm, organize, planlı ve detaycı düşünmeyi gerçekleştirir.¹⁰ Bu modele göre sağ-alt bölüm empatik, sembolik ve insani

⁷ İsmail Hakkı Yücel, *Bilim-Teknoloji Politikaları ve 21. Yüzyılın Toplumunu*, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Araştırma Dairesi Başkanlığı, 1997, s. 37 (<http://ekutup.dpt.gov.tr/bilim/yucelih/biltek.html>), [15.04.2013].

⁸ Bkz. Orhan Akınoğlu, "Bir Eğitim Değeri Olarak Eleştirel Düşünme", *Değerler Eğitimi Dergisi*, C. 1, S. 3, ss. 7-26, 9.

⁹ Esra Keleş, Salih Çepni, "Beyin ve Öğrenme", *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, Yıl 3, S. 2, Aralık 2006, ss. 66-82, 70.

¹⁰ Erika Ratcliffe ve Bert Visser, "Preferences", *Herrmann International Issue-No: 17*, s. 2 (<http://www.herrmann-europe.com/boutique/publications-herrmann/product/55-preferences-17-version-anglaise>), [10.03.2013].

ilişkilere önem veren bir düşünmeden, sağ-üst bölüm ise yaratıcı, bütüncül ve sanatsal düşünmeden sorumludur.

Costa'ya göre düşünme süreci, üç boyuttan oluşmaktadır:

- **Girdi** : Verilerin duyular ya da bellekten geri çağırım yoluyla alımı.
- **İşleme**: Verileri anlamlı ilişkiler içinde işleme koyma.
- **Çıktı** : Bu ilişkileri farklı durumlara uygulama.¹¹

Kısaca girdi boyutu, düşünmeye konu olan unsurun öğrenme ya da beş duyu yardımıyla dış dünyadan bilgi formunda alınması ya da beyinde var olan bilginin hatırlama yoluyla geri çağırılmasıdır. İşlem boyutunda bilgi, bilinçli ve belirli bir amaca yönelik olarak, hatırlama, kullanma ve uyarılma yoluyla işlenir. Çıktı boyutunda ise işlenen bilgi yeniden üretilir ve yeni bilgiye ulaşılır.¹²

Düşünme, öğrenme ile ilişkili bir kavram olduğundan eğitim bilimleri içinde de derinlemesine incelenmiş bir kavramdır. Amerikalı eğitim psikoloğu Benjamin Bloom, öğrenme süreci boyunca kullanılan düşünme düzeyleri ile ilgili önemli araştırmalar yapmıştır. Öğrenme boyunca gerçekleşen düşünsel süreçleri ayrıntılı bir şekilde ortaya koyan Bloom, düşünmenin altı seviyesini gösteren sınıflamasında, düşünsel etkinlikleri alttan üste doğru artan ve basitten karmaşığa doğru giden bir süreç şeklinde ele almıştır. Bu süreç içerisinde şu basamaklar yer almaktadır:

Bilgi Basamağı : Bu basamak bireyin, herhangi bir nesne ve olguyla ilgili bazı özellikleri görünce tanıması, sorulunca söylemesi ya da ezberden aynen tekrar etmesi davranışlarını kapsar.

Kavrama Basamağı : Kavrama düzeyinde, bilgi düzeyinde kazanılan davranışların öğrenci tarafından özümsemesi, kendine mal edilmesi, anlamının yakalanması söz konusudur.

Uygulama Basamağı : Bu düzeyde öğrencinin, bilgi ve kavrama basamağında kazanılan davranışlara dayanarak kendisi için nitelik ve nicelik bakımından yeni olan bir sorunu çözmesi gerekmektedir.

Analiz Basamağı : Bir bilgi bütünü ya da sistemi, yapıyı oluşturan öğeleri, yine o bütün, sistem ve yapıda yer aldığı biçimiyle öğelerine ayırma işidir.

¹¹ Aşkın Asan, "Din Eğitiminde Öğrencinin Düşünmeye Yönlendirilmesi", *Milli Eğitim Dergisi*, Yıl S. 145, 2000 (http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/145/asan.htm) [10.03.2013].

¹² Dilruba Kürüm, *Öğretmen Adaylarının Eleştirel Düşünme Gücü*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Temmuz 2002, s. 10.

Sentez Basamağı : Sentez, öğeleri belli ilişki ve kurallara göre birleştirip bir bütün oluşturma anlamına gelir. Oluşturulacak bu bütünün yeni, özgün, buluş niteliğinde, yaratıcı olması esastır.

Değerlendirme Basamağı: Yukarıda sayılan sonuçları bir ölçüte vurup yargıya varma sürecidir.¹³

Öğrenmenin farklı düşünsel düzeylerini ortaya koyan bu taksonomi, din eğitiminin nasıl olması gerektiği hakkında da fikir vermektedir. Yıllar boyunca öğrenciye bilgi aktarımından ve ezberden ibaret kalan din eğitimi, uygulanacak yöntem ve tekniklerle öğrenciyi edindiği bilgiyi özümseyen, bilgiyi kullanarak konuyla ilgili sorunları çözebilen, analiz yeteneği gelişmiş ve sahip olduğu bilgilerden bütünlüklü bir sentez oluşturabilen bir birey olarak yetiştirebilir. Bu bakımdan din eğitimi bilimi, psikoloji ve eğitimbiliminin bulguları doğrultusunda ortaya konan düşünme süreçlerini dikkate alarak öğrencide dini ilgi ve merak oluşturan, din hakkında düşünme yeteneği geliştiren program ve müfredatlar ortaya koymalıdır.

C. Düşünme Becerileri

Beceri, bilgi düzeyindeki davranışların (kazanımların) karşılaşılan bir problem üzerinde ya da benzer durumda işe koşulması ve eyleme dönüştürülmesidir.¹⁴ İlköğretim DKAB programında beceri, “öğrencilerde, öğrenme süreci içerisinde kazanılması, geliştirilmesi ve yaşama aktarılması tasarlanan kabiliyetler”¹⁵ olarak tanımlanmıştır. Beceri kavramı, yetenek ve meleke kavramlarıyla ilintili olmakla birlikte bu kavramlardan daha basit olan bir öğrenme sürecidir. Öğrenci merkezli ve aktif öğrenme anlayışı çerçevesinde oluşturulan eğitim programlarında, farklı disiplinler arasındaki ilişkilerin kurulabilmesi için tematik bir yaklaşım gözetilerek öğrenme alanları oluşturulmuş, bu öğrenme alanlarına uygun olarak belli başlı kazanımlara göre şekillendirilen çeşitli etkinlikler belirlenmiştir.¹⁶ Öğretim programlarında, bilgi öğretiminin yanı

¹³ Bkz. Veysel Sönmez, *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*, Anı Yayıncılık, Ankara 2008, s. 52-86.

¹⁴ Ömer Cem Karacaoğlu, *Online Eğitimde Program Geliştirme*, İhtiyaç Yayıncılık, Ankara 2011, s. 143.

¹⁵ MEB Komisyon 2010, s. 32.

¹⁶ Karacaoğlu, *Online Eğitimde Program Geliştirme*, s. 143.

sıra öğrencilerde söz konusu etkinlikler yoluyla birtakım beceriler geliştirilmesi istenmektedir.

Günümüz dünyasında her türlü sorunun çözümünde eğitim, yegâne çare olarak görülmektedir. Küresel sorunlardan sağlık sorunlarına, ahlaki problemlerden gıda sıkıntısına kadar pek çok problem karşısında gözler ilk olarak eğitimcilerle çevrilmekte ve daha iyi ve alternatif eğitim metotları aranmaktadır. Ayrıca sanayi sonrası toplumun da gittikçe artan bir hızla eğitilmiş kesime bağlı hale gelmekte olduğu da bir gerçektir.¹⁷ Bu durum, konu alanı bilgisinin odakta olduğu geleneksel eğitimin sorgulanmasını getirmiştir. Bu yüzden günümüzde birçok eğitimci, konu alanı yerine onu anlamlandırma ve etkin kullanma yollarının, bir başka deyişle eleştirel ve yaratıcı düşünme becerilerinin eğitimin odak noktası olması gerektiğini belirtmektedir.¹⁸

Özden'e göre düşünmeyi öğretme, "öğrencilere çok yönlü, soyut, eleştirel, yaratıcı, yapıcı, bağımsız, mantıklı ve analitik düşünce kazandırma" eylemidir.¹⁹ Felsefi bir anlam taşıyan düşünmeyi öğretme ya da düşünme eğitimi, eğitim psikolojisinde düşünme becerileri kazandırma şeklinde yer almıştır. Presseisen, düşünme becerilerini mantıksal ve eleştirel düşünme, problem çözme, araştırma, yaratıcı düşünme ve felsefi sorgulama gibi pek çok zihinsel beceriyi de içine alan geniş bir şemsiye kavram olarak tanımlamıştır.²⁰ Presseisen, düşünme becerilerini "temel işlemler, problem çözme, karar verme, eleştirel düşünme ve yaratıcı düşünme" olmak üzere aşamalı bir biçimde ele almakta; eleştirel düşünme becerisini; ifadeleri çözümlenme, ifade edilmemiş düşüncelerin farkına varma, önyargıların farkına varma, düşüncelerin farklı ifade edilişlerini arama olarak özetlemektedir.²¹

¹⁷ Osman Şimşek, "Sanayi Sonrası Süreçte Türk Çalışma Hayatındaki Değişme Dinamikleri", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2002, S. 4, ss. 139-174, 143.

¹⁸ Ahmet Doğanay, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Pegem Yayıncılık, Ankara 2007, s. 280.

¹⁹ Yüksel Özden, *Öğrenme ve Öğretme*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2010, s. 14.

²⁰ Bkz. Bilal Duman, *Neden Beyin Temelli Öğrenme*, Pegem Yayınları, Ankara 2007, s. 373.

²¹ S.Sadi Seferoğlu, Cenk Akbıyık, "Eleştirel Düşünme ve Öğretimi", *HÜEFD*, 30 (2006), ss. 193-200, 193.

Düşünme becerileri, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Programı'nda yerini almış ve bu becerilerin öğrencinin, bilişsel, duyuşsal ve bilimsel gelişimine somut katkılarda bulunması hedeflenmiştir. Bu somut katkılar, programda “doğru bilgi edinme”, “kendi başına düşünme kabiliyeti”, “eleştirel düşünme”, “seçme kabiliyeti”, “hayatın anlamını keşfetme” ve “aklını kullanarak inancını temellendirebilmek” olarak sıralanmıştır.²²

II. Eleştirel Düşünme

Günümüzde eğitim ve öğretim faaliyeti, hazır bilgi kalıplarını öğrenciye dikte etmeyi ve öğrenciye bilgi depolamayı değil, öğrencinin bilgiyi bizatihi kendisinin keşfetmesini ve keşfettiği bilgiyi kullanarak yeni bilgilere ulaşmasını hedeflemektedir. Bu da öğrencileri çeşitli zihinsel melekelerle ve düşünme becerileriyle donatmayı gerektirir. Bu noktada düşünme eğitimi, önemli bir gereksinim olarak karşımıza çıkmakta ve bu doğrultuda öğrencilere çeşitli düşünme becerileri kazandırmaya yönelik eğitim programları hazırlanmaktadır. Bu düşünme becerilerinin en önemli olanlarından biri hiç şüphesiz eleştirel düşünme becerisidir.

Cüceloğlu, eleştirel düşünmeyi “kendi düşünce süreçlerimizin bilincinde olarak, başkalarının düşünce süreçlerini göz önünde tutarak, öğrendiklerimizi uygulayarak kendimizi ve çevremizde yer alan olayları anlayabilmeyi amaç edinen aktif ve organize zihinsel süreç” olarak tanımlamaktadır.²³ Türkçedeki “eleştiri” ve “eleştirmek” sözcükleri, halk arasında genellikle bir kişiye yöneltilen olumsuz değerlendirmeler olarak algılandığı ve “eleştirel düşünme” kavramının da bu olumsuz algıdan nasibini aldığı bir gerçektir. “Eleştirel düşünmek” fiili, bir şeyin, olgunun ya da fikrin eksikliklerini, kusurlarını ve negatif yönlerini bulup çıkarmaktan ibaret bir etkinlik olarak görülmektedir. Yunanca “yargılama”, “hüküm verme” anlamlarına gelen “kritike” kelimesinin İngilizcesi olan “critical” kelimesinin Türkçe'deki karşılığı olan “eleştiri” sözcüğü, gerçekte bu olumsuz anlamlarından oldukça farklı olarak iyiyi kötüden ayırmak, bir şey ya da durum

²² MEB Komisyon 2010, s. 5.

²³ Cüceloğlu, *İyi Düşün Doğru Karar Ver*, s. 216.

hakkında fikir yürütmek, onun iyi ve kötü taraflarını ortaya koymak ve düşünmenin daha nitelikli bir şeklini isimlendirmek için kullanılır.

İnsanı hayvanlardan ayıran en önemli özellik, onun düşünebilmesidir. İnsanlar doğal olarak düşünen varlıklardır, fakat bu onları doğal olarak iyi düşünen kişiler yapmaz.²⁴ Gelder ve Ritchart'a göre iyi düşünme ile düşünme arasındaki fark, yürümekle dans etmek arasındaki farka benzer, birisi doğal olarak öğrenilir, diğeri ise otomatik olarak ortaya çıkmaz, belli bir çabayı gerektirir.²⁵ Eleştirel düşünme, düşünme eyleminin geliştirilmesi, derinleştirilmesi ve sistemli bir hale getirilmesidir. Bu yönüyle eleştirel düşünme rastgele bir düşünme şekli değil, pek çok koşul ve niteliğin bir araya gelmesini ve bu niteliklerin uygun bir ortamda etkili bir şekilde işe koşulup kullanılmasını gerektiren bir düşünme şeklidir.

A. Eleştirel Düşünmenin Tanımı

Son yıllarda adından sıkça bahsedilen ve pedagoji, psikoloji ve felsefe gibi disiplinlerde yoğun bir şekilde işlenen eleştirel düşünme hakkında pek çok tanım yapılmıştır. Facione'ye göre eleştirel düşünme; delilleri, kavramları, yöntemleri, ölçütleri ve bağlamları açıklanarak, yorum, çıkarım, analiz ve değerlendirme gibi etkinlikler sonucunda öz denetimli ve bir amaca yönelik olarak gerçekleşen yargıda bulunma faaliyetidir.²⁶ Bu tanım, eleştirel düşünce kavramının düşünmenin pek çok öge ve boyutunu kapsayan bilinçli ve amaca yönelik bir faaliyet olduğunu ifade etmektedir. Gündoğdu, eleştirel düşünmeyi şöyle tarif etmiştir:

Eleştirel düşünme, (1) herhangi bir konu, olgu ve fikir üzerinde açıklık-seçiklik, tutarlılık, mantıklılık, şüphecilik ve doğru akıl yürütme gibi bazı ölçüt ve yöntemleri esas alarak; (2) doğru olmayan düşünme biçimlerini tanıyan, kanıtlara ve sonuçlara önem veren araştırma temelli daha derin bir düşünme eğilimi, tutumu ve becerisi sergileyen, (3) böylelikle de sadece herhangi bir sonuca değil ama

²⁴ Hakan Gündoğdu, "Eleştirel Düşünme ve Eleştirel Düşünme Öğretimine Dair Bazı Yanılgılar", *CBÜSBE Sosyal Bilimler Dergisi*, c. VII/1, 2009, ss. 57-74, s. 58.

²⁵ Bkz. Gündoğdu, *Eleştirel Düşünme ve Eleştirel Düşünme Öğretimine Dair Bazı Yanılgılar*, s. 58.

²⁶ Peter A. Facione, *Critical Thinking: A Statement of expert consensus for purposes of Educational Assessment and Instruction*, Executive Summary, The Delphi Report, California Academic Press, Kaliforniya 1998, s. 2. (http://assessment.aas.duke.edu/documents/Delphi_Report.pdf) [25.04.2013].

tutarlı, makul sonuçlara ve yargılara ulaşmayı amaçlayan, (4) hem problem çözme hem de problem görme kapasitesi sayesinde, (5) kendi düşünme sürecini sürekli denetim altında tutarak değişmeye ve kendi kendini düzeltmeye açık olan bir düşünme faaliyetidir.²⁷

Oldukça kapsamlı olan bu tanımda eleştirel düşünme, düşünme sürecimizin farkına varıp onu geliştirmeyi ve nitelik bakımından iyileştirmeyi amaçlayan bir süreç olarak tanımlanmıştır. Adından da anlaşılacağı gibi eleştirel düşünme, düşünmenin özel bir türü ya da boyutudur. Yaratıcı ve yansıtıcı düşünme gibi insan beyninin farklı bir faaliyet alanı olan eleştirel düşünme, gerçeğe ulaşmaya ve doğru düşünmeye engel amillerin etkisinden kurtulmayı amaçlayan bir bireyin üzerinde özellikle durması gereken bir kavramdır.

Cüceloğlu'na göre eleştirel düşünmeyi normal düşünmeden ayıran unsurlar şunlardır:

1. Eleştirel düşünme aktiftir.
2. Eleştirel düşünme bağımsızdır.
3. Eleştirel düşünme yeni fikirlere açıktır.
4. Eleştirel düşünme fikirleri destekleyecek nedenleri ve kanıtları sürekli göz önünde tutar.
5. Eleştirel düşünme fikirlerin organizasyonuna önem verir.²⁸

Eleştirel düşünme, sıklıkla yaratıcı düşünme, problem çözme, yansıtıcı düşünme ve bilimse düşünme gibi farklı düşünme biçimleriyle karıştırılmaktadır. Bu düşünme biçimlerinin eleştirel düşünmeyle ortak noktaları bulunabilir. Örneğin bilimsel düşünme, ağırlıklı olarak hipotez üretip bunların doğruluğunu sınamayı, eldeki verileri kullanarak çıkarımlar yapmayı içeren bir düşünme biçimidir ve eleştirel düşünmeyi de içermelidir.²⁹ Ancak eleştirel düşünme, diğer benzer düşünme biçimlerinden temelde, bilişsel beceri ve stratejilerden oluşan ve hem bilginin hem de bu bilgiyi işleyen düşünme işlemlerinin değerlendirilmesini içeren bir düşünme biçimi olarak ayrılmaktadır.³⁰

Tanımlardan anlaşılacağı üzere eleştirel düşünme, iç dünyamızda ve etrafımızda bizi doğru düşünmekten alıkoyan engelleri tanımak, bu engelleri

²⁷ Gündoğdu, "Eleştirel Düşünme ve Eleştirel Düşünme Öğretimine Dair Bazı Yanılgılar", s. 63.

²⁸ Cüceloğlu, *İyi Düşün Doğru Karar Ver*, s. 221.

²⁹ İpek Gürkaynak, Füsun Üstel, Sami Gülgöz, *Eleştirel Düşünme Raporu*, Eğitim Reformu Girişimi, Mart 2008, s. 2 (http://erg.sabanciuniv.edu/sites/erg.sabanciuniv.edu/files/Elestirel_dusunme.pdf), [12.04.2013].

³⁰ Gürkaynak ve diğerleri, *Eleştirel Düşünme Raporu*, s. 2.

aşmak ve bu yolla daha açık ve berrak bir akıl yürütmeyeyle düşünmektir. Eleştirel düşünmenin kazandırdığı düşünsel hareket kabiliyeti, esneklik ve çok boyutluluk; yaşam boyunca öğrenme, kendimizi gerçekleştirme ve hayatı anlamlandırma yolunda bize salt bilginin ve yeteneğin veremeyeceği şeyleri vaat etmektedir. Ancak görece karmaşık bir süreç olan eleştirel düşünme öğretiminin geleneksel eğitim yöntemleriyle gerçekleştiremeyeceği düşünülmektedir. Eleştirel düşünme eğitiminin öğrenciye, öğretmene ve eğitim ortamına bakan yönleri vardır. Eleştirel düşünmeyi engelleyen şeyleri tanımak ve eleştirel düşünme becerilerini bilmek, tek başına eleştirel bir düşünür olmak için yeterli değildir.³¹ Carroll, öğrencinin eleştirel bir düşünür olmak için motivasyona sahip olmasını ve bu konuda uygun bir tutum taşımasını zorunlu görmekte ve bu sürecin uygun yöntem ve tekniklerle desteklenmesi gerektiğini söylemektedir.³²

B. Eleştirel Düşünmenin Önündeki Engeller

Düşünme türlerinden üzerinde en fazla spekülasyon yapılanı, eleştirel düşünmedir. “Eleştiri” kelimesi, dilimizde bir kişiye ya da bir şeye yöneltilen genellikle olumsuz nitelikteki yargılayıcı değerlendirmeler olarak kullanılmakta,³³ bu yüzden de eleştirel düşünme çoğu zaman bir şey, kişi ya da görüş hakkında hata ve kusur bulma niyetiyle gerçekleştirilen olumsuz değerlendirmelerden ibaret bir süreçmiş gibi algılanmaktadır. Hâlbuki eleştirel düşünme, başkalarına ya da kendimize ait iddia ve kanaatleri tarafsız ve önyargısız bir şekilde değerlendirmekten ibarettir.³⁴ Bu durumda eleştiri de bir şeyin sadece olumsuz yönlerini bulup çıkarmak değil; bir olguyu önyargılarımız, peşin kabullerimiz ve alışkanlıklarımızın etkisinde kalmadan etraflıca ele alarak o olgu hakkındaki tüm gerçekleri ortaya koymak ve bu gerçekler doğrultusunda soğukkanlı değerlendirme yapmak demektir.

³¹ Gündoğdu, “Eleştirel Düşünme ve Eleştirel Düşünme Öğretimine Dair Bazı Yanılgılar”, s. 65.

³² Bkz. Greg R. Haskins, *A Practical Guide To Critical Thinking*, August 2006, s. 3. (<http://content.yudu.com/Library/A1815s/philosophyapactical/resources/index.htm?referrerUrl=https%3A%2F%2Fwww.google.com.tr%2F>), [19.02.2013].

³³ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. iii

³⁴ Greg R. Haskins, *A Practical Guide To Critical Thinking*, s. 3.

Aşağıdaki tabloda, eleştirel düşünmenin amaçları ve bu amaçlarla ilgili yanlış algılar karşılıklı olarak gösterilmektedir.

Tablo 3. Eleştirel Düşünmenin Amaçları ve Eleştirel Düşünme Hakkındaki Yanlış Algılar³⁵

Yanlış Algılar	Doğrusu
Eleştirel düşünme tamamıyla negatif bir süreçtir, var olan düşünceleri yerle bir eder ancak onların yerine hiçbir şey ortaya koymaz.	Gerçekte eleştirel düşünme pozitif bir süreçtir ve daha gerçekçi bir bakış açısıyla yeni düşünceler ortaya koymayı amaçlar.
Eleştirel düşünme kişiyi göreceli bir bakış açısına mahkûm ederek onu insanlar, fikirler ve sistemler hakkında yargılar ortaya koyamayacak hale getirir.	Yargılar biçimlendirilebilir niteliktedir.
Eleştirel düşünme kişiden hayatını kökünden sarsacak değişimler ister ve sürekli olarak eski yargılarını terk etmesini talep eder.	Bazı inançların aynı kalması olağandır, sadece inançların daha bilinçli bir şekilde edinilmesi gerekmektedir.
Eleştirel düşünme duygudan yoksun soğuk bir düşünce tarzıdır.	Tersine eleştirel düşünme kişiyi kendini inceleme, otokontrol kaygısı ve önceki sabit fikirlerden kurtaran son derece heyecanlı bir süreç olabilir.

Eleştirel düşünme ile ilgili bir diğer yanlış kanı da onun, duyguları tamamen ortadan kaldıran, hissiz ve tamamıyla akılcı bir düşünme tarzı olduğudur. Duyguların yaşama anlam ve amaç kattığı ve insana yaşama zevinci verdiği bir gerçektir.³⁶ Ancak eleştirel düşünme, kişinin hayalindeki arabayı alması ya da evlilik kararı vermesi gibi duygularından kaynaklanan düşüncelere de eşlik edebilir. Hakkında bu tür yanlış algılar bulunan bu kavram; Tanrı, peygamber, vahiy, ayet, yaratılış vb. kavramlarla hiçbir şekilde yan yana gelemeyecekmiş gibi görünmektedir. Bu sayılan kavramlar elbette ki asla değişmez ve sorgulanamaz kavramlardır. Ayrıca imanın, Allah'a kayıtsız şartsız bağlanmayı gerektirdiği bir gerçektir. Ancak Müslüman, Allah ve Resûlüne teslim olurken Allah'ın ve O'nun Resûlünün sözü üzerinde düşünür ve mevcut bilgilerini kullanarak bu sözü

³⁵ James Messina, (<http://jamesjmessina.com/improvecriticalthinking/criticalthinkinglinks.html>), [23.02.2013].

³⁶ Haskins, *A Practical Guide To Critical Thinking*, s. 3.

kavramaya çalışır. Aydın'ın da vurguladığı gibi Allah, müminleri Kur'an ayetleri üzerinde derin derin düşünmeye ve onları anlamlandırmaya çağırır.³⁷ Birey, işte böyle bir ortamda sorgulayıcı bir yaklaşımla İslâm'ın öğretisini anlamlandırmaya çalışarak kendi dindarlığını inşa etmeye çalışacak; neye nasıl inanacağını, neleri nasıl yapacağını, hayatını nasıl Müslümanca tanzim edeceğini bizzat kendisi belirleyecektir.³⁸

Eleştirel düşünme eğitiminde en önemli olan şeyin, kişinin eleştirel düşünmeyi öğrenme eğilimi ve öğrenmeye olan isteği olduğu unutulmamalıdır. Plan yapmaya isteklilik, esneklik, sebatkârlık, kendi kendini düzeltmeye hazır olmak, uzlaşıcılık, alçakgönüllülük, bağımsız düşünme, açık zihinlilik, sağlıklı bir şüphecilik gibi tutumlar önemli eleştirel düşünme tutumlarıdır.³⁹ Dolayısıyla bu sayılan tutumlarda görülecek eksiklikler, eleştirel düşünme öğrenimine ilişkin hazır bulunuşluğu olumsuz etkilemektedir. Sanılanın aksine eleştirel düşünmenin önündeki engeller inanç ya da manevi kaynaklı değildir. Gündoğdu, eleştirel düşünmeye engel olan şeyleri şöyle sıralamaktadır:⁴⁰

1. Ben merkezlik
2. Eleştiri ile kastedilen şeyi yanlış anlama
3. Akıl yürütme yeteneğimize aşırı güven duyma
4. Uzmanları ve otoriteleri eleştirmeye karşı gönülsüzlük
5. Duygusal kısıtlamalar
6. Toplum ya da grup merkezlik
7. Abartılı şüphecilik
8. Bilinemezlik (agnostisizm) varsayımı
9. Kötümserlik ve naif iyimserlik
10. Dürüst ol(a)mamak

Bu sayılanlar, kişilerin kendi duygu ve düşüncelerinden kaynaklanan engellerdir. Eğitim söz konusu olduğunda otoriter ve öğretmen merkezli bir sınıf ortamı, metotlu ve bilinçli bir eleştirel düşünme sürecinin olmayışı ve tamamıyla bilgi aktarımına dayalı bir eğitim programı, eleştirel düşünmenin engelleri arasında sayılabilir. Eleştirel düşünme öğretiminde genellikle öğrenciden, öğretmenden ve okuldan kaynaklanan güçlüklerle karşılaşmaktadır. Öğrencinin

³⁷ Nisa 4/82, Muhammed 47/24, Mü'minun 23/68, Sa'd 38/29.

³⁸ Aydın, *Açık Toplumda Din Eğitimi*, s. 86-87.

³⁹ Gündoğdu, "Eleştirel Düşünme ve Eleştirel Düşünme Öğretimine Dair Bazı Yanılgılar", s. 65.

⁴⁰ Gündoğdu, "Niçin Eleştirel Düşünemiyoruz, Eleştirel Düşünmenin Engelleri", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, Yıl 13, S. 146, Nisan 2012, ss.43-52, s.46-50

farklılık ve değişime kapalı bir atmosferde yetişmesi, ailesinden gördüğü baskılar ve katı tutumlar, aşırı müdahaleci bir ortamda büyümesi ve yetiştirme süreci boyunca geliştirdiği önyargılar, eleştirel düşünme sürecine adapte olmasını güçleştirecektir.

Eleştirel düşünme öğretiminde eğitimciden kaynaklanan engeller arasında ayrıca öğretmenin geleneksel anlayışla eğitim vermeye alışık olması, öğrencileri kendisine aşırı derecede bağımlı olarak yetiştirmesi, eleştirel düşünme konusunda bilgi sahibi olmaması, eleştirel düşünmeye karşı önyargılı olması, zamanı iyi planlayamaması, öğrencilerden düşük beklenti içinde olması, öğrenciyi hazır bilgiye alıştırmaması ve öğrenci adına karar vermesi yer almaktadır.⁴¹ Dersin işlendiği fiziki ortamın yetersizliği, sınıfların aşırı kalabalık oluşu, gerekli araç-gereçlerin bulunmaması, müfredatın öğrencinin bilişsel ve duyuşsal gelişimine uygun olmaması ve ders kitaplarının yalnızca bilgi vermeye odaklı hazırlanmış olması da eleştirel düşünmenin önündeki engeller arasında sayılabilir.

C. Eleştirel Düşünmenin Önemi

Bilgi dolaşımının kolaylaştığı günümüzde, üretilen ve dünyanın her yerine hızlı bir şekilde ulaştırılan bilgiyi değerlendirecek ve bu bilginin oluşturduğu değişime uyum sağlayabilecek bireylere ihtiyaç duyulmaktadır. Kurnaz'a göre geleneksel eğitim sistemi; bilgi aktarıcılığına dayalı bir öğretim anlayışıyla aktarılanları aynen alan ve kabul eden, sorulduğunda aynen hatırlayan bir insan tipi oluşturur; sorgulamayan, yeni değişme ve gelişmelere ayak uyduramayan, problemlere çözüm üretemeyen, dogmatik bir yapı içinde ne verilirse alıp kabul eden, yanlışları tespit edemeyen ve gelecekler ilgili olası durumları kestiremeyen bireyler yetiştirir.⁴² Bu tarz bir eğitim anlayışıyla nesillerin düşünsel ve psikolojik olarak 21. yüzyıl iletişim ve teknoloji devrimine adaptasyonu sağlanamayacağı açıktır. Bu da üretmeyip yalnızca pasif bir şekilde ve bilinçsizce tüketen, olup biteni anlamaktan uzak, dünyaya kapalı bireylerin yetişmesine yol açar. Bu

⁴¹ Sibel Güzel, *Eleştirel Düşünme Becerilerini Temele Alan İlköğretim 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretiminin Öğrenme Ürünlerine Etkisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), MKÜSBE, Hatay 2005, s. 86.

⁴² Kurnaz, *Eleştirel Düşünme Öğretimi Etkinlikleri*, s. 9.

sakıncaların ortadan kaldırılması, insanların bilgiyi ve durumları işleme, değerlendirme, öteleme ve yeni durumlara adapte etme becerileri kazanmalarıyla mümkün olacaktır.⁴³ Bunun yolu; başından sonuna kadar planlanmış, öğretmen yetiştirme sürecinden sınıf ortamının hazırlanmasına kadar yepyeni bir eğitim anlayışıyla düşünme odaklı olacak şekilde tasarlanmış bir eğitim-öğretim faaliyetiyle düşünen bireylerin yetiştirilmesinden geçer. Bu eğitim faaliyeti; bireylere kendilerine sunulan her bilgiyi aynen alıp kabul etme yerine incelemelerini, her söyleneni doğru kabul etmek yerine doğru olarak varsayıp ilerde değişebileceği ihtimalini akıllarında tutmalarını, sürekli ikinci bir yol olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurarak bu yolu aramaktan vazgeçmemelerini öğretecektir.⁴⁴

Düşünme eyleminin rafine ve üstün nitelikli bir halini temsil eden eleştirel düşünme, bu yönüyle bir üst düzey düşünme süreci olarak ele alınmaktadır.⁴⁵ Ennis'e göre eleştirel düşünme, "önceki deneyimleri, bilgi ve düşünceleri inceleyip farklı görüş ve bilgileri tarttıktan sonra dengeli bir yargıya varma, bir problem durumunu bilimsel, kültürel, sosyal, standart ölçütlere göre tutarlılık ve geçerlilik bakımından yargılama ve değerlendirme, durumlar ya da sorunlar hakkında doğru değerlendirmeler yapma, konulara, olaylara, kavramlara ve problemlere farklı bir bakış açısı ile bakma, görünmeyeni görme, görünenin arkasında kalan boyutları düşünme yani bir olayı tüm boyutları ile düşünerek sonuca ulaşma ve karar verme işidir."⁴⁶ Bu yönüyle eleştirel düşünme, kişinin hayatı boyunca vereceği önemli kararların başarı derecesini yükseltir ve onu propaganda, reklam vb. tekniklerin olumsuz etkilerinden korur.⁴⁷

⁴³ Kurnaz, *Eleştirel Düşünme Öğretimi Etkinlikleri*, s. 9.

⁴⁴ Kurnaz, *Eleştirel Düşünme Öğretimi Etkinlikleri*, s. 9.

⁴⁵ Doğanay, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, s. 279.

⁴⁶ Robert H. Ennis, Ed. Arthur L. Costa, Goals for critical thinking curriculum, *Developig Minds: A Source Book for Teaching Thinking*, VA:ASCD, Alexandria, USA 1985, İsmail Gelen, *Bilişsel Farkındalık Stratejilerinin Türkçe Dersine İlişkin Tutum, Okuduğunu Anlama ve Kalıcılığa Etkisi*, ÇÜSBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana 2003, Robert Fisher, *Teaching Children to Think*, Stanley Thornes Publishers Ltd, United Kingdom 1985, Osman Kazancı, *Eğitimde eleştirel düşünme ve öğretimi*, Kazancı Hukuk Yayınları, Ankara 1989'dan naklen İsmail Gelen, "Sosyal Bilgiler Programındaki Düşünme ile İlgili Bazı Ortak Becerilerin Kazanılma Düzeyinin Belirlenmesi", *OMÜEFED*, 2011, 30(1), ss. 83-106, s. 86.

⁴⁷ Birsal Aybek, *Örneklerle Düşünme ve Eleştirel Düşünme*, Nobel Kitabevi, Ankara 2010, s. 29.

İnsanın en önemli özelliği olan düşünme eylemi, bireyselleşmek ve Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinin en üst seviyesi olan kendini gerçekleştirmek için üzerinde özellikle durulması, geliştirilmeye çalışılması ve nitelik kazandırılması gereken bir özelliğimizdir. Eleştirel düşünme, düşünme üstüne düşünmemizi sağlayan bir "üst düşünme becerisi" olarak, bize böyle bir imkân sağlar. Bununla birlikte eleştirel düşünme sadece insanın kendisini gerçekleştirmesine yardımcı olmaz, aynı zamanda, hem sağlıklı birey hem de sağlıklı toplum bakımından pratik bir gerekliliktir.⁴⁸ Sağlıklı bir sosyal yapının inşası, demokrasiyi özümsemiş bir toplumun varlığı ve hoşgörüsüzlüğün aşılması, eleştirel bir kamuoyunun varlığına bağlıdır.

D. Eleştirel Düşünen Bireyin Özellikleri

Eleştirel düşünen bireyin özellikleri iki yönlü olarak anlaşılabilir bir konudur. Böyle bir bireyin özellikleri, eleştirel düşünmek için gerekli olan özellikler olarak anlaşılabilir gibi eleştirel düşünmenin insana kazandırdığı özellikler olarak da algılanabilir. Aslında bu ilişki, birbirini besleyen ve birbirini doğuran iki uçlu bir süreçtir. Alçakgönüllülük, empati ve sabır gibi değerler; düşünmenin erdemine inanmak, çalışmak ve araştırmak, eleştirel düşünmenin gerektirdiği değer ve etkinlikler arasında sayılabilir. Cüceloğlu'na göre kişinin kendini geliştirerek eleştirel düşünmeye ulaşabilmesi için şu üç temel adımı atması gerekir:⁴⁹

1. Düşünme sürecinin bilincine varmalıdır. Düşünceyi kendi başına olan, insan denetiminin dışında bir süreç kabul edecek yerde, düşünce sürecinin bilincine varmalı ve sürece bilinçli olarak yön verilebileceğini bilmeli.
2. Başkalarının düşünce süreçlerini inceleyebilmeli. Başkalarının düşünce süreçlerini inceleyebilen kişi, kendi düşünce süreçleri ile karşıdakinin düşünce süreçlerini karşılaştırma olanağına kavuşur. Kişinin, başkalarının kullandığı düşünce stratejilerini ve başkalarının sonuca ulaşmak için kullandığı adımları incelemesi, ona daha etkili şekilde düşünme olanağı sağlayacaktır. Bu yaklaşım kişinin kendi kalıplarının bilincinde olmasını ve onların dışına çıkarak yeni görüşlere kendini açık tutmasını gerektirir.
3. Öğrendiği bilgileri günlük yaşamına uygulamalı. Uygulama olmadan eleştirel düşünme alışkanlığı elde edilemez. Eleştirel düşünmeyi sürekli uygulayan kişi, farkında olmadan eleştirel düşünmeyi zamanla alışkanlık haline getirir.

⁴⁸ Gündoğdu, "Eleştirel Düşünme ve Eleştirel Düşünme Öğretimine Dair Bazı Yanılgılar", s. 58.

⁴⁹ Cüceloğlu, *İyi Düşün Doğru Karar Ver*, s. 217.

Görüldüğü gibi eleştirel düşünme her şeyden önce düşünmenin yetkinleştirilmesi faaliyetidir. Bu yetkinlik, kişiye derinlemesine öğrenme, bir konuda öğrenilen bilgiyi farklı alanlara transfer edebilme, entelektüel bağımsızlık, hoşgörü ve zihinsel cesaret gibi değerler sağlar. Beyer'e göre iyi ve yetkin düşünebilen bir birey;

- a. Bir sorunun, problemin veya iddianın açık bir biçimde ifade edilmesi,
- b. Diğer bireylerin kesin bir dil kullanmasını isteme,
- c. Düşünmeden hareket etmeme,
- d. Çalışmalarını kontrol etme,
- e. Bir düşünceyi oluşturmada azimli olma,
- f. Öne sürülen iddiaları destekleyen nedenleri ve kanıtları araştırma ve sunma,
- g. Daha çok dogmalar ve özlem duyulan düşünceler yardımıyla değil sorunlar, amaçlar ve sonuçlar yardımıyla yargılama,
- h. Ön bilgileri kullanma,
- i. Yeterli kanıt buluna kadar yargıdan şüphe duyma eğilimi içindedir.⁵⁰

İyi ve yetkin düşünebilen bireyin bu sayılan özelliklerine bakıldığında, bu özelliklerin kişileri olay ve olguları titizlikle değerlendirmeye sevk ettiği, bireylere karşılaştıkları durumları hazır bilgi ve düşüncelerle değil, sorgulayarak ve sonuçlarını göz önünde bulundurarak değerlendirme bilinci verdiği görülmektedir. Yani eleştirel düşünme becerisi, iyi düşünen bireyin sahip olduğu özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda eleştirel düşünme becerisi, bu beceriyi kazanma yolundaki düzenli ve planlı çalışmalar sonucunda, yetkin ve kaliteli düşünme becerisinin bir sonucu olarak kazanılacaktır.

İnsanoğlu, içinde bulunduğu dünyayı sahip olduğu bilgi ve becerilerin penceresinden algılar ve dünyaya bu bilgi ve becerilerle nüfuz eder. Bilgi ve beceriler artıp derinleştikçe yaşam şartlarına ve farklı koşullara adaptasyon kolaylaşır ve kişi daha üretken bir hale gelir. Eleştirel düşünme becerisinin kişiye sağladığı avantajlar, Özden tarafından şöyle sıralanmıştır:⁵¹

- Eleştirel düşünme bireye düşünce özgürlüğü kazandırır.
- Eleştirel düşünme, bireyin bir şeyin doğru ifadesini anlamasını ve o şeyden iyi sonuçlar elde etmesini sağlar.
- Eleştirel düşünme bireyin bilgi birikimini artırır, düşünce sorunlarını çözmede yardımcı olur ve bireyi mantıksız düşüncelerden alıkoyar.
- Eleştirel düşünme esnasında insan, aklını kullandığını hisseder; okuduğu bir metne, söylenen bir söze farklı açılardan bakmayı öğrenir.

⁵⁰ K. Barry Beyer, "Common Sense About Teaching Thinking Skills", *Educational Leadership*, 41, 3, 1983, ss. 44-49'dan aktaran Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 25.

⁵¹ Özden, *Öğrenme ve Öğretme*, s. 162.

- Eleştirel düşünen insan her şeyin sebebini, sonucunu ve olabilme imkânını düşünür.

Görüldüğü gibi eleştirel düşünme, bireye kendi aklıyla ve başkasının etkisi altında kalmadan özerk bir şekilde düşünme becerisi kazandırmakta, insanın düşünmeyi içselleştirerek onu yaşamının bir parçası haline getirmesini sağlamaktadır. Eleştirel düşünmenin bireye kazandırdığı bu özellikler doğrultusunda eleştirel düşünmeye sahip bireylerin kararlarında daha titiz ve seçici olacakları, maddi ve manevi sömürü ve propaganda gibi kötü amaçlı eylemlere karşı daha dirençli olacakları ve tüketim kültürünün içi boş reklam söylemlerinden daha az etkilenecekleri söylenebilir.

Ennis'in eleştirel düşünen bireyin gerçekleştirebileceğini söylediği şu beceriler, eleştirel düşünme eğitiminin önemini ortaya koymaktadır:⁵²

1. Kaynakların güvenilirliğini muhakeme edebilmek.
2. Sonuçları, sebepleri ve varsayımları belirlemek.
3. Bir iddianın kalitesini; iddianın sebepleri, varsayımları ve kanıtları da dahil olmak üzere kapsamlı bir şekilde yargılayabilmek.
4. Bir problem hakkında kendisine bir pozisyon geliştirebilmek ve bu pozisyonu koruyabilmek.
5. Uygun açıklayıcı sorular sormak.
6. Deneyler planlamak ve planlanan deneysel deseni yargılamak.
7. Terimleri bağlamına uygun olarak tanımlamak.
8. Açık fikirli olmak.
9. İyi düzeyde bilgi sahibi olmaya çalışmak.
10. Yetki sahibi olunca dikkatli kararlar almak.

Eleştirel düşünmenin kişiye kazandırdığı becerilere bakıldığında, bu becerilerin din eğitiminde öğrenciler için öngörülen; din hakkında sahipsiz bilginin peşinde olma, dini bilgiyi yorumlayarak doğruyu yanlıştan ve hakikati sahtesinden ayırabilme, dini bilgiyi gerçek hayata uygulayarak karşılaşılan bir sorunu çözebilme ve mantıklı yorumlar yapabilme kabiliyetleriyle örtüştüğü görülmektedir. Ayhan'a göre eğitimin nitelik ve nicelik bakımından en önemli alanını öğretim akıl, zekâ ve düşünce eğitimi teşkil eder.⁵³ Eşya ve olaylar hakkında doğru bilgiler edinmek, zamanı gelince bu bilgileri yerli yerinde

⁵² Robert H. Ennis, "Critical Thinking Assesment", *Theory into Practice*, Volume 32, Number 3, Summer 1993, College of Education, Ohio State University, ss. 179-186, 180 (<http://www3.qcc.cuny.edu/WikiFiles/file/Ennis%20Critical%20Thinking%20Assessment.pdf>) [24.02.2013].

⁵³ Halis Ayhan, "İslamiyet'in Eğitime Getirdiği Değerler", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S. 5, İstanbul 1998, ss. 57-74, 65.

kullanarak kavramlar oluşturmak (tecrit ve tamim ederek eşyayı anlamak), önermeler yapmak, önermeler arasında doğru ilişkiler kurarak mantık bakımından tutarlı ve doğru sonuçlara ulaşmak, akıl yürütmek, insanın bütün varlıklardan üstün olduğunun en belirgin özelliğidir.⁵⁴

E. İslâm Dini ve Eleştirel Düşünme

İnsanoğlu evrendeki yerini, nereden geldiğini ve nereye gitmekte olduğunu her devirde merak etmiş, bu sorulara kendi anlayış ve bilgisine göre birtakım cevaplar vermiştir. Bu soru ve cevapların izi; mitler, destanlar, efsaneler, edebi yapıtlar, sözlü-yazılı kültür ve felsefe gibi disiplinler üzerinden sürülebilir. İnsanın akıl ve hayal gücünün ürünü bu geniş sözlü ve yazılı mirasın yanı sıra bir de ilâhi kaynaktan doğup gelişen ve tarih boyunca günümüze kadar gelen din olgusu bulunmaktadır. İnsanın inanma ihtiyacının tezahürü olarak her devirde var olan ve halen canlı bir şekilde yaşayan din, bilim ve felsefenin ilgi ve tatbik sahasının dışında kalan alanlarda insanoğlunun gönül ve zihin dünyasını aydınlatmış, bunu da zihin ve aklı büsbütün dışarıda bırakmadan yapmıştır. Gerek felsefî gerekse klasik tanımlamalarda dinin; insan-Tanrı, insan-insan ve insan-varlık arasındaki ilişkilerde bir köprü vazifesi gördüğü belirtilmektedir.⁵⁵

İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar tüm peygamberler aracılığıyla bize ulaşan ilâhi bilginin ifadesi olan vahiy ile insan aklının çabaları sonucunda elde edilen beşeri bilginin bileşimi sonucunda ortaya çıkan "hikmet", İslâm Peygamberi tarafından "müminin yitik malı"⁵⁶ olarak değerlendirilmiş ve onun "nerede bulunursa alınması gerektiği" ifade edilmiştir.⁵⁷ Dinin temeli muhakkak ki imandır. Ancak bu imanın bilgiye dayanıp dayanmaması meselesi öteden beri pek çok düşünürün kafasını meşgul etmiştir. Bazı filozoflar, dini inancın, yani imanın gerçekleşmesinde aklın ve düşüncenin de yeri olduğunu söylemektedir. Yaran, bazı filozofların inancın bilgiye

⁵⁴ Ayhan, "İslamiyet'in Eğitime Getirdiği Değerler", s. 65.

⁵⁵ Cevdet Kılıç, "Sistematik Felsefi Düşünce Öncesi Mitoloji, Büyü ve Dinlerde Varlık Düşüncesi", *FÜİFD*, Yıl 2008, 13:1, ss. 37–50, 44.

⁵⁶ Bkz. Tirmizî, *es-Sunen*, Kitâbu'l-İlm, 19; İbn Mâceh, *es-Sunen*, *Kitâbu'z-Zühd*, 15

⁵⁷ Bekir Karlığa, *Din ve Düşünce*, Mahya Yayınları, İstanbul 2013, s. 13.

dayanması gerektiğini düşündüklerini ifade etmekte; inancın dayanması gereken bu bilginin de her akli başında, makul kişiye kabul edilebilir gelecek derecede kesin bir temele dayanması gerektiğini söylemektedir.⁵⁸ Bu görüş mensuplarına göre herhangi bir şeye yetersiz delile dayalı olarak inanmak, herkes için her yerde daima yanlıştır.⁵⁹

Esen'e göre akl-ı selimin ürünü olan derin ve incelikli bir düşünme, bizi sağlam bir imana ulaştırdığı gibi; bizleri neyin doğru ve iyi, neyin de yanlış ve çirkin olduğu bilgisine ulaştırmaktadır.⁶⁰ Yani "Allah'ı bilme" anlamına gelen marifetullahı ancak selim bir akılla ulaşılabilir. Aklî delillere dayanan objektif kesin bir bilgi sonucu imana ulaşmak, araştırmaya dayalı bir imanın, yani tahkikî imanın gereğidir ve imanda makbul olan da esasen budur.⁶¹ İnsanoğlu, Allah'ın kendisine bahşettiği düşünme kabiliyetiyle doğa ve evrene gözünü çevirip Allah'ı bulduktan ve O'na inandıktan sonra dinin ve ilâhi hitabın muhatabı olur.

Din, akıl sahibi insanları kendisine muhatap kılar ve onlara iman mesuliyeti yükler. Akıl, İslâm âlimlerince insanın, dinin emir ve yasaklarıyla sorumlu tutulmasının temel şartı olarak görülmüş ve akli olmayan kişiye hiçbir sorumluluğun yüklenemeyeceği belirtilmiştir. İslâm dini, Kur'an'da çeşitli ayetlerle akıl sahibi olan insanı düşünmeye çağırmaktadır. Evrendeki canlı ve cansız varlıkları gözleyen ve onlar üzerinde düşünen her insan, evrendeki eşsiz düzenin farkına vararak Allah'ın sanat ve hikmeti hakkında fikir edinir ve yaratılmışlardan hareketle Yaratan'ı bilir. Bu anlamda düşünmenin insan varoluşunun en önemli özelliği olduğu bir gerçektir.

İslâm düşünürleri arasında, insandaki akıl ve bilme kuvvetinin birtakım nurlar halinde derecelendiği görüşüne sahip olanlar vardır. Kâşani, aklın aydınlatıcı özelliğine dikkat çekerek insan aklının yıldızlar ve güneş gibi aydınlatıcı olduğunu söylemektedir.⁶² İnsanla böylesine özdeşleşmiş olan bir

⁵⁸ Cafer Sadık Yaran, *Bilgelik Peşinde*, Araştırma Yayınları, Ankara 2002, s. 62.

⁵⁹ Yaran, *Bilgelik Peşinde*, s. 62.

⁶⁰ Muammer Esen, "Kur'an'da Akıl - İman İlişkisi", *AÜİFD*, Yıl 2011, 52:2, ss. 85-96, 94.

⁶¹ Esen, "Kur'an'da Akıl - İman İlişkisi", s. 94

⁶² Bkz. Şeyma Arslan, Kur'an-ı Kerim'i Eğitim Açısından Yorumlamak: Hadid Suresi Örneği,

olgunun yine insana has bir özellik olan din kavramıyla yolunun kesişmemesi düşünülemez. Nitekim akıl ve aklın işlediği düşünme eyleminin iman ile olan ilişkisi tarih boyunca tartışılmıştır. İnsan, akıl sayesinde Allah'ın mukaddes kelamı olan vahye muhatap kılınmıştır. İnsanoğluna evreni ve varlığı anlamlandırma yolunda ışık tutan ilk kaynak, vahiy ve din olmuştur. İkinci kaynak ise düşüncedir. İnsanoğlu, görülenden görülmeyene doğru ilerleyerek müşahhasan mücerrete, mücerretten de Mutlak'a yönelir.⁶³ "İnanma" eyleminin bir noktaya kadar bir düşünme ve akıl yürütme faaliyeti olduğunu göz önünde bulundurursak, eleştirel düşünmenin sağlıklı bir dini bakış açısı kazanmak için ne derece gerekli olduğu ortaya çıkar.

İslâm dini, insanı düşünmeye çağıran bir dindir. "Bu Kur'an, ayetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır" mealindeki ayet, Kur'an'ın düşünmeyi emreden ayetlerinden yalnızca biridir.⁶⁴ İslâm'ın temel kaynağı olan Kur'an-Kerim'in sayısız yerinde ifade edilen ve pek çok ayette teşvik edilen düşünme eylemi, yüzyıllar boyunca Müslümanların ilmi ve kültürel faaliyetleri için muharrik bir güç olmuştur.

Akıl kelimesinin Kur'an'da fiil olarak yer aldığına dikkat çeken Şentürk, bu kelimenin Kur'an'da sadece fiil olarak yer almasını aklın dinamik yapısıyla ilişkili görüp, bu durumu Kur'an'ın sürekli fiil halinde bulunan işlevsel akla önem verdiği şeklinde değerlendirmektedir.⁶⁵ Kur'an terminolojisinde tefekkür, nazar, tedebbür, ta'akkul, tezekkür, teemmül, tevessüm, tefakkuh, i'tibar, re'y, basar ve sem' vb. terimlerle ifade edilen ve üzerinde önemle durulan düşünme eylemi, insanı diğer canlılardan ayıran temyiz gücünü ifade eder.⁶⁶ Kur'an'da ayrıca akıl kelimesi ile birlikte, onunla hemen hemen aynı anlama gelen kalp sözcüğü de kullanılır. "Onların kalpleri vardır, onlarla anlamazlar", "Yeryüzünde dolaşmazlar mı ki düşünecek kalpleri olsun!", "Kur'an üzerinde düşünmüyorlar mı? Yoksa kalpleri kilitli mi?" gibi ayetlerden de görülüp anlaşılacağı üzere, Kur'an, kalbi

Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, 2004, S. 13, İstanbul Haziran 2004, ss. 317-382, 330.

⁶³ Karlığa, *Din ve Düşünce*, s. 9.

⁶⁴ Sad 38/29.

⁶⁵ Mustafa Şentürk, *Kur'an'da Akıl*, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul 2004, s. 13.

⁶⁶ Koç, "Düşünen İnsan Yetiştirmede Din Eğitiminin Rolü", s. 74.

akıl yerine kullanmaktadır.⁶⁷ Dolayısıyla Kur'an'ın akıl yerine kullandığı kalp, aklın eylemleri olan anlamayı ve düşünmeyi gerçekleştiren bir merkezdir.⁶⁸ Kur'an'da düşünme eylemi ayrıca akıl yanma, tutuşma anlamındaki tefe'ud kelimesinden gelen "fuad" ve çirkin şeylerden uzaklaştıran anlamına gelen "nuha" kelimeleriyle de karşılanmaktadır.⁶⁹

Kur'an'da iman, Hz. İbrahim'in yıldızların, ayın ve güneşin batışını görüp Allah'a iman etmesini anlatan kıssada olduğu gibi düşünsel yönü de bulunan bir faaliyettir. Ayrıca Hz. İbrahim'in Allah'a ölülere nasıl dirilttiğini sorması da bu açıdan değerlendirilebilir.⁷⁰ Hz. İbrahim, Rabb'ine düşünen, akıl yürüten, akıl yürütme yoluyla gerçeğin bilgisine ulaşma yöntemini kullanan akıllı biri olarak akla, bilgiye istinat eden sağlam bir imana ulaşmıştır.⁷¹ Görüldüğü gibi imanın düşünme, akıl yürütme ve bilme gibi kavramları içine alan bilişsel bir yönü mevcuttur. Muhammed İkbâl'e göre İslâmiyet'te akli temelleri araştırma, Allah'a sürekli olarak "Ey Rabbim, bana eşyanın hakikati ve mahiyeti hakkında bilgi ver" şeklinde dua eden Hz Muhammed'le başlamıştır.⁷² Hz. Peygamber'in bu duası, ideal Müslüman'ın Allah'a iman cehdinde bulunduğu konumla yetinmeyip O'nu daha iyi tanımak, O'nu daha iyi tanıma yolunda O'nun yarattıklarını daha iyi bilmek şeklindeki kozmik bir çabayı ifade eder. Elbette ki Müslüman'ın görevi iman ettikten sonra bitmemektedir. Zikir ve ibadetlerle kulluğunu derinleştiren insan, Allah'ın kendisine bahsettiği düşünme kabiliyetiyle evren, olgular ve doğanın kanunları hakkında fikir yürüterek Allah'ın kudret ve sanatını daha iyi takdir eder. "Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar"⁷³ ayeti bu hakikati ifade etmektedir. Allah'ın kelam sıfatının tecellisi olan Kur'an ve yaratma sıfatının tezahürü olan Kâinat üzerinde derin derin düşünerek Allah'ı daha yakından tanıyan ilim sahipleri, Allah'ın bilgi ve gücünün büyüklüğünü daha iyi

⁶⁷ Bkz. Araf 7/179, Hacc 22/46, Muhammed 47/24.

⁶⁸ Esen, "Kur'an'da Akıl - İman İlişkisi", s. 86.

⁶⁹ Muhammed Abid el-Cabiri, *Arap İslam Aklının Oluşumu*, Kitabevi Yayınları, Çev.İbrahim Akbaba, İstanbul 2000, s. 30.

⁷⁰ Bakara 2/260.

⁷¹ Esen, "Hz. İbrahim'in İmanı ve Tevhid Mücadelesi", *AÜİFD*, Yıl 2011, 52:2, ss. 111-128, 117.

⁷² Muhammed İkbâl, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, Birleşik Yayıncılık, Çev. Ahmet Asrar, İstanbul 1999, s. 19.

⁷³ Fatır 35/28.

kavrar. Mümin kulun iman ettikten sonra başlayan yolculuğu bununla da bitmez. Mümin ayrıca sahip olduğu Tanrı bilgisini etrafındaki insanlara da iletmek ve bu bilgiyle hayatın problemlerine çözüm bulmak durumundadır. Bu noktada inanılan vahyin farklı mekân ve zamanlarda, daha önce karşılaşılmayan olaylar karşısında yorumlanması sorunu ortaya çıkmaktadır.

Asr-ı Saadet'te Müslümanlar, karşılaştıkları problemleri vahyin bizatihi muhatabı olan Hz. Peygamber'e soruyorlardı, Peygamber de onlara gerek bildiklerinden, gerekse o soru için nazil olan bir ayetten hareketle cevap veriyordu. Ancak Resûlullah'ın vefatından sonra Müslümanlar Kur'an'ı ve Sünnet'i kendileri yorumlamak zorunda kaldılar. Yaklaşık 200 yıl süren ve hadis ve fıkıh ilimlerinin doğuşunu getiren bu süreç, İslâm tarihinde eleştirel düşünmenin en canlı olduğu dönemdir. "Ashabımın ihtilafında rahmet vardır"⁷⁴ sözünün sahibi bir Peygamberin takipçileri olan Müslümanlar, sorunların çözümü doğrultusunda geliştirilen ve ortaya konulan farklı görüşleri tartışmışlar, müzakere etmişler, içtihatlarda bulunmuşlar ve bu içtihatlara göre amel etmişlerdir. Bu dönem neslinin İslâm'ı anlamak ve anlatabilmek için sergiledikleri çaba ve bu çabanın sonunda bizlere bıraktıkları örnekler takdire şayandır. İslâm'ın ilk nesilleri yaptıkları içtihatlarla sorunları kendilerine özgü şartları ve nitelikleri çerçevesinde ele almıştır. Bu da sonraki yüzyıllarda Batı ve Doğu dünyasına damgasını vuracak İslâm Rönesansı'nı hazırlamıştır.

Güler'e göre Ortaçağ'da İslâm dünyasında bir medeniyet üreten şey; egemen olan dini hayata, kognitif yapıya açık kutsallık ile onun izdüşümü olan aklın bağımsızlığı, düşünce hürriyeti, kritik düşünce (eleştiri, tartışma), anlam ve bilgisel temellendirmenin hâkim olmasıdır.⁷⁵ Ancak sonraki dönemlerde karşılaşılan problemlerin içinde yaşanan zaman diliminin ihtiyaçlarına göre çözme gayreti yerine önceki asırlardaki hazır çözüm yollarını aynen benimseme temayülü sonucunda toplumun şartlarına uyan bir eğitim anlayışı geliştirilememiş,

⁷⁴ Beyhakî, *el-Medhal ile's-Süneni'l-Kubrâ*, thk.: Muhammed Ziyaurrahman el-A'zamî, I-II, Mektebetu Edvau's-Selef, Riyad 1420/2000, c.I, s.146-147.

⁷⁵ İlhami Güler, *Sabit Din Dinamik Şeriat*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012, s. 88.

öncekilerin yaptıkları dondurulmuş ve yaşanan çağa adapte edilememiş; bu da taklit ve eskiyi kutsallaştırmayı getirmiştir.⁷⁶

Eleştirel düşünmek, insanı, olay ve olguları gerçeğe mümkün olan en yakın haliyle görmek, olaylar arasındaki bağlantıları tespit etmek, olguları doğru açıklamak, anlamak ve yorumlayabilmektir. Kur'an'daki bazı ayetler insanın aklını doğru kullanması, olayları doğru değerlendirmesine yardımcı olacak ipuçları sunmaktadır. Kur'an, Müslümanlara bilmedikleri şeyin ardına düşmemelerini, zanla hareket etmemelerini öğütlemektedir.⁷⁷ Ayrıca kendilerini Allah'ın indirdiğine çağıran Hz. Peygamber'e, "atalarımızın üzerinde bulunduğumuz yol bize yeter" diye cevap veren müşrikleri işaret ederek geçmişe körü körüne saplanmanın ve geleneği kutsallaştırmanın çarpıklığına dikkat çekmektedir.⁷⁸

Görüldüğü gibi insanın en belirgin özelliği olan düşünmenin önemi Kur'an tarafından da ortaya konmakta ve insanların düşünmesi, aklını kullanması ve ibret alması istenmektedir. Düşünmeyen, aklını kullanmayan kimseleri şiddetle eleştiren Kur'an, dindarlıklarını kapalı kutsamaya, dini düşüncelerini de taklide dayandıran muhataplarıyla mücadele ederken onları "kör, sağır, dilsiz ve düşünmeyenler"⁷⁹ olarak niteler.⁸⁰

Tarih boyunca dindarlık ve dini düşünce 'kapalı kutsama ve dogmatizm (=taklid)' ile açık kutsallık ve bilgi, anlam temelli kritik düşünce olmak üzere iki çizgide yürümüştür.⁸¹ Kur'ani söylemdeki ma'kul (akli olan) ve gayr-i ma'kul mücadelesinin temelde bir tevhit-şirk mücadelesi görünümü arz ettiğini söyleyen Cabiri'ye göre Kur'an, insanlık tarihini bu mücadelenin tarihi olarak takdim etmektedir.⁸² Kur'an, Hz. Muhammed'in peygamberliğini temellendirirken

⁷⁶ Mualla Selçuk, "Teorik ve Pratik Açmazlarıyla Kültürel Miras Öğretimini Sorgulayan Bir Deneme", *Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar, Milli Eğitim Bakanlığı*, İstanbul 2000, s. 87.

⁷⁷ İsrâ, 17/36.

⁷⁸ Maide, 5/104.

⁷⁹ Bakara 2/18, Enfal 8/22.

⁸⁰ Güler, *Sabit Din Dinamik Şeriat*, s. 74.

⁸¹ Güler, *Sabit Din Dinamik Şeriat*, s. 73.

⁸² El-Cabiri, *Arap İslam Aklının Oluşumu*, s. 139.

müşriklerin mucize taleplerini reddederek⁸³ onun kendi içindeki kırk yıllık ahlaki, temiz ve dürüst yaşamını delil olarak ileri sürmüş,⁸⁴ Allah'ın varlığının bütün delillerini 'düşünenler için'⁸⁵ hep tabiattan ve insanların kendilerinden getirmiş,⁸⁶ Hristiyanlıkta olduğu gibi önce inanmayı değil, anlamayı (tefekkür, taakkul, tezekkür, tafakkuh) önermiştir.⁸⁷

Elbette ki yukarıda zikredilen hususlardan dinde var olan her şeyin akıl yoluyla keşfedilebileceği ya da bilimsel olarak ispatlanabilir olduğu sonucu ortaya çıkmaz. Vahyin asla değişmeyeceği ve sorgulanamayacağı muhakkaktır. Kur'an'ın hiçbir ayeti değiştirilemez, ancak vahyin yorumlanması sürecinde devreye giren beşeri boyut sürekli değişime açıktır.⁸⁸ Aydın'a göre herkes Kur'an'ı kendi anlayışı, ufku ve düşünce derinliği kadar anlayabilir. Bu konuda Hz. Peygamber'den başka hiç kimseye özel bir yetki ve statü verilmediği açıktır. Kişi, hangi anlam(landırm)a basamağında duruyorsa Kur'an'ı o kadar görebilir/anlayabilir, bu yüzden her yorum tartışılabilir ve değişebilir niteliktedir.⁸⁹

“Din olgusu” ile “din olgusu üzerinde düşünme”, birbirinden farklı kavramlardır. Yeni şartlar karşısında farklı izahlara ve yorumlara kavuşmak zorunda olan, düşüncedir, dinin temel prensipleri değil. Her kuşağın kendine özgü sorunları olduğuna göre her kuşak bu sorunları içinde yaşadığı döneme hakim olan kavramlar, düşünce formları ve uygulamada karşılaşılan pratik güçlükler çerçevesinde bir çözüme kavuşturur. İslâm dinin, gelmiş geçmiş işi bitmiş tarihi bir din olmadığını ve onun her asırda yaşayabileceğini göstermek ancak böyle bir çabanın sonucu mümkündür.⁹⁰ Vahiy ve vahyin sistemleşmiş hali olan din değişmez ancak dini anlama şeklimiz ve anlayışımız değişebilir ve yenilenebilir.

⁸³ İsra 17/59.

⁸⁴ Yunus 10/16.

⁸⁵ Bakara 2/73.

⁸⁶ Fussilet 41/53; Yusuf 12/105; Rum 30/30-46.

⁸⁷ Güler, *Sabit Din Dinamik Şeriat*, s. 74.

⁸⁸ Aydın, *Açık Toplumda Din Eğitimi*, s. 85.

⁸⁹ Aydın, *Açık Toplumda Din Eğitimi*, s. 85.

⁹⁰ Selçuk, *Teorik ve Pratik Açmazlarıyla Kültürel Miras Öğretimini Sorgulayan Bir Deneme*, s. 89.

Lipman; “felsefe, çocukların inançlarını değiştirmek için değil, onların inandıkları şeylere sağlam gerekçeler ve nedenler bulmalarına yardım etmek içindir” sözüyle düşünmenin kişinin inanç dünyasını tehdit eden ve onu yıkmayı amaçlayan bir eylem değil; inancı sağlam bir zemine oturtmak, onu heva ve hevese, zanna, şartlanmışlığa ve eksik bilgiye dayanan temelsiz bir kabul olmaktan çıkartmak olduğunu ifade etmiştir.⁹¹

III. Eğitim, Din Eğitimi ve Eleştirel Düşünme

Eğitim, bir bilgi aktarma vasıtası olduğu kadar kişiyi hayata ve topluma hazırlayan, yaşamak için gerekli olan becerileri kazandıran ve onu küresel düzlemde içinde yaşadığı çağa adapte eden bir süreçtir. Bu bakımdan eğitim, düşünme öğretimini doğal olarak içermektedir. Düşünmenin değeri ilk insandan bu yana her çağda ve her coğrafyada bilinse de özellikle son yüzyılda bilimin kaydettiği ilerlemeler onu her zamankinden daha değerli kılmıştır. Dahası bilimsel gelişmeler düşünmenin sanıldığından daha karmaşık ve çok boyutlu bir süreç olduğunu ortaya koymuştur. Düşünme eylemi artık sadece aklın kavrama, bilgi işleme ve mevcut bilgilerden yeni bilgilere ulaşma faaliyeti olarak ele alınmamaktadır. Bu nedenle düşünme eğitimi de yaratıcı düşünme, bilimsel düşünme, eleştirel düşünme, yansıtıcı düşünme, karar verme ve problem çözme gibi özelleşmiş düşünme becerilerinin kazandırılması şeklinde icra edilmektedir. Araştırmanın konusu olan eleştirel düşünmenin eğitim programı yoluyla okullarda öğretilerilebilir olduğu bir gerçektir.⁹² Sınıflarında eleştirel düşünmeyi destekleyen öğretmenler, öğrencilerin bilişsel gelişimlerine önemli katkılarda bulunmakta ve eleştirel düşünmeye yönelik olan olumlu tutumu arttırmaktadır.⁹³

⁹¹ Bkz. Sevgi Şişman, Sokratik Yöntem Kullanılarak Yapılan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinin, Öğrencilerin Eleştirel Düşünme Eğilimleri ve Derse Karşı Tutumları Üzerindeki Etkileri, *XVIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı*, Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 1-3 Ekim 2009 İzmir.

⁹² Orhan Akınoğlu, Umut Diriöz, *Tarih Öğretiminde Eleştirel ve Yaratıcı Düşüncenin Geliştirilmesi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2007, s. 19.

⁹³ Seferoğlu ve Akbıyık, “Eleştirel Düşünme ve Öğretimi”, s. 198.

A. Eleştirel Düşünme Eğitimi

Toplum geleceğe taşıyan unsurların en önemlilerinden biri olan eğitim, en eski devirlerden bu yana üzerinde düşünülen, tartışılan ve etraflıca ele alınan bir olgudur. Konfüçyüs'ten Platon'a, Farabi'den İbn-i Haldun'a, John Locke'tan İmmanuel Kant ve Jean Jacques Rousseau'ya kadar Doğu ve Batı medeniyet havzalarından pek çok düşünür eğitim hakkında özgün yorum ve düşünceler ortaya koymuştur. Eğitimde düşünme öğretimi, çok eski çağlardan bu yana eğitimin ana amaçlarından olagelmıştır. İlkçağ bilginlerinden Sokrates soru-cevap yöntemiyle, Konfüçyüs de öğrencilerine yönelttiği açık uçlu sorular aracılığıyla birbirlerinin fikirlerini öğrenmelerini sağlayarak muhataplarının düşünme becerilerini geliştirmelerine olanak sağlamışlardır.⁹⁴ İnsan zihnini doğduğunda bir boş levhaya (tabula rasa) benzeten felsefi akımın kökeni Aristoteles'e kadar gitmektedir. Aristoteles'e göre "üzerinde fiilen hiçbir şeyin yazılmamış bulunduğu bir levha"⁹⁵ olan insan zihni, başlangıçta tamamıyla meydana gelmiş fikirlerle değilse bile, hiç olmazsa onları meydana getirebilme melekesi ile yüklüdür.⁹⁶ Medeniyet ve iktisat üzerindeki görüşlerinin yanı sıra eğitim hakkında da özgün fikirler geliştirmiş olan İbn Haldun'a göre yazı, akılda düşünme melekesi meydana getirerek aklın idrak gücünü arttırır, matematik, akla intikal melekesi kazandırarak onu geliştirir, geometri ise kurallarındaki tertip ve düzen sayesinde düşünceye yanılmalardan uzak bir mükemmellik sağlar.⁹⁷

Görüldüğü gibi eğitimin bir düşünme öğretimi olarak anlaşılması, eski dönemlerden bu yana bilinmekte ve ifade edilmektedir. Bu konu, içinde bulunduğumuz çağda özellikle 19 ve 20. yüzyıllarda psikoloji ve eğitim bilimlerindeki gelişmeler ışığında incelenmiş ve pek çok görüş ortaya konmuştur. Çağımızda birçok eğitimci düşünmenin ve eleştirel düşünme becerisinin

⁹⁴ Beck, Sanderson, *Confucius and Socrates- Teaching and Wisdom*, 2010, (<http://www.san.beck.org/C%26S-Compared.html#9>)

⁹⁵ Fazıl Derbeder, *Platon ve Aristoteles'te Ruh Beden Problemi ve Karşılaştırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, PAÜSBE, Denizli, Temmuz 2007, s. 57.

⁹⁶ Mehmet Eröz, "Sosyoloji ve Türk Mantığı", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 1980, S. 18, ss.69-72, 69.

⁹⁷ Arife Süngü, *İbn Haldun'un Eğitim Felsefesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), SDÜSBE, Isparta 2009, s. 32.

geliştirilebilir ve öğretilbilir olduğu konusunda birleşmiştir. Bu becerinin öğretilmesinde elbette ki en büyük görev iyi yetişmiş ve kendileri de eleştirel düşünme becerisine sahip öğretmenlere düşmektedir. Bu öğretim sürecinde öğretmenin gerekli kitap, görsel ve işitsel materyaller ve teknik donanımla teçhiz edilmesi gerekmektedir.

Çağdaş ülkelerde öğrencinin kapasitesini problem çözmek ve eleştirel düşünme için geliştirmek eğitimin amacı olarak sunulmaktadır. Costa'ya göre düşünmenin önemine inanarak politika belirleyicilerini, toplumdaki grupları, aileleri, diğer eğitimcileri ve okul aile birliği üyelerini bu amaç için eğitmek gerekmektedir.⁹⁸ Costa'nın bu tespiti bağlamında Türkiye'de, eleştirel düşünmeyi bir değer olarak kabul etmiş bir eğitim politikasının ve aileleri, eğitimcileri ve toplumun diğer katmanlarını da içine alan bir kamuoyunun varlığından söz etmek zordur. Bu konuda Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi bünyesinde 2003 yılında hayata geçen ve "herkes için kaliteli eğitim" hedefi doğrultusunda faaliyetlerini sürdüren Eğitimde Reform Girişimi'nin (ERG) çalışmaları zikredilmeye değerdir. Bu girişimin eğitimle ilgili toplumsal bilinç yaratmayı amaçladığı konuların başında, eleştirel düşünmeyi önceleyen ders programlarının, ders kitaplarının ve eğitim stratejilerinin yaygınlaştırılması gelmektedir. Bu girişim tarafından ayrıca, "Düşünme Gücü: Soran ve Sorgulayan Gençlik için Öğretmen Eğitimi Destek Projesi" kapsamında "Düşünen Sınıf için Öğrenme ve Öğretme Yöntemleri" adlı yazılı bir materyal geliştirilmiş ve Ocak 2009-Mayıs 2010 tarihleri arasında 8 ilde 4250 öğretmene eleştirel düşünme öğretme ve öğrenme beceri ve yöntemlerini uygulama semineri verilmiştir.⁹⁹

Düşünme becerilerinin tanımlarının açık bir biçimde yapılabileceğini ve bu becerilerin öğrenciler tarafından fark edilip gereğince uygulanabileceğini varsayan Halpern, bu becerilerin öğrenilebileceğini ve uygulandıkları takdirde öğrencilere

⁹⁸ Bkz. Muhsin Hesapçioğlu, Ayşen Bakioğlu, "Düşünmeyi Öğretmekte Öğretmen ve Okul Yöneticisinin Rolü: Düşüme", *MÜAEF Eğitim Bilimleri Dergisi*, İstanbul 1997, S. 9, ss. 49-78, 2.

⁹⁹ "Düşünme Gücü: Soran ve Sorgulayan Gençlik için Öğretmen Destek Projesi" <http://erg.sabanciuniv.edu/dusunmegucuprojesi> [05.02.2013].

daha etkili düşünme yeteneği sağlayacağını düşünmektedir.¹⁰⁰ Etkili düşünmek, bireylerin toplumsal hayata adaptasyonundan kişisel verimlilik ve yaratıcılıklarına, demokratik vatandaşlık bilincinden bireysel özerkliklerine kadar eğitimin gerçekleştirmeyi hedeflediği amaç ve ideallerin pek çoğu için birincil amil olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, etkili düşünmenin yolu olan eleştirel düşünme becerisini eğitimin birincil amaçlarından biri haline getirmektedir.

B. Okulda Eğitim ve Eleştirel Düşünme

Yüzyılımızda bilgi o kadar hızlı bir şekilde artıp çoğalmaktadır ki, artık onun tümüne sahip olmak imkânsızlaşmış, ona gerektiği zaman ve yeterince sahip olmak ve bilgiye ulaşmanın usul ve yordamını bilmek önem kazanmıştır. Giderek küreselleşen dünyada günümüz insanları hızlı düşünen, yaratıcı, neyi öğrenmesi gerektiğini ayırt edebilen, nasıl daha kolay öğrendiğinin bilincinde kısaca kendini iyi tanıyan, çok şey bilen değil ama gereksinim duyduğu bilgiye kolayca ulaşabilen, teknolojiyi kullanabilen bireyler olarak düşünülmektedir.¹⁰¹ Bu durumda 21. yüzyılın eğitimcisinin, eğitim sanatını icra ederken çocuk ve gençlerin çağın gerekleri doğrultusunda yetişmesini de sağlamalıdır.

Eğitim bilimciler, eğitimi sınıflandırırken informal eğitim ve formal eğitim tanımlarını kullanırlar. Bunlardan ilki olan informal eğitim, bireyin etrafındaki insanları gözlemleyerek taklit yoluyla öğrenmesi eylemidir; formal eğitim ise önceden hazırlanmış belirli bir program dahilinde planlı olarak gerçekleştirilir, uygulanır ve izlenir.¹⁰² Görüldüğü gibi formal eğitimin informal eğitimden en önemli farkı, öğrenmenin taklide dayanmamasıdır. Ülkemizde ve tüm dünyada örgün öğretimde okutulan dersler, özel ve genel birtakım amaçlar doğrultusunda verilmektedir. Özel amaçlar, okutulan dersin içeriği doğrultusunda ilgili gerekli bilgi, beceri ve tutumların kazandırılmasını; genel amaçlar ise dersin milli

¹⁰⁰ Diane F. Halpern, *Thought & Knowledge, An Introduction to Critical Thinking*, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, Londra 2003, s. 15.

¹⁰¹ Vural Hoşgörür, Nuray Taştan, "Eğitimin İşlevleri", *Eğitim Bilimine Giriş*, ed.Özcan Demirel, Zeki Kaya, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2011, s. 297.

¹⁰² Demirel ve Zeki Kaya, "Eğitim ile İlgili Temel Kavramlar", *Eğitim Bilimine Giriş*, s. 10.

eğitimin genel hedeflerine bakan yönünü işaret eder. Bu durumu din eğitimi açısından düşündüğümüzde, din eğitimi ders programları dini ve ahlaki bilgilerin yanında birçok tutum, alışkanlık ve değerlerle ilgili davranışların da kazandırılmasını amaçladığını görürüz.¹⁰³ Şu halde öğretmen, derslerde öğrencilerine sadece bilgi vermemeli, o bilgiyi nasıl kullanacağını, öğrenilenler yardımı ile neler yapılabileceğini, bunun için de düşünmeyi öğretmelidir.

Günümüz dünyasında toplumsal, kültürel ve ekonomik gelişmenin temel etkenleri arasında sayılan eğitimin amaçları çokça tartışılmıştır. Özkalp'e göre modern toplumda eğitimin ve eğitim kurumunun açık görevleri dört grupta toplanabilir:

- a. Toplumun kültürel mirasının yeni kuşaklara aktarılması.
- b. Bireylere bilimsel ve mesleki bilgi aktarmak, beceri kazandırmak ve onları meslek sahibi yapmak.
- c. Bireylere akılcı (rasyonel) bir düşünce alışkanlığı kazandırmak, onlara akılcı düşünüşün yollarını öğretmek bireylerin doğal ve toplumsal çevreyi bilimsel ilkeler doğrultusunda değerlendirmelerini olanaklı kılmak.
- d. Çağdaş toplumda en üstün değerlerden olan bilimin gelişmesine katkıda bulunmak.¹⁰⁴

Eğitimin bu görevleri, eleştirel düşünme becerisinin önemini ve programlarda niçin yer alması gerektiğini açıklar mahiyettedir. Bilgin, toplumun mevcut değer yargıları üzerinde düşünen, bu yargıları geliştiren ve çağın gerisinde kalmadan yeni değerler üreten insanlar yetiştirebilmek için her şeyden önce bireylerin düşünür hale getirilmesi gerektiğini söylemekte, ancak düşünen insanın gerçekten görebileceğini, anlayabileceğini ve eleştiride bulunabileceğini ifade etmektedir.¹⁰⁵ Ona göre eğitim, bir yandan toplumun mevcut değer ölçülerini ve hukuk düzenini yetismekte olan nesle tanıttı benimsenirken diğer yandan da yetismekte olan nesli yeni değerler yaratmaya, benlik geliştirmeye ve topluma yeni seviyeler kazandırmak için çalışmaya yöneltilir.¹⁰⁶

¹⁰³ Mehmet Zeki Aydın, "İlköğretimin İkinci Kademe Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Programındaki Amaç ve Konuların Program Geliştirme Açısından Değerlendirilmesi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. 13, S. 1, Ankara 2000, ss.5-25, 9 (public.cumhuriyet.edu.tr/maydin/documents/2000-2.doc) [21.02.2013].

¹⁰⁴ Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, Ekin Yayınları, Bursa 2011, s. 174.

¹⁰⁵ Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, s. 29.

¹⁰⁶ Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, s. 29.

Okullarda bilimsel ve eleştirel düşünme becerisinin geliştirilmesini hedefleyen çağdaş bir eğitim-öğretim anlayışı, hiç kuşku yok ki, mevzuatı, öğretim programlarını, başta ders kitapları ve yardımcı kaynaklar olmak üzere her türden ders materyalini, öğretmen yetiştiren kurumları ve hizmet içi eğitimleri ilgilendiren çok yönlü ve çok boyutlu bir dönüşümü sağlamak zorundadır.¹⁰⁷ Başlangıçta eğitime ek bir maliyet, enerji ve zaman kaybı, iş yükü ve ilave külfetler getirecekmiş gibi görünen bu dönüşüm, uzun vadede çok büyük avantajlar sağlayacaktır. Bu avantajlar, ilkin ve en başta eğitimin hedef kitlesi olan öğrencilerde gözlenir. Eleştirel düşünme öğretimi; öğrencilerin konuları derinlemesine öğrenmelerini, konulara karşı ilgi ve motivasyonlarının artmasını, öğrendikleri konuları başka derslere ve hayata kolayca transfer edebilmelerini, sosyalleşmelerini ve öz değerlendirme becerisi kazanmalarını sağlar.¹⁰⁸

C. İlköğretimde Eleştirel Düşünme

Doğru düşünmeyi öğrenmenin, belirli bir periyod içinde öğrenilip tamamlanacak bir süreç olmadığı açıktır. Düşünme eğitimi okul, aile ve sosyal ortamı da kapsayan çok geniş çevrede gerçekleşen; bir ömür boyu kişinin karşılaştığı olaylardan, yaptığı hatalardan ve deneyimlerinden ders alarak şekillenen, değişen ve kendini yenileyen bir süreçtir. Kişinin bazı düşünme becerilerini edinebilmesi için üniversite eğitimi gereklidir, bazı becerilerse ilkokulda verilebilecek niteliktedir. Ancak eğitimin sürekli ve birbirinin devamı olan aşamalardan oluştuğunu göz önünde bulundurduğumuzda, her öğrenim düzeyinde öğrencinin düşünme becerilerini geliştirmek için öğretmenlerin yapabileceği bir şeyler olduğu kesindir.¹⁰⁹

Eleştirel düşünme, doğuştan kazanılmayan, sonradan elde edilen bir beceridir. Eleştirel düşünme eğitimi, bireyin ailesinde kazandığı özgüvenle başlar ve yaşam boyu devam eder.¹¹⁰ Bu süreç içinde en önemli duraklardan biri,

¹⁰⁷ Gürkaynak ve diğerleri, *Eleştirel Düşünme Raporu*, s. 6.

¹⁰⁸ Kurnaz, *Eleştirel Düşünme Öğretimi Etkinlikleri*, s. 142.

¹⁰⁹ Özden, *Öğrenme ve Öğretme*, s. 145.

¹¹⁰ Sezin Kayagil, Ahmet Erdoğan, "Bazı Değişkenlerin İlköğretim Yedinci Sınıf Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Becerilerini Yordama Gücü", *SÜAKEFD*, 2011, S.31, ss. 321-334, 323.

ilkokuldur. İlköğretim, çocuğun kişiliğinin geliştiği ve topluma uyum sağlama kabiliyetinin edinildiği bir süreçtir. Erden ve Fidan'a göre 6-14 yaş grubundaki çocuklar, temel becerileri bu dönemde kazanarak yaşama ve bir sonraki öğretim basamağına hazırlanır.¹¹¹ Bireylerin toplum içerisinde mutlu ve üretken birer vatandaş olarak hayatlarını devam ettirebilmeleri için gereken asgari bilgi, tutum, beceri ve davranışların ilkokulda kazanılır. Bireyler, öğrenme, düşünme ve araştırma, problem çözme gibi becerileri, yaşama hazırlık dönemi olarak adlandırılan ilkokulda öğrenir. İlköğretim; düşünme, anlama, sınıflama, sıralama, eleştirme, analiz sentez yapma ve değerlendirme gibi üst düzey bilişsel stratejilerin kullanımı ve geliştirilmesi anlamına gelen¹¹² beyin teknolojisinin geliştirildiği ilk ve en önemli aşama olarak kabul edilir. Bloom'un da ifade ettiği gibi okulöncesi eğitim ve ilkokul çağı, bireyin yaratıcılığının gelişiminde özel bir yere sahip olarak görülmektedir.¹¹³ Ayrıca yine Bloom tarafından yapılmış bir çalışmaya göre çocukların 18 yaşına kadar gösterdikleri başarının % 33'ü okul öncesindeki, % 42'si ilköğretim devresindeki %25'i ise ortaöğretim devresindeki başarıları ile açıklanabilmektedir.¹¹⁴

D. Eleştirel Düşünme Öğretiminde Öğretmenin Rolü

Eleştirel düşünme öğretiminde en önemli rol, öğretmene düşmektedir. Eleştirel düşünme becerisi kazandırmaya yönelik konu içeriği, materyal, program vb. tüm eğitim unsurları öğretmenin elinde değer kazanır. Bu nedenle eleştirel düşünme eğitiminde; düşünmenin değerini kavramış, konu alanına hâkim, sabırlı, yeniliklere açık ve deneyimli bir öğretmenin varlığı şarttır. Öğretmenin sınıfta demokratik bir psikolojik atmosfer oluşturması, öğrencilerin gerginlik ve

¹¹¹ Bkz. Döndü Özdemir, *Sosyal Bilgiler Dersinin Düşünme Becerilerini Kazandırma Düzeyine İlişkin Öğretmen Görüşleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir 2006, s. 6.

¹¹² İkrâm Çınar, *Kuramdan Uygulamaya İlk Okuma ve Yazma Öğretimi*, İnönü Üniversitesi Basım Evi, Malatya 2004, <http://www.egitirim.gen.tr/site/arsiv/54-20/349-ilkogretim-onemi-ogretmen.html> [30/05/2012].

¹¹³ Bkz. Nuray Senemoğlu, "Çocuk Hakları, Çalışan Çocuklar ve Eğitim Sorunları", *Milli Eğitim Dergisi*, Temmuz, Ağustos, Eylül 2001, S. 151, (http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/151/senemoglu.htm), [12.02.2013].

¹¹⁴ Bloom, *Stability and Change in Human Characteristics*, s.72-110'dan aktaran Senemoğlu, "Çocuk Hakları, Çalışan Çocuklar ve Eğitim Sorunları".

endişelerini yok edecek, onların öğretmen tarafından terslenme, ayıplanma ve alay edilme kaygısından uzak bir şekilde derse katılımlarını sağlayacaktır. Bu nedenle öğretmenin; ”bu saçma fikri nereden buldun?”, ”böyle aptalca sorular sorma”, ”bu senin düşündüğü kadar basit değil”, ”tüm söyleyebileceğin bu mu?”, ”sana bunu kaç kez söylemeliyim?” gibi cesaret kırıcı ifadeler kullanmaktan kaçınmaları; ”bu son derece ilginç bir fikir”, ”bunu başarabileceğine eminim”, ”çok güzel bir soru”, ”bunu kendi kendine düşünebilmen çok güzel”, ”önce kendin denemelisin”, ”son derece yaratıcı bir fikir”, ”bu sonuca nasıl ulaştın” gibi ifadelerle öğrencileri cesaretlendirmesi, eleştirel ve yaratıcı düşünmeyi geliştirme adına etkili olacaktır.¹¹⁵

Öğretmen ayrıca öğrencilere güven telkin etmeli, insan sevgisi ile dopdolu olmalı, öğrencilerin bireysel farklılıklarının bilincinde olmalı ve öğrencilere değer vermelidir.¹¹⁶

E. Türk Milli Eğitiminin Amaçlarında Düşünme

Türkiye’de tüm eğitim kurumları, 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu’nda belirtilen Türk Milli Eğitimi’nin Genel Amaçları ve Türk Milli Eğitimi’nin Temel İlkeleri doğrultusunda faaliyet göstermektedir. Bu amaçları incelediğimizde, bireylere eleştirel düşünme becerisi kazandırmanın Türk Milli Eğitimi için son derece önemli olduğunu görürüz. Türk Milli Eğitim sistemindeki farklı konu alanları için tasarlanan eğitim programlarında eleştirel düşünme becerilerinin göz önüne alınması gereğinin nedenlerinden ilki: Milli Eğitim Temel Kanununda ifade edilen Türk Milli Eğitim sisteminin genel amaçlarında eleştirel düşünen birey özelliklerinin açık bir biçimde betimlenmesidir.¹¹⁷

Türk milli eğitiminin genel amaçları şunlardır:

1. Atatürk inkılâp ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel

¹¹⁵ Robert Fisher, *Teaching Children to Think*, Nelson Thornes Ltd. United Kingdom, Cheltenham 2005, s. 29.

¹¹⁶ Aybek, *Örneklerle Düşünme ve Eleştirel Düşünme*, s. 94.

¹¹⁷ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 36.

değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek;

2. Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek;

3. İlgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak; böylece bir yandan Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu artırmak; öte yandan milli birlik ve bütünlük içinde iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk Milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmaktır.¹¹⁸

İkinci maddede, Türk Milli Eğitim sisteminin yetiştirmeyi hedeflediği bireyin özellikleri arasında, beden, zihin, ahlak ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı bir gelişime ve hür ve bilimsel düşünme gücüne sahip olmak yer almaktadır. Dünyadaki bilimsel gelişimi yakalamak ve bilimin tüketicisi olmaktan kurtulup üreticisi haline gelmek, bilgi toplumu olmaya ve bireylerin bilimsel düşünceye sahip olmasına bağlıdır. Bilimsel düşünme gücüne sahip bir toplum olmanın gerektirdiği zihinsel dönüşüm ise ancak yeni bilgi ve becerilerin geliştirilmesiyle elde edilir. Yeni bilgi ve beceriler, halihazırdaki bilgilere körü körüne bağlı olmaktan kurtulup toplumda eleştirel ve hür düşüncenin yaygınlaşmasıyla kazanılır.

¹¹⁸ MEB, Komisyon, 2010, s. 1.

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programında; programın vizyonları sıralanırken, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde öğrenmekten zevk alan, dini kaynakları doğru kullanan, kendini ifade eden, iletişim kuran, sorun çözen, bilimsel düşünen, araştıran, soran, sorgulayan ve eleştiren vatandaşlar yetişmesine katkıda bulunmak” ifadesine yer verilmiştir.¹¹⁹ Burada görüldüğü gibi İlköğretim DKAB dersinin vizyonundaki eleştirel düşünme becerisine ilişkin tanımlamalar, Türk Milli Eğitimi’nin genel amaçlarıyla tamamen örtüşmektedir. Bu durumda öğrencilerin dini bilgi ve deneyimlerinin eleştirel düşünme becerisi ile bütünleştirilmesi ön plana çıkartılmaktadır. Türk Milli Eğitiminin Genel Amaçları’nın üçüncü maddesinde ise eğitim-öğretimin kişilerin ilgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirmesi, gerekli bilgi, beceri, davranış ve birlikte iş görme alışkanlığının kazandırılması suretiyle hayata hazırlanması öngörülmektedir. Bireylerde eleştirel düşünme alışkanlığının kazandırılması için uygulanan stratejilerden biri de birlikte iş görme ve işbirliği içinde çalışma uygulamalarıdır.¹²⁰ DKAB derslerinde uygulanmakta olan işbirliğine dayalı dramatizasyon, tartışma, diyalog çalışmaları ve görüşme yapma gibi uygulamalar, öğrencilerin herhangi bir konuda başkalarının görüşlerine açık olma ve başkalarının fikirlerinden faydalanma yetilerini geliştirerek eleştirel düşünme becerilerine katkıda bulunacaktır.

F. Eleştirel Düşünme Öğretiminde Temel Yaklaşımlar

Günümüz eğitimcileri, öğrencilere düşünme eğitimi verilmesi ve eleştirel düşünme becerisi kazandırılması konusunda fikir birliği etmiş olmasına rağmen, bu becerilerin nasıl geliştirilebileceği konusunda farklı yaklaşımlar ileri sürmektedirler. Okulda eleştirel düşünme eğitimiyle ilgili iki temel yaklaşım bulunmaktadır.¹²¹

Eleştirel Düşünmenin Konu Temelli Öğretilmesi: Eleştirel düşünmenin, öğretilmesi planlanan içerik birimi ile birlikte öğretilmesini öngören bu

¹¹⁹ MEB, Komisyon, 2010, s. 8.

¹²⁰ Gürkaynak ve diğerleri, *Eleştirel Düşünme Raporu*, s. 20.

¹²¹ Güzel, *Eleştirel Düşünme Becerilerini Temele Alan İlköğretim 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretiminin Öğrenme Ürünlerine Etkisi*, s. 79.

yaklaşımında eleştirel düşünmenin ilkeleri ve kuralları açık bir şekilde içerik birimine paralel olarak verilmesi hedeflenmektedir.¹²² Eleştirel düşünme becerilerinin öğretimi için bu beceriler, Sosyal Bilgiler, Fen Bilgisi vb. derslerin konu alanlarına transfer edilerek ve bu transferle öğretim planlarına yansıtılarak yapılabilir.¹²³ Paul ve Elder'in belirttikleri gibi eğer öğrenme-öğretme sürecinde düşünme işe koşulursa, hem konu daha iyi anlaşılır ve öğrenilir, hem de düşünme.¹²⁴

Eleştirel Düşünmenin Beceri Temelli Öğretilmesi: Eleştirel düşünmenin özel bir kurs şeklinde düzenlenerek öğretilmesi üzerinde durulur. Bu yaklaşıma göre eleştirel düşünme becerileri, okulda verilen ders içerikleri dışında bir içerik temel alınarak geliştirilen beceri temelli bir program niteliğindedir.¹²⁵

İlköğretim DKAB dersinde eleştirel düşünme eğitimi, bu iki yaklaşımdan birincisi olan “Konu Temelli Eğitim” yaklaşımına uymaktadır. Bu bağlamda öğrencilere; DKAB dersinde açık uçlu sorular sorularak, Sokratik sorgulamalar yaptırılarak, eleştirel okuma, eleştirel dinleme ve eleştirel yazma etkinlikleri, düşünme egzersizleri ve çeşitli stratejiler yardımıyla eleştirel düşünme becerisi kazandırılacaktır.

G. Din Eğitiminde Eleştirel Düşünme

Düşünen insan yetiştirmek ve düşünmeyi öğretmek, tarihin her döneminde eğitimin genel hedeflerinden biri olmuştur. Düşünmenin kuralları ve doğru düşünmenin yolları öteden beri mantık, felsefe ve matematik gibi disiplinlerle ilişkilendirilmekle birlikte son yıllarda yapılan araştırmalarla düşünmenin çok daha geniş ve kapsamlı bir olgu olduğu anlaşılmış, duygusal zekâ ve ruhsal zekâ gibi kavramlar ortaya konulmuştur.

İnsanoğlu hayatı anlamlandırma, kendisini başkalarının yerine koyabilme, insanın doğmadan önceki ve öldükten sonraki macerası, insan-evren ilişkisi gibi

¹²² Kurnaz, *Eleştirel Düşünme Öğretimi Etkinlikleri*, s. 45.

¹²³ Güzel, *Eleştirel Düşünme Becerilerini Temele Alan İlköğretim 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretiminin Öğrenme Ürünlerine Etkisi*, s. 79.

¹²⁴ Bkz. Kurnaz, *Eleştirel Düşünme Öğretimi Etkinlikleri*, s. 47.

¹²⁵ Kurnaz, *Eleştirel Düşünme Öğretimi Etkinlikleri*, s. 76.

konularda matematiksel ve dizgesel düşüncenin verileriyle tatmin olmamaktadır. İnsanoğlunun yüzyıllardır üzerinde düşündüğü bu meseleler, son yüzyılda bilim ve teknolojiye yaşanan onca gelişmeye rağmen çözülmüş değildir. Bu gibi konular en fakirinden en zenginine, en cahilinden en bilgesine kadar toplumun her katmanından insanı meşgul edebilmektedir. Dahası bu sorular zamanla eksilmek şöyle dursun bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelere paralel olarak daha da artmakta; yapay zekâ, organ nakli, insan kopyalama, taşıyıcı annelik, yapay dölleme, bio-robot teknolojisi, küresel ısınma, çevre kirliliği ve insan genomunun şifrelerinin çözülmesi gibi bilimsel gelişmeler insanın ruh ve anlam dünyasında yepyeni sorular ortaya çıkarmaktadır. Hem bilim hem de teknoloji insanlığın yüzyıllardan beri sorup durdukları, “nereden geliyor nereye gidiyoruz?”, “hayatın anlamı ve gayesi nedir?”, “niçin acı çekiyor ya da ölüyoruz?” gibi sorulara hiçbir zaman yeterli ve ikna edici cevap veremedikleri gibi, hastalık, sosyoekonomik adaletsizlik, sefalet, mutsuzluk ve ölüm gibi sorunları da ortadan kaldıramamışlardır.¹²⁶

Bilgisizlik, bilgiyle azalan bir şey değil, bilakis bildikçe çoğalan bir şeydir. İnsanoğlunun bilgisizliği, evrenin kanunlarına vukufiyeti ve doğayı keşfettiği ölçüde artmakta; her keşif ve icat, ezelden bu yana bilinci ve bilinç ötesiyle Mutlak Varlık’a göbekten bağlı olan insanın bilinmezlik duygusunu kamçulamaktadır. Bu durum, günümüzde kadim dinlerin yepyeni yorum ve yollarla toplumdaki yerini sağlamlaştırmasına, buna ilaveten yeni din ve inanç sistemlerinin türemesine neden olmaktadır.

İnsanoğlu, sahip olduğu bilgi, inanç ve kültürü en değerli varlığı olan yavrusuna aktarmak eğilimindedir. Ancak bu aktarma eyleminin nasıl yapılacağı, formel yollardan mı yoksa enformel yollardan mı gerçekleşeceği, bu işte örgün öğretime düşen görev, eskiden beri tartışılmaktadır. Bununla birlikte uygar dünyanın pek çok ülkesinde din eğitiminin örgün yollarla yapıldığı da bir gerçektir.

¹²⁶ Mustafa Köylü, *Küresel Ahlak Eğitimi*, DEM Yayınları, İstanbul 2006, s. 45.

Enformasyon çağı olarak adlandırılan çağımızda iletişim olanaklarının artmasıyla her alanda olduğu gibi din alanında da her gün yeni şeyler yazılmakta ve söylenmektedir. Bu söylenenleri ve yazılanları tam anlamıyla değerlendirmek, tasnif ve ayıklamasını yapmak gitgide zorlaşmaktadır. Büyük bir kısmı temelsiz ve kulaktan dolma olan bu bilgiler, pek çok insanı yanlış yola sürükleyebilmekte, sosyal hayatta yaralar açabilmektedir. Bu yüzden insanların doğru bilgilendirilmesi, doğru bilgiye yönlendirilmesi ve doğru bilgiye ulaşacak becerilerle mücehhez kılınması gerekmektedir. Bu durum, din eğitiminin bilgi aktarımının yanı sıra bireylere doğru bilgiye ulaşmayı da öğretecek bir süreç olarak düşünülüp planlanmasını gerektirir.

Düşünmenin ve özel anlamda eleştirel düşünmenin kurallarını öğretmek, eğitimin tüm alanlarında olduğu gibi din eğitiminde de amaçlanmaktadır. Bu noktada eğitimin diğer alt birimleriyle birlikte din eğitiminin de hedeflerinden birisi, düşünen insan yetiştirmektir. Düşünme kabiliyeti, insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliklerden biridir. Allah tarafından dış dünyadan veri toplayacak duyu organları¹²⁷ ile donatılmış insan, soyut düşünme yeteneği ve bu düşünme yeteneğini kullanabilecek temel bilgilerle¹²⁸ donatılmıştır. Kur'an'da sık sık insanın düşünmesi, akletmesi ve fikir yürütmesinin gerekliliğine vurgu yapılmıştır.¹²⁹

Eleştirel düşünmenin tanımını ve bireye kazandırdığı becerileri göz önünde bulundurduğumuzda, söz konusu kavramın din eğitimiyle ilişkisi kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Eleştirel düşünme becerisinin insana kazandırdığı özelliklerin kişileri olay ve olguları titizlikle değerlendirmeye sevk ettiği, bireylere karşılaştıkları durumları hazır bilgi ve düşüncelerle değil, sorgulayarak ve sonuçlarını göz önünde bulundurarak değerlendirme bilinci verdiği görülmektedir.

¹²⁷ Secde 32/9, Mülk 67/23.

¹²⁸ Bakara 2/31.

¹²⁹ Bakara 2/242, Mü'min 40/67, Al-i İmran 3/190, Ankebut 29/35, Rum 30/24.

Eleştirel düşünmenin kişiye kazandırdığı özelliklere baktığımızda, bu özelliklerin İlköğretim DKAB dersi programındaki din öğretimi yaklaşımıyla örtüştüğü söylenebilir. Programda din öğretimine yaklaşım, “öğrencinin bilincinin gelişmesini sağlayacak şartları oluşturmak ve öğrenciye, hayatın problemlerini çözebilmesinde yardımcı olacak yolları göstermek”¹³⁰ şeklinde formüle edilmiştir. Din derslerinde bu yaklaşımın gerçekleştirilmesi, açıktır ki bir düşünme eğitimi sürecini işaret etmektedir.

Dini doğru anlamak, bu yolda bilgimizi arttırmak, mantıklı düşünmek ve okuduklarımızı farklı açılardan değerlendirmek, hurâfe ve batıl inançları hakiki dini tecrübeden ayırt edebilen, gerçeğin ve dosdoğru bir imanın peşinde olan bir Müslüman yetiştirmenin adeta ön koşuludur. Bolay-Sarıkavak, din eğitiminde ilgili bilimlerden yararlanmayı, her alandaki gelişmeleri din ve iman gözüyle değerlendirmeyi, eleştirici zihniyetin yerleşmesini sağlamayı din eğitimin amaçları arasında saymıştır. Din eğitimi ile ilgili ortaya konan bu vizyonun, yukarıda sıralanan eleştirel düşünmenin bireye kazandırdığı özelliklerle büyük ölçüde örtüştüğü söylenebilir. Din adına birçok hurâfe ve bidatin kol gezdiği, maddi ve manevi istismarın yapıldığı ve ehil olan ya da olmayan her türden dini otoriteye sorgusuz sualsiz itaatin istendiği bir zamanda karşılaşılan bilgiyi eleştiri süzgecinden geçirerek kitabi bilginin ve sahîh metodolojinin mihengine vurmak, bireyin ve toplumun dirlik ve bütünlüğü için son derece önemlidir. Bayraktar’a göre bir dersin özel amacı, karşılaşılan problemleri okutulan derslerde öğrenilen bilgi ve elde edilen beceriler yardımıyla çözebilme kabiliyeti kazandırmak, genel amacı ise ferdin sosyal intibakını sağlamak ve kolaylaştırmaktır.¹³¹

Bu bağlamda elbette ki din eğitiminin de özel ve genel amaçları vardır. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin bazı konuları öğrenmeyi sağlamakla birlikte, bilgi elde etme ve akli kullanma kabiliyetini geliştiren bir süreç olarak da işlenmesi gerektiğini söyleyen Mualla Selçuk, din derslerinde öğrencilere bilgi verilirken bir taraftan öğrencinin toplumda yaygın olan zihniyetler üzerinde

¹³⁰ MEB, Komisyon, s. 5.

¹³¹ Bayraktar, “Eğitimin En Önemli Hedefi Düşünmek ve Düşünmeyi Öğretmek”, s. 17.

düşünerek bilinçlenmesini sağlamak gerektiğini ifade etmektedir.¹³² Selçuk'a göre bu sayede öğrenciler körü körüne uygulayıcılar olmaktan kurtulacaklar ve bilgiyi hangi amaçla, kim için ve nasıl bir dünyada kullanabileceklerini de sorgulayacak bir şekilde yetişmiş olacaklardır.¹³³ Nitekim Nasıruddin et-Tusi de (öl.672/1283), “Öğretmen öğrencilerini düşünmeye teşvik etmelidir” diyerek bu gerçeği yüzyıllar önce dile getirmiştir.¹³⁴

Din öğretiminin en önemli görevlerinden birinin, insanların gördüğünü gerçekten görür, düşünür, anlar ve eleştirdikten sonra kabul veya reddeder hale getirilmesi olduğunu vurgulayan Bilgin, bu görüşünü Farabi'nin şu düşünceleriyle desteklemektedir:

Farabi, eğitimin belirlenen amaçlarını gerçekleştirmesinde iki yol gösterir. Bunlardan birincisi, varlıklar hakkındaki doğru bilgiyi kişilere kesin delillerle, akılla kavratma, ikincisi ise bu bilgiyi onlara hayal ettirme ile uygun misaller getirerek inandırma yoluyla vermektir. Bu yollardan ilki felsefe, ikincisi ise dindir. Din ile felsefe birbirine benzer. Çünkü her ikisi de varlıkların neden ve niçinine dair bilgi vermekte, insanın ve diğer yaratıkların gayesini belirlemektedir. Bu açıdan bakılınca imam ve filozof aynı amaç uğrunda çalışmaktadır.¹³⁵

Okullarda din derslerinin görevi öğrenciye takrir metoduyla kuru bilgi empoze etmek değil, dini bilgiyi öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarını göz ardı etmeden öğretme ve öğrencilerde bilinçli dini duygu, düşünce ve tutumun gelişmesini sağlamaktır. Bu bağlamda din dersinin amacı, öğrencilerin mukayese yapma, soru sorma ve eleştirme yeteneklerini geliştirmek ve bu sayede problem çözmeyi ve hüküm vermeyi öğretmektir.¹³⁶

Akyürek, din öğretimine yaklaşımın “öğrencinin bilincinin gelişmesini sağlayacak koşulları oluşturmak ve öğrenciye hayatın problemlerini çözebilmesinde yardımcı olacak yolları göstermek” şeklinde olabileceğini ifade ederek; din öğretiminin “kendi başına düşünme kabiliyetini, eleştirel zihniyeti, seçme kabiliyetini ve hayatın anlamını keşfetme ve inancını aklıyla

¹³² Selçuk, “Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri”, *Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar*, MEB Basımevi, İstanbul 2000, s. 13.

¹³³ Selçuk, “Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri”, s. 13.

¹³⁴ Bkz. Bayraktar, “Eğitimin En Önemli Hedefi Düşünmek ve Düşünmeyi Öğretmek”, s. 17.

¹³⁵ Bkz. Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Gün Yayıncılık, Ankara 2007, s. 32.

¹³⁶ Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, s. 54.

bütünleştirme” becerilerini geliştirmeyi hedeflemesi gerektiğini söylemektedir.¹³⁷ Bu becerileri edinmiş bir öğrenci, dini konularda öğrendikleri üzerinde düşünmeyi bilecek, karşılaştığı olayları dinin bakış açısıyla yorumlayabilecek ve din hakkındaki doğru bilgiyi yanlışından ayırt edebilme bilinç ve hassasiyetine sahip olacaktır. Bireyleri tüm zihinsel becerilerini tam kapasite olarak kullanan düşünürler olarak yetiştirmek, onların din derslerindeki performanslarını arttıracığı gibi 21. yüzyılın hayat şartlarına da hazırlayacaktır.¹³⁸

H. Din Eğitiminde Uygulanabilecek Eleştirel Düşünme Etkinlikleri

Bilgi çağı olarak adlandırılan ve bilgiye ulaşmanın tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar kolaylaştığı günümüz dünyasında, bilginin anlamlı hale getirilmesi, işlenmesi, tasnifi, paylaşılması ve gerçek hayata uygulanması son derece önem kazanmıştır. 21. yüzyıla egemen olan bu anlayış her alanda olduğu gibi eğitim alanını da etkilemiş, eğitim programlarının öğrencilerin öğrenmeyi öğrendikleri, edindikleri bilgileri yapılandırdıkları ve etkileşim yoluyla öğrendikleri öğretim yaklaşımları doğrultusunda hazırlanmasını getirmiştir.

İçinde yaşadığımız çağa hakim olan anlayış ve paradigmlar, eğitim olgusunu da yeniden ele alma zorunluluğunu getirmiştir. Günümüzde bir dersin okulda okutulmaya değer olması için göz önünde bulundurulacak pek çok farklı ölçüt bulunmaktadır. Selçuk’a göre bu konuda karar vermeden önce şu soruların sorulması gerekir: Müfredata dâhil edilecek bir ders, (1) öğrencinin kendisi ve çevresiyle iletişimde ona yararlı olabilecek farklı bir bilgi ve düşünce şekli oluşturabilir mi? Öğrencinin iç ve dış iletişimini daha etkin bir hale getirebilir mi? (2) Bu ders, öğrencinin kabiliyetlerinin gelişmesine ve öğrencinin bir form kazanmasına yardımcı olabilir mi? (3) Ders, öğrencinin zihin eğitimine katkıda bulunabilir mi, bir başka deyişle söz konusu ders, öğrencinin karar verme, akıl

¹³⁷ Süleyman Akyürek, “Din Eğitiminde Genellemelerin Öğretimi”, *AÜİFD*, Yıl 2006, 47, S. I, ss. 123-141, 134 (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/58/545.pdf>) [20.02.2013].

¹³⁸ Osborne, *Thinking Through Religious Education-21st Century Beliefs, Faiths and Moral Issues*, s. İv.

yürütme, öğrenme, araştırma, sorgulama, yorumlama ve anlama yönelik zihinsel çabalarını zenginleştirip besleyebilir mi?¹³⁹

Bu sorulara verilen cevaplar, bir dersin müfredata dahil edilip edilmemesi konusunda eğitimciye fikir verecektir. Bu kriterler, din eğitimi bağlamında düşünüldüğünde içerik ve anlam açısından son derece zengin bir bilgi deniziyle karşılaşmaktadır. Din olgusu; duygu ve düşünceye hitap eden öğütleri, kıssaları, menkıbeleri, mitolojisi, kelam bağlamında Tanrı, insan ve kainat görüşü, akaidi, edebiyatı, felsefesi, kozmogonisi, kıyamet tasavvuru, ritüel ve ayinleri, edebiyatı ve mistik tasavvuruyla eğitim adına geniş bir literatür sunmaktadır. Eğitimciler, bu zengin müktesebatı geleneksel usulde ve ezberci bir eğitim anlayışla heba etmek yerine onu, hayata bambaşka bir bakış, insanla evren arasında bilimin ve mantığın asla kuramayacağı bir yakınlık vesilesi ve benliği maddenin dar kalıplarından azat eden bir manevi kaynak olarak kullanabilir. Eğitime konu olan dinin İslâm olması durumunda ise; düşünmeyi, eleştirmeyi, “niçin” ve “nasıl”ı kurcalamayı emreden bir kitaba iman eden gençlerin zihinsel kabiliyetlerinin geliştirilmesi işi, İslâmiyet’in bir gereği¹⁴⁰ olarak karşımıza çıkmaktadır.

Burada, bu hedefi nasıl gerçekleştireceğiz sorusu akla gelmektedir. İnancı sayesinde kişiyi, hayatın üstesinden gelmeye kabiliyetli kılacak; insanı ümitsizlik, kaygı, şüphe ve her türlü korkuya karşı güçlü kılarken öte yandan insana, varlıkla ilişki kurabilecek yeni motivasyonlar sağlayacak; olay ve olguları anlamlandırmaya yardım edecek¹⁴¹; bir zihin eğitimi olabilen, öğrenciye aklını kullanmanın ve insan onuruna yaraşır bir hayat sürmenin yollarını gösteren¹⁴² bir din eğitimi için neler yapılabilir?

Günümüz dünyasında uygulanan din eğitimi programlarında iki temel amaç dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi “dini öğrenme”, ikincisi ise “din yoluyla yeni kavramlar ve beceriler öğrenme”dir. Her iki amacın aktif öğretme

¹³⁹ Selçuk, “Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri (Zihin Gelişimi Açısından Bir Deneme)”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S. 4, İstanbul 1997, ss. 145-158, 147.

¹⁴⁰ Selçuk, “Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri (Zihin Gelişimi Açısından Bir Deneme)”, s.147.

¹⁴¹ Selçuk, “Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri (Zihin Gelişimi Açısından Bir Deneme)”, s.151.

¹⁴² Selçuk, “Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri (Zihin Gelişimi Açısından Bir Deneme)”, s.158.

yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmesi öğrenciyi düşünmeye ve sorgulamaya, sonuç olarak düşünme ve inanç sistemlerini temellendirmeye hazırlar.¹⁴³ Düşünme eğitimi, zihin becerilerinin geliştirilmesi ve eleştirel düşünme öğretimi eşliğinde bir tedris faaliyeti için pek çok yöntem geliştirilmiştir. Davranışçı öğretim teorisinin önemini kaybetmesiyle birlikte gelişen ve popüler olan yapılandırmacı eğitim anlayışı, yöntem, teknik ve öğretim stratejileri, sınıf yönetimi, öğrenciyle iletişim gibi konularda öğretmene eskiye göre daha rahat davranacağı geniş bir alan sunmaktadır. Öğrencilerin bağımsızlığını ve girişimciliğini teşvik eden, öğrencileri birbirleriyle ve öğretmenle diyaloga yönlendiren, açık uçlu sorularla öğrenciyi düşünmeye sevk eden, materyal kullanımına önem veren ve öğrencinin kendi hedeflerini belirlemesini sağlayan¹⁴⁴ bu yeni anlayışın en önemli özelliği; yukarıda sözü edilen ve araştırmanın asıl konusu olan eleştirel düşünmeyi eğitimin etkin bir unsuru ve hedefi olarak ele almasıdır.

Beyer'e göre öğrencilerin düşünme becerilerinin geliştirilmesinde; sınıf ortamının düşünmeyi destekler bir biçimde tasarlanması, öğretimin de bu yönde yapılması ve beş önemli noktanın göz önüne alınması gerekmektedir. Bunlar, sınıf düzeni, öğrenci davranışları, öğretmen davranışları, öğrenme etkinlikleri ve eğitim materyalleridir.¹⁴⁵

Görüldüğü gibi eleştirel düşünme eğitimi, uygun yöntem, teknik ve stratejilerle birlikte özverili ve disiplinli bir süreci gerektiren çok yönlü bir iştir. Bu da ancak söz konusu hedeflere uygun olarak hazırlanmış öğretim programlarıyla başarılabilir. Sınıf ortamında gerçekleştirilen stratejiler, işe koşulan yöntem-teknikler ve gerektiğinde sınıf dışına da taşınabilen aktiviteler, etkili bir din dersinde başarıyı getirecek; bu da öğrencinin din dersinde “kendi akıl yürütme gücünü kullanarak varlıklar içindeki konumunu belirlemesine” ve

¹⁴³ Şişman, Sokratik Yöntem Kullanılarak Yapılan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinin Öğrencilerin Eleştirel Düşünme Eğilimleri ve Derse Karşı Tutumları Üzerindeki Etkileri”

¹⁴⁴ Yıldız Kızılabdullah, *Yapılandırmacılık Yaklaşımının İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Amaçlarının Gerçekleşmesine Etkisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Ankara 2008, s. 43.

¹⁴⁵ Bkz. Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 51.

“bilginin hangi amaçla, kim için ve nasıl bir dünyada kullanılabileceğini sorgulayacak biçimde yetişmesine” zemin hazırlayacaktır.¹⁴⁶

Bu amaçlar doğrultusunda İlköğretim DKAB dersi öğretmenleri, genel öğretim yöntemlerinde kullanılan yöntemlerin birçoğunu kullanabilir. Örneğin İlköğretim DKAB dersi öğretim programında, diğer ilköğretim derslerinde de kullanılan slogan bulma, reklam/poster/afiş hazırlama, yordama yapma, dramatizasyon ve beyin fırtınası gibi etkinlikler yer almaktadır. Bu etkinliklerin uygulanmasında öğretmenlerin; alternatif düşünceler üzerinde düşünmeye, tartışmaya, alternatif yorum yapmaya teşvik edilmesi, çözümlenmek ve oluşturmak gibi üst düzey bilişsel etkinlikler gerektiren görevlere ağırlık verilmesi ve öğrencilere açık uçlu, düşünmeye sevk eden sorular sorulması tavsiye edilmektedir.¹⁴⁷ İlköğretim DKAB dersi öğretmenlerinin eleştirel düşünme becerisi kazandırma doğrultusunda uygulayabilecekleri etkinlik ve stratejiler şunlardır:

1. Soru-Cevap Tekniği

Soru-cevap yöntemi, sınıf içinde en çok kullanılan ve öğrencilerin düşünme becerilerinin yanı sıra onların dinleme, konuşma, mantık yürütme ve araştırma alışkanlıklarını da geliştiren bir yöntemdir. Ancak elbette ki öğrencilere sorulacak soruların düşünme eğitimi açısından aynı değeri taşıdığı söylenemez. Öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmek isteyen bir öğretmenin sorduğu sorular, bilgi, kavrama ve uygulama düzeylerini ölçmekten ibaret kalmamalı, öğrencilerin analiz, sentez ve değerlendirme yeteneklerini de işletecek nitelikte olmalıdır.¹⁴⁸ Öğrenciler bilgi, kavrama ve uygulama basamaklarını temel alınarak hazırlanan soruları önceki bilgilerini kullanarak, hatırlayarak, yeniden ifade ederek, açımlayarak veya bir işlemi yerine getirerek yanıtlarlar; analiz, sentez ve değerlendirme basamaklarına ilişkin sorular ise öğrencilerin daha karmaşık ve özgün düşüncelerini gerektirir.¹⁴⁹ İlköğretim DKAB öğretmeni

¹⁴⁶ İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu, s. 3.

¹⁴⁷ MEB, Komisyon, s. 25.

¹⁴⁸ Aybek, *Örneklerle Düşünme ve Eleştirel Düşünme*, s. 58.

¹⁴⁹ D. Kenneth Moore, *Classroom Teaching Skills*, Boston, USA: McGraw-Hill, 1998, s. 279'dan

titizlikle hazırlanmış, öğrencinin merak ve ilgisini derse çeken, olayları, durumları ve etkinlikleri yargılama, takdir etme, bunlar hakkında karar vermeyi gerektiren analiz, sentez, değerlendirme ve karar verme sorularıyla öğrencileri düşünmeye sevk etmelidir. Derslerde öğrencilere sorulacak sorular; olguları hatırlamayı, özel veya doğru yanıtları gerektiren dar sorular ve tek bir sözcük ile yanıtlanamayan ya da tek doğrusu olmayan geniş sorular olarak iki grupta değerlendirilebilir¹⁵⁰. Geniş sorular öğrenciler tarafından basit bir bellek işlemiyle cevaplanabilecek sorular olmamalı, bunun yanında düşünme süreçlerinin işe koşulmasını gerektirecek sorular olmalıdır.¹⁵¹ Ayrıca öğrencilerin konular arasındaki ilişkiyi kavrama, konu içeriği ile ilgili sentez yapma ve bilgiyi yeni konulara transfer etme gibi özellikler kazanabilmesi için genişletme soruları da öğrencilerin eleştirel düşünmelerine katkıda bulunacaktır.¹⁵²

2. Buldurma (Sokratik Soru):

Buldurma yöntemi, öğrencinin bir konu hakkındaki mevcut bilgilerinden hareketle soru-cevap tekniğini kullanarak yeni bilgilere ulaşmasını sağlayan, öğretmen ve öğrencinin ortak etkinliğine dayalı, güdüleyici bir öğretim yoludur. Bu yöntemin temelinde soru cevap tekniği vardır.¹⁵³ Sokratik soru sormanın ve sınıf tartışmalarının başarısı titiz ve eleştirel dinlemeye bağlıdır.¹⁵⁴ Yöntemin uygulanmasında diğer yöntem ve tekniklerden farklı olarak, dersin başında öğretmen kavramların ve genellemelerin tanımını öğrenciye vermez. Öğrenci sorular soruların, verilen cevapların ve örneklerin yardımıyla öğretmenin rehberliğinde kavramlara ve genellemelere kendisi ulaşır. Bu yöntemle yapılan öğretimin düşünme yeteneğini geliştirmede vazgeçilmez katkıları bulunduğunu vurgulamak gerekir.¹⁵⁵

aktaran Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 58.

¹⁵⁰ Moore, *Classroom Teaching Skills*, s. 278'den aktaran Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 57.

¹⁵¹ Moore, *Classroom Teaching Skills*, s. 278'den aktaran Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 57.

¹⁵² Aybek, *Örneklerle Düşünme ve Eleştirel Düşünme*, s. 60.

¹⁵³ Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, Nobel Yayınları, Ankara 2009, s. 330.

¹⁵⁴ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 106.

¹⁵⁵ Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, s. 331.

3. Yaratıcı Drama ve Bireylerin Görüşlerini Yeniden Yapılandırma

Bireyin karşısındakini anlama ve kendini karşısındakinin yerine koyarak onun hissettiklerini hissetme ve anlama becerisi, yaratıcı drama etkinlikleri yardımı ile öğrencilere kazandırılabilir.¹⁵⁶ Örneğin: Ev içerisinde top oynarken vazoyu kıran çocuk, olayın meydana geldiği anda evde bulunan anneanne ve daha sonra işten eve dönen anne ve baba rollerini gruplara paylaştırarak, öğrencilerden bu rollerin canlandırılması istendiğinde öğrencilerin anneanne, baba ve annelerine ait düşünme biçimlerini nasıl doğru olarak yeniden yapılandırabildikleri açıkça görülebilir. Bu canlandırmadan sonra hem sınıftaki akranları hem de öğretmen tarafından sorulacak Sokratik sorular onların düşünme biçimlerini daha belirgin bir biçimde ortaya koyabilmelerine yardımcı olur.¹⁵⁷ Yaratıcı drama etkinliklerinin eleştirel düşünme becerilerini arttırdığı, 2010-2011 eğitim-öğretim yılında bir grup hemşirelik öğrencisi üzerinde yapılan bir çalışma ile konmuştur.¹⁵⁸

4. Sınıf İçi Değerlendirme Teknikleri

Öğretmenlere, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini gözlemek ve bu becerilerin geliştirilmesine yardımcı olmak için sürekli olarak sınıf içi değerlendirmeler yapmaları önerilmektedir. Bu çerçevede yapılabilecek olan “Karar Tutanağı” adlı etkinlikte öğrencilere, “Bugünkü derste öğrendiğiniz en önemli şey nedir?” ve “Bugünkü derse ilişkin aklınızda yer eden soru hangisidir?” soruları sorulması istenir. Öğrenciler de yanıtlarını bir kâğıda yazarak öğretmenlerine verirler. Öğretmen öğrencinin yanıtlarını inceler ve görüşlerini bir sonraki derste sınıf ile paylaşır.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 66.

¹⁵⁷ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 67.

¹⁵⁸ S.Seda Bapoğlu, Ferhan Açıköz, Özge Kapısız, Özge Yılmaz, “Hemşirelik Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Becerilerini Geliştirmede Drama Yönteminin Kullanılması”, *DÜSBED*, 2011, 1(3): ss.17-21, 21.

¹⁵⁹ T. Albert Angelo, “Beginning the Dialogue: Thoughts on Promoting Critical Thinking: Classroom Assessment for Critical Thinking”, *Teaching of Psychology*, 22, No: 1, 1995: s. 6-7’den aktaran Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 70.

5. Örnek olay/Tartışma

Örnek olay incelemesi, öğrencilerin sorunlu bir olaya daha etkin olarak katılımını gerektiren bir yöntemdir. Sorunlu olay gerçek ya da hayali olabilir. Olayı anlatan ve gerekli verileri kapsayan bir rapor üzerinde çalışan öğrenciler, olayı öğrenir, verileri analiz eder ve sorunu değerlendirir. Tartışarak olayın nedenlerine ya da çözümüne ilişkin öneriler getirirler.¹⁶⁰ Öğretmenin bir olayı ya da öyküyü, sonunu açıklamadan sınıfa anlattıktan sonra, Sokratik sorular ile tartışmayı başlatıp, öğrencilerini olayın ya da öykünün sonunu yapılandırılmaları için yönlendirmesi örnek olay etkinliğine ilişkin bir örnektir.¹⁶¹

6. Diyaloglar

Eleştirel düşünme becerilerinin kullanılmasına ve yararlı tartışmaların yapılabilmesine olanak veren iki tür diyalog çalışması önerilmektedirler. Bunlar:

Yazılı diyaloglar: Öğrencilere analiz etmeleri için yazılı diyaloglar verilir. Öğrencilerden küçük gruplarda çalışmalarını ve diyalogda yer alan katılımcıların farklı görüşleri belirlemeleri istenir. Öğrenciler diyalogdaki görüşlerin yanlı olup olmadığını, önemli kanıtların sunulup sunulmadığını, alternatif yorumların neler olabileceğini, olguların yanlış ifade edilip edilmediğini araştırırlar. Bir sonuca ulaştıktan sonra, öğrenciler diyalogdaki rolleri canlandırır ve diyaloga ilişkin analizi diğer gruplar ile paylaşırlar.

Grup diyalogu: Dört kişiden oluşan bir gruba; tartışmayı yöneten ve yönlendiren “lider”, görüşlerini açıklayan “konuşmacı” bu görüşleri anlamaya çalışan “dinleyen” ve sunulan görüşlerle aynı görüşte olmayan “muhalif” rolleri dağıtılır. Sınıftaki diğer öğrencilerde, bu rolleri canlandıran bireylerin ifadelerinde ve davranışlarında yer alan yanlılığı, düşünme hatalarını ve etik doğurguları değerlendirme ve inceleme gibi görevler verilerek, dört ayrı gruba ayrılır. Bu dört

¹⁶⁰ Leyla Küçükahmet, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, İstanbul, Alkım Yayınları, 1997, s. 70'ten aktaran Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 75.

¹⁶¹ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 75.

ayrı grupta yer alan öğrenciler gözlemlerinin sonuçlarını kendi aralarında tartışır.¹⁶²

7. Problem Çözme

Problem çözme, gerçek hayatta karşılaşılan problemleri öğrencilerin değerlendirmesine sunarak onların çözüm yolunda etkin katılımını gerektiren yaşantıya dayalı bir öğrenme biçimidir. Öğrencilerin analiz ve sentez düzeydeki davranışlarını geliştirmede kullanılan bu yöntem, düşünme ve yorumlama gücünü artırır.¹⁶³ Ancak bu yöntemin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde kullanılabilmesi için öğrencilerin bilgi ve kavrama düzeyindeki bilgi ve yeterlilikleri kazanmış olması şarttır.¹⁶⁴

8. Görüş Geliştirme Tekniği

Görüş geliştirme tekniği, belirgin çelişkiler ve kutuplaşmış tutumlar içeren konuların öğretiminde, katılımcılarda görüşler geliştirmek için kullanılan bir tartışma tekniğidir.¹⁶⁵ Bu teknik, öğrencinin görüşlerini açık ve seçik bir şekilde sebep ve muhtemel sonuçlarını belirterek ortaya koyabilmesini sağlar ve karşılaştığı görüşleri değerlendirip eleştirmesine yardımcı olur. Görüş geliştirme tekniği ayrıca eleştirel düşünmenin gereklerinden olan başkalarının düşüncelerine saygılı olma, kendini başkalarının yerine koyabilme ve başkalarının düşüncelerini soğukkanlı bir şekilde değerlendirme becerilerini de geliştirecektir.

Eleştirel düşünmeyi geliştirici yöntemler listesi daha da çoğaltılabilir. Detaylandırma, altı şapkalı düşünme tekniği, kavram kazanma, sentezleme (öğrenme haritaları), beyin fırtınası, tartışma vb. yöntemler, doğrudan ya da dolaylı yoldan eleştirel düşünmeyi geliştirici niteliktedir. Bu yöntemlerin seçilip uygulanmasında dikkat edilecek nokta, ne zaman hangi yöntemin seçileceğidir. Hiçbir yöntem diğerinden üstün ya da eksik değildir ancak bir konu ya da öğrenci grubu için uygun olan bir yöntem, diğeri için uygun olmayabilir.

¹⁶² Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 76.

¹⁶³ Aybek, *Örneklemlerle Düşünme ve Eleştirel Düşünme*, s. 62.

¹⁶⁴ Recai Doğan, Cemal Tosun, *İlköğretim 4. ve 5. Sınıflar için Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, Pegem Yayıncılık, Ankara 2002, s. 213

¹⁶⁵ Aybek, *Örneklemlerle Düşünme ve Eleştirel Düşünme*, s. 70.

Yöntemlerin başarısında öncelikli unsur; öğretmenin, yöntemin fayda ve işlerliğine inanması ve öğretmenin yöntemi uygulamadaki beceri ve deneyimidir. Ayrıca sınıf ortamının da psikolojik açıdan uygun hale getirilmesi şarttır. Öğrencinin, ailesinden getirdiği etkilerin altında öğretmenine aşırı bağımlı olması, bilerek ya da bilmeyerek öğretmenin öğrencisini kendisine bağımlı hale getirecek davranışlarda bulunması eleştirel düşünmeyi olumsuz yönde etkileyen en önemli etmenlerden birisidir.¹⁶⁶ Sınıfta oluşturulacak otoriter atmosfer, öğrencilerin görüşlerini hiçbir ayıplanma, küçük düşürülme ve azarlanma endişesi olmadan açıklayabilmesinin önündeki en büyük engeldir. Bu yüzden sınıfta sıcak ve samimi, teşvik edici, sevginin ve saygının egemen olduğu demokratik bir havanın oluşturulması gerekmektedir. Bu nedenle bu tarz yöntem ve tekniklerin İlköğretim DKAB programında ve ders kitaplarında yer almasının yeterli olmadığı, yöntemleri başarıyla tatbik etmesi ve eleştirel düşünmeye uygun bir sınıf yönetimi uygulaması gereken öğretmenlerin de çeşitli eğitim programları, seminerler ve hizmet içi kurslarla desteklenmesi gerektiği göz önünde bulundurulmalıdır.

¹⁶⁶ Aybek, *Örneklerle Düşünme ve Eleştirel Düşünme*, s. 91.

İKİNCİ BÖLÜM

İLKOKUL VE ORTAOKUL DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERSİNDE ELEŞTİREL DÜŞÜNME

Din duygusu insanın yaratılıştan gelen bir özelliğidir. Din psikolojisi alanında yaptığı çalışmalarla tanınan Vergote, yapılan araştırmaların çocukta büyük bir dini hazırlığın var olduğunu ortaya koyduğunu söylemiştir.¹ İnsanoğlunun doğuştan gelen bu özelliği, anne-baba, sosyal çevre ve eğitim gibi etmenlerle gelişir ve sağlıklı bir mecrada yolunu bulur ya da gelişmez ve güdük kalır. Çocuklar çok küçük yaşlardan itibaren anne babalarının davranışlarını taklit etmeye başlar. Düşünmenin başladığı yaş olan 6 yaşına kadar çocuk, etrafındaki büyüklerin dini yaşantılarını örnek almak suretiyle din olgusuyla bağlantı kurar ancak bu dönemde çocuk; Allah, melek, peygamber gibi kavramları soyut bağlamları içinde anlayıp kavramaktan uzaktır. Çocuk bu dönemde ayrıca etrafında gözlemlediği dini sembol, nesne ve pratiklere de bigâne kalmaz. Bu dönemde taklit ve özdeşleşme yoluyla başlayan dini yaşayış, çevrenin dini havasına ve çocuğun ferdi kabiliyetine göre yavaş yavaş gelişip derinleşerek onun kişiliğinin bir parçası olur.²

Okul öncesi çocukluk dönemi, büyük ölçüde anne-babanın dini tutum ve düşüncelerine bağlı olarak şekillenir. Bu süreç, çocuğun ilköğretime başlaması ve aile çevresinden çıkarak ilk defa bambaşka bir sosyal çevreye adım atmasıyla yepyeni bir safhaya girer. İlköğretim dönemi, bireyin doğduğu günden okul çağına kadar etrafını saran ve onu çevrenin etkilerinden koruyan kabuğun dışına çıktığı ve yepyeni dini bilgi ve pratiklerle karşılaştığı dönemdir. Kişilik gelişiminin bu dönemine odaklanan bir din eğitimi bilimcisi, bireyi eğitimin hedefi olarak ele alırken tüm bu sosyal, gelişimsel ve psikolojik etmenleri göz önünde bulundurmamak durumundadır. İnsan ömrünün en önemli dönemlerinden biri olan ilköğretim dönemi, bireyin yaşama hazırlandığı, tüm hayatı boyunca

¹ Bkz. "Çocuklukta Din", Çev. Erdoğan Fırat, *AÜİFD*, c. XXII, Ankara; 1978, ss. 3125-329, 315.

² Hasan Dam, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi, Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, Mustafa Köylü (Ed.), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2010, s. 33.

kullanacağı bilgi ve becerilerin edinildiği kritik bir dönemdir. Bu çağda çocukların biyolojik, duygusal ve sosyal gelişim düzeyi bir önceki döneme göre önemli oranda farklılaşır.³ Bu dönemde öğrenci ilk defa farklı sosyal gruplara girer ve ailesinden edindiği ve gördüğü bilgi ve pratiklerden farklı bilgi ve pratikleri müşahade eder. Bu dönem ayrıca aileden edinilen kazanımların da sorgulandığı bir dönemdir.

I. Din Öğretiminin Genel Eğitimdeki Yeri

Müslüman bireyin din eğitimi ailede başlayıp cami, Kur'an kursu, okul gibi kurumlar ve sosyal çevre içinde hayat boyu devam eden bir süreçtir. Dini inanç ve tutumlar bu süreç içinde bireyin karşılaştığı olaylar, kişiler, bilişsel ve ruhsal olarak beslendiği kaynaklar, yaşadığı sosyal ve psikolojik deneyimler, TV, basın-yayın, internet vb. her türlü iletişim araçları ve örgün öğretim tecrübesiyle karşılıklı etkileşim içindedir. Bu yönüyle din eğitimi, bireyi eğitimin hedefi olarak ele alırken karmaşık bir nitelik arz eden tüm bu sosyal ve psikolojik etmenleri göz önünde bulundurmamak durumundadır.

Bireyin dinî inancının, duygu ve tecrübelerin oluşmasında, dinî alışkanlıkların edinilmesinde ve dinî uygulamaların öğrenilmesinde en önde gelen unsur hiç şüphesiz ailedir. Aile, genel eğitim gibi din eğitiminin de temellerinin atıldığı ilk yerdir. Ailenin dini ve ahlaki değerler açısından çocuklar üzerindeki etkisinin son derece önemli olduğu, pek çok araştırmayla da ortaya konmuştur.⁴ TÜİK'in araştırmasına göre dini bilgiler ilkin aile ve akrabalarından edinilmekte (%8), bunu %16 ile din görevlileri, %10 ile okul, %7 ile dini kitaplar, %6 ile Kur'an Kursları takip etmektedir.⁵ Ancak zihinsel ve bedensel gelişimi devam eden birey, zaman geçtikçe yeni sosyal çevrelerle karşılaşır. Bu dönemde kişiyi bilişsel ve ruhsal olarak besleyen kaynaklara aile dışında akraba, arkadaş, hoca, görsel-işitsel ve sosyal medya araçları gibi yeni unsurlar katılır. İşte bu noktada

³ Köylü ve Nazıroğlu, "İlköğretimde Din Eğitimi", ed. Mustafa Köylü, Nurullah Altaş, *Din Eğitimi*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2012, s.141.

⁴ Köylü, "Yaygın Din Eğitimi", ed. Mustafa Köylü-Nurullah Altaş, *Din Eğitimi*, Gündüz Basım Yayın, Ankara 2012, s. 252.

⁵ Bkz. Köylü, *Yaygın "Din Eğitimi"*, ed. Mustafa Köylü-Nurullah Altaş, *Din Eğitimi*, Gündüz Basım Yayın, Ankara 2012, s. 252.

din ve maneviyat eğitiminin, bireyin zihin ve ruh dünyasını etkileyen veri bombardımanı ve bilgi kirliliği içinde bilimsel ve yöntemli olarak ele alınıp düzenlenmesi ihtiyacı ortaya çıkar. Farklı aile ve sosyal çevrelerde yetişen bireylerin dini temel kaynakları doğrultusunda öğrenmeleri büyük önem arz etmektedir. Bu da günümüz dünyasında ilmi ve denetlenebilir şekliyle ancak okulda gerçekleşir. Okulda din eğitimi ayrıca ailenin dini bilgisinin yetersiz kaldığı durumlarda bireyin dini konulardaki ihtiyacını giderecek en önemli bilgi kaynağını da oluşturmaktadır. Ailelerin dine karşı ilgisiz bir tutum içinde olmaları, ilgili olanların bazılarının da etkili bir din eğitimi ve öğretiminin metot ve yöntemlerini bilmemeleri, çocukların büyük çoğunluğunun bu dönemi din eğitimi açısından istenilen düzeyde verimli geçirememesine neden olmaktadır. Bu yüzden ilköğretim döneminin ailede geçirilen ilk çocukluk yıllarıyla birlikte çocuğun din eğitiminde en önemli dönemlerden biri olduğunu söylemek mümkündür.⁶ Öğrencilerin dini aslına uygun olarak doğru öğrenmesini ve doğru bir şekilde uygulamasını hedefleyen⁷ Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi, Türkiye’de ilköğretim çağındaki çocukların okullarda İslâm dini ve ahlakı hakkında bilgi alabileceği tek zorunlu derstir.

Okulda din öğretiminin eğitimin genel amaçlarına katkısı bugüne kadar tartışılmalıdır. Çocuklar ilköğretim çağına gelinceye kadar başta aile olmak üzere sosyal çevre tarafından zihinsel ve ruhsal bakımdan şekillendirilmişlerdir. Bu durum büyük ölçüde çocukların dini tutumları açısından da böyledir. İlköğretim, genel olarak çocuklarda hayata karşı bir bakış açısı geliştirmeyi amaçlayan bir süreçtir. Bu bağlamda ilköğretim çağı çocuklarına din eğitimi verilirken, onların dinle ilgili yaşantıları fark etme, soru sorma ve ifade etme yeteneklerinin teşvik edilmesi ve geliştirilmesi önemlidir. Selçuk, din eğitiminin amacını; “Yetişmekte olan nesle din hakkında doğru bilgi vermek, onların toplumda yaygın olan zihniyetler üzerinde düşüncelerini sağlamak ve gençleri

⁶ Köylü ve Nazıroğlu, “İlköğretimde Din Eğitimi”, s. 113.

⁷ Süleyman Hayri Bolay, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2009, s. 38.

bilinçlendirmek” olarak ifade etmiştir.⁸ Eğitim, bireyin ihtiyaçlarını karşılamanın yanı sıra kültürün aktarılması ve geliştirilmesi ile gerekli iş gücünün yetiştirilmesi şeklinde belirtilen toplumsal ihtiyaçları da karşılamak için din eğitim-öğretimine yer vermekle ya da yer verilmesini sağlamakla yükümlüdür.⁹

Din olgusu; inanç, ibadet ve maneviyat gibi bileşenleri ve müesseseleriyle toplumun kültür ayaklarından biri olan manevi kültürün en önemli unsurlarından biridir. Kültürün gelişmesi ve nesilden nesile aktarılması bakımından hayati bir öneme haiz olan din, sadece bu yönüyle bile eğitimi profesyonel düzeyde ele alınıp uygulanması zorunluluk arz eden bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, insanın yaratılıştan gelen bir ihtiyacı olan¹⁰ din duygusunun etkisiyle ortaya çıkan inanma ihtiyacının karşılanmaması, psikolojik ve toplumsal problemlere yol açmaktadır. Bu yüzden bireyin kişiliğinin geliştiği ve zihin dünyasının çeşitlendiği ilköğretim çağında okulda din öğretimi, gerek ailede din eğitimini destekleyici mahiyette, gerekse din olgusunu psikoloji ve eğitim bilimlerinin ışığında bireye aktırmak bağlamında bir realite olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak okulda din eğitimi, eğitimin genel amaçlarıyla uyumlu bir yapıya sahip olmalı, eğitimin bütününe destekleyecek ve bütün tarafından desteklenecek bir mahiyet kazanmalıdır.

Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin, öğrencilerin duygu ve düşünce dünyalarını geliştireceği açıktır. Programda; insanın varlığı, geleceği ve mutluluğu ile ilgili yorumlar getiren değişik felsefi görüş ve ideolojilerin yanı sıra dinin getirdiği yorumun da bir imkân olarak öğrencilerin zihinlerinde yerini alabileceği vurgulanmaktadır.¹¹ Dinin getirdiği yorum sayesinde felsefi görüş ve ideolojiler de eleştiri konusu yapılabilecek, böylece gerçekliğe ilişkin bakış açılarının ve onu

⁸ Selçuk, *Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri*, s. 13.

⁹ Hasan Çelikkaya, *Fonksiyonel Eğitim Sosyolojisi*, İstanbul 1996, s.165'ten aktaran Fatih Güngör, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Problem ve Beklentileri, İlköğretim 8. Sınıf Öğrencileri Üzerine Yapılmış Bir Çalışma*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), UÜSBE, Bursa 2008, s. 4.

¹⁰ Rum, 30/30.

¹¹ MEB Komisyon 2010, s. 7.

yorumlamanın tek yönlü olmadığı ortaya konularak yeni yetişenlerin de bu konuda düşünüp katkıda bulunabilecekleri belirtilmiş olacaktır.¹²

Görüldüğü gibi din dersleri de, diğer derslerle bütünlük içinde öğrencilerin dünyaya daha iyi uyum sağlamaları ve hayatı daha iyi yorumlayabilmeleri için gerekli bilgi ve becerileri sağlamakta ve öğrencilerin kişiliklerini geliştirmektedir.

II. İlkokul ve Ortaokulda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi

Toplumu oluşturan insanların öğrendikleri dinin içeriği büyük ölçüde aynıdır ancak dini öğreten kişiler bilinçsizce, farkında olmadan, çoğu zaman da iyi niyetli olarak kendilerinin de doğru anlayamadıkları bilgileri etrafindakilere yanlış bir şekilde aktarabilirler. Doğru ve sağlıklı bir din eğitimi alamayan ve dini doğru anlayamayan kişiler hurâfe ve batıl inançlarla dolu bir din anlayışına kendilerini kaptırabilir ya da kendilerini dini önder olarak kabul ettikleri kişilerin yönlendirmelerine bırakabilir. Bu durum, dini önder olarak kabul edilen kişilerin dini, insanların inançlarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaları durumunda daha da vahim bir hal alacaktır. Bu da demokrasinin, barışın, birlikte yaşamının, hoşgörünün, canlı ve dinamik bir kültürel yapının ve bilimsel düşüncenin yaşayıp serpilmesi için gerekli olan eleştirel düşünmeye büyük zarar verecektir. İşte bu noktada din ve maneviyat eğitiminin, bireyin zihin ve ruh dünyasını etkileyen veri bombardımanı ve bilgi kirliliği içinde bilimsel ve yöntemli olarak ele alınıp düzenlenmesi ihtiyacı ortaya çıkar.

Kişinin eğitiminde aileden sonraki en önemli ve etkili unsur okuldur. Okul gerçi hiçbir zaman ailenin eğitim ve öğretim alanında bırakmış olduğu boşluğu dolduramaz, fakat bu eğitim ve öğretimi tamamlar, düzenler, aklileştirir.¹³ Din eğitimi, din kültürünün verilmesi ve dini kişiliğinin kazandırılması demektir. Bu işi yapacak olanlar, ailede anne-baba veya onların yerini tutan yakın kişiler, okullarda din dersi öğretmenleri, camilerde din görevlileridir. Bireyin din eğitimi konusunda söz sahibi olacak olan kişiler, İslâmi bilgi ve birikimlerini dinin

¹² MEB Komisyon 2010, s. 7.

¹³ Bilgin, "Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri", *AÜİFD*, S. 37, XXIV, Ankara 1997, ss.469-483, 471.

birincil kaynaklarından, doğrudan Kur'an ve sünnetten edinmiş kişiler olmalıdır. Elbette okuldaki din dersinde dinin ilköğretim çağındaki çocuklara ayrıntılı ve derinlemesine öğretmesi beklenemez. Zaten dersin böyle bir amacı da yoktur. Ancak öğrencilere dinin ana ilkeleri öğretilerek yukarıda değindiğimiz olumsuzlukların pençesine düşmelerini önleyecek temel bir dini altyapı ve tutum geliştirilebilir.

Okul, içinde bulunduğu toplumun aynasıdır. Ders müfredatlarını ve öğretim programlarını hazırlayanlar toplumun karakterini, kimliğini, kültürünü, manevi değerlerini göz önünde bulundurmalı, programlarını bu saydıklarımızla çağın değerleri arasında bir denge kurarak hazırlamalıdır. Hiç şüphesiz ilköğretim çağındaki çocuğun din eğitimi tamamen okulun kontrolünde değildir. Ailenin çocuk üzerindeki etkisi okul öncesi dönemde olduğu gibi devam etmekte, bunun yanında çocuğun sosyal ve bilişsel yeteneklerinin gelişmesine paralel olarak cami, din görevlileri, arkadaş çevresi ve kitle iletişim araçları gibi yepyeni bilgi kaynakları devreye girmektedir. Ünlü Amerikalı eğitimci John Dewey genel eğitim-din öğretimi ilişkisini, “Genel eğitimcilerin eğitim konularının en temel unsurlarını oluşturan din ve ahlaki konuları ihmal etmeye hakları olmadığı gibi din eğitimcilerinin de sistematik ve bilimsel öğretim süreçlerini ihmal etmeye hakları yoktur”¹⁴ sözüyle açıklamıştır. Türkiye’de bu doğrultuda 1982 yılından bu yana zorunlu olan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri okutulmaktadır. Dersin zorunlu kılındığı tarihten bu yana ders hakkında pek çok akademik araştırma yapılmış; dersin verimliliği, ders hakkındaki öğrenci ve öğretmen tutumları, dersin programı ve kitapları nicel ve nitel pek çok çalışma ile masaya yatırılmıştır.

DKAB dersinin içeriğinin belirlenmesinde eğitimsel açıdan yapılandırmacı yaklaşım, çoklu zekâ, öğrenci merkezli öğrenme gibi yaklaşımlar; dinbilimsel olarak da dinin temel bilgi kaynakları dikkate alınarak İslâm’ın kök değerleri çerçevesinde “mezheplerüstü (herhangi bir mezhebi esas almayan, mezhebî tartışmalara girmeyen) ve dinler açılımlı” anlayış olarak ifade edilebilecek bir

¹⁴ Bkz. Köylü ve Nazıroğlu, “İlköğretimde Din Eğitimi”, s. 128.

yaklaşım benimsenmiştir.¹⁵ Dersin programında; öğrencilerin din ve ahlak hakkında sağlıklı bilgi sahibi olmaları, temel becerilerini geliştirmeleri ve böylece Millî Eğitimin Genel Amaçlarının gerçekleştirilmesine katkıda bulunması hedeflenmektedir. Programın temel aldığı ilkelerinin başında; eğitimsel süreçlerde aktif olarak yer alan, kazandığı yeterlikleri yaşamına aktarabilen, bilimsel verileri dikkate alan, öğrenmeyi öğrenme yeterliği kazanmış ve yaşam boyu öğrenmeyi alışkanlık haline getirmiş, araştıran, soran, sorgulayan, demokrasiyi özümsemiş, hoşgörülü bireylerin yetiştirilmesi yer almaktadır. İlköğretim DKAB dersi bu tür yetenek ve becerilerin geliştiği bir ders olarak düşünülmüş; diğer taraftan da dinin, insan hayatına anlam kazandırabileceği, insanca yaşamasına yardımcı olabileceği, birlikte yaşamak için gerekli olan temel iletişim kodlarını içinde barındırdığı, Allah-insan ilişkilerini düzenleyen bir olgu olduğu vb. ilkeler esas alınarak daha çok eğitim ve din bilimleri ile ilgili bir bakış açısı dikkate alınmıştır.¹⁶

III. İlkokul ve Ortaokul DKAB Dersi Programında Düşünme ve Eleştirel Düşünme

Eğitim programı, Aydın Yaka tarafından belli bir eğitim kurumunda, ders içi ve ders dışı tüm eğitim öğretim etkinlikleriyle ilgili olmak üzere, belirlenen eğitim amaçlarını, ilkelerini, amaçları gerçekleştirecek olan dersleri, ders konularını, bunların gerçekleştirme zamanını, sırasını, eğitim-öğretim uygulamalarıyla ilgili diğer bilgi ve öğeleri içeren bir eğitim rehberi olarak tanımlanmıştır.¹⁷ Okul eğitimini düzenli, planlı, sistemli hale getiren eğitim programları, bir ülkedeki sosyal ve kültürel bütünleşmeyi ve sürekliliği sağlayan en önemli dokümanlardır.¹⁸ Günümüzde, eskiden olduğu gibi okullarda her çeşit bilgileri öğretmek yerine, öğrencilere içinde yaşadıkları hayata uyum

¹⁵ MEB Komisyon 2010, s. 2.

¹⁶ Halit Ev, "İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı Hakkında Bir Değerlendirme", *DEÜİFD*, XXXII/2010 ss. 139-167, 142.

¹⁷ Bkz. Aydın, "Belçika'da İlk ve Orta Öğretimde Okutulan İslâm Din Dersi Programları", *CÜİFD*, c: VII/1, Haziran 2003, ss. 85-100, 9.

¹⁸ Aydın, "Belçika'da İlk ve Orta Öğretimde Okutulan İslâm Din Dersi Programları", s. 9.

göstermelerini sağlayacak bilgi ve becerilerin kazandırılmasına önem verildiğinden, eğitim programlarında bazı özellikler aranmaktadır.¹⁹

Türkiye’de din dersi öğretim programları, özellikle 1982’den itibaren dünyada eğitim bilimleri ve din eğitim-öğretiminde ortaya çıkan en son gelişmeler ışığında hazırlanmaya başlamıştır. 1980 öncesinde “niçin din öğretimi” sorusuna cevap arayan programlar, 80’li yıllardan itibaren “nasıl bir din öğretimi” sorusunun cevabını bulmaya yönelmiş,²⁰ bu doğrultuda daha geniş, daha teknik ve pedagojik ilkelerle daha uyumlu bir yapı arz eder olmuştur. DKAB dersi programı, Anayasa’nın 24. Maddesi gereğince zorunlu olarak okutulmaya başlandığı 1982 yılından sonra ilk defa köklü bir şekilde 2000 yılında değiştirilmiş ve geliştirilmiştir. Genel olarak “dinden öğrenme” yaklaşımına uyan bu anlayışla DKAB dersi; klasik, ilmihali, dinin belli bir bakış açısıyla yorumlanmasını esas alarak bunun sorgulanmadan kabulünü isteyen, bir başka deyişle her ne kadar mezhepler üstü olarak nitelendirilse de belli bir inancın benimsetilmesinin öngörüldüğü bir yaklaşımdansa, çağdaş eğitimsel özelliklerin vurgulandığı bir anlayışla okutulmaya başlanmıştır.²¹ İlköğretim DKAB dersinde 2000 yılında yapılan bu esaslı değişiklikten sonra dersin içeriği, Talim Terbiye Kurulu’nun 28.12.2006 tarih ve 410 sayılı kararıyla yeniden değiştirilerek 2007-2008 öğretim yılından itibaren yeni haliyle yürürlüğe konmuştur.²² 2010 yılına geldiğimizde, Din Öğretimi Genel Müdürlüğü’nün 20.12.2010 tarih ve 2748 sayılı teklif yazısı üzerine Talim Terbiye Kurulu’nun 30.12.2010 tarih ve 328 sayılı kararıyla İlköğretim DKAB programında bazı değişiklikler yapılmış ve bu değişikliklerin 2011-2012 eğitim-öğretim yılından itibaren uygulanması kararlaştırılmıştır. Halen uygulanmakta olan ve tam adı, “İlköğretim Din Kültürü

¹⁹ Nelson L. Bossing, çev.Necmi Sarı, *Orta Dereceli Okullarda Öğretim*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1959, c. I, s. 30’dan aktaran Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, s. 90.

²⁰ Recai Doğan, “1980’e Kadar Türkiye’de Din Öğretimi Program Anlayışları (1924-1980)”, *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar*, İstanbul, 28-30 Mart 2001, Ankara 2003, s. 630.

²¹ Ev, “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı Hakkında Bir Değerlendirme”, s. 142.

²² Ev, “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı Hakkında Bir Değerlendirme”, s. 141.

ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı”²³ olan program, program geliştirme alanındaki son gelişmeler çerçevesinde, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu hükümlerine uygun olarak hazırlanmıştır.

Program; genel amaçlar, öğrenme alanları, kazanımlar, etkinlikler ve açıklamalar olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. Programda öğrencilere kazandırılması hedeflenen bilgi, beceri ve kazanımların neler olacağı açıkça belirtilmiş, genel amaçlar kısmında ise bireysel, toplumsal, ahlaki, kültürel ve evrensel açıdan öğrencilerde gerçekleştirilmesi planlanan davranış değişiklikleri sıralanmıştır.

İlköğretim DKAB programında DKAB dersinin yöntemi, “bilgi istifleme değil düşünmeye, anlamaya, karşılaştırmaya, değerlendirmeye, kısacası öğrencinin keşfetmesine önem vermek” olarak ortaya konmuştur.²⁴ Bu yöntemin öğrencinin bilişsel, duyuşsal ve bilimsel gelişimine somut katkıları olacağı düşünülmektedir. Bu somut katkılar; doğru bilgi edinme, kendi başına düşünme kabiliyeti, eleştirel düşünme, seçme kabiliyeti, hayatın anlamını keşfetme ve aklını kullanarak inancını temellendirebilme olarak sıralanabilir. Michael Grimmitt’in din eğitimi hakkında ortaya koyduğu üç temel yaklaşımı (dini öğrenme, din hakkında öğrenme, dinden öğrenme) değerlendiren Okumuşlar, “dinden öğrenme” yaklaşımının öğrencilere önemli dini ve ahlaki sorunlara farklı cevaplar üzerinde düşünme fırsatı verdiğini söylemektedir.²⁵ Grimmitt’in dinden öğrenme yaklaşımına göre öğrencilerin ahlaki, dini ve ruhi farkındalıklarını geliştirmek için önemli bir önkoşul olarak eleştiri bilinçlerini ve kendi farkındalıklarını geliştirmeye çalışılmalıdır.²⁶ Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2010 yılında hazırlanıp kabul edilen ve 2011 yılından itibaren ilkokullarda uygulamaya konulan İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi

²³ MEB Komisyon 2010, s. 2.

²⁴ MEB Komisyon 2010, s. 5.

²⁵ Muhittin Okumuşlar, “Çok Kültürlü Toplumlarda ‘Din Hakkında Öğrenme’ ve ‘Dinden Öğrenme’ Modeli”, *Marife Dergisi*, Yıl 7, S. 2, Güz 2007, ss. 251-264, 253.

²⁶ Okumuşlar, “Çok Kültürlü Toplumlarda ‘Din Hakkında Öğrenme’ ve ‘Dinden Öğrenme’ Modeli”, s. 257.

programının din eğitimi hakkındaki bu yaklaşımlardan “dinden öğrenme” yaklaşımını da dikkate aldığı söylenebilir.

A. Programın “Giriş” bölümünde Eleştirel Düşünme

Programın giriş bölümünün ilk paragrafında, “bilginin hızla yenilenerek üretildiği çağımızda birey ve toplumun geleceğinin, bilgiye ulaşma, bilgiyi kullanma ve üretme becerilerine bağlı bulunmaktadır” ifadesi yer almaktadır.²⁷ Beyler, düşünme becerilerini; problem çözme, karar verme ve kavramsallaştırma becerileri, eleştirel düşünme becerileri ve bilgiyi işleme becerileri olarak üç düzeyde ele almıştır.²⁸ Farklı bilgiler arasından doğru olanı seçme, seçilen bilgiyi kullanma, işleme ve yeni bilgi üretme süreci, düşünme eylemiyle ilgili en önemli becerilerden biri olarak DKAB eğitim programının giriş kısmında zikredilmiştir. Bu bölümde, öğrencilerin gelişim süreci boyunca;

- Anlama, sıralama, sınıflandırma, sorgulama, ilişki kurma, eleştirme, tahmin etme, analiz-sentez yapma ve değerlendirme,
- Bilgiyi araştırma, yorumlama ve zihninde yapılandırma,
- Kendini ifade etme, iletişim kurma, arkadaşlarıyla işbirliği yapma, tartışma

gibi çeşitli ve üst düzey zihinsel becerileri kazanmalarının beklendiği ifade edilmiştir.²⁹ Programda, bu becerilerin, diğer derslerle birlikte Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde de kazandırılması gerektiği vurgulanmıştır.³⁰ Üst düzey düşünme becerisi, ezberin ötesinde bilgiyi işleyerek yeniden organize etme, oluşturma ve kullanma işlevlerine dönük becerileri kapsamaktadır.³¹ Öğrenciler üst düzey düşünme sürecinde verileri ve düşünceleri zihinlerinde işleyerek yeni bir anlam ve sonuca erişir; olguları, sayısal verileri vb. bilgileri ve düşünceleri

²⁷ MEB Komisyon 2010, s. 2.

²⁸ Bkz. Seferoğlu ve Cenk Akbıyık, “Eleştirel Düşünme ve Öğretimi”, s. 194.

²⁹ MEB Komisyon 2010, s. 2.

³⁰ MEB Komisyon 2010, s. 2.

³¹ Doğanay, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, s. 281.

birleştirek anlamlandırır, sentezler, geneller ve yeni bir düşünce ya da anlam oluşturur.³²

Costa ve Marzano'ya göre sınıfta düşünmeyi geliştirici bir ortam için kullanılan dilin sahip olması gereken özelliklerden biri de “eleştirel ve yaratıcı sorular sormak”tır.³³ Yukarıda sayılan; sıralama, sınıflandırma, sorgulama, ilişki kurma, eleştirme, tahmin etme, analiz-sentez yapma ve değerlendirme gibi beceriler, Bloom'un bilişsel alan taksonomisinde ele alınan üst düzey düşünme becerilerini akla getirmektedir. Bloom ve arkadaşları tarafından ortaya konulan bu yaklaşımı benimseyen öğretmenler analiz, sentez ve değerlendirme gibi üst düzey becerilerin tüm sınıflarda yapılan eğitim için gerekli olduğu görüşündedir. Bu görüşe sahip olanlar, öğrenciler için üst düzey becerileri gerekli gördüklerinden dolayı, eleştirel düşünmenin gerekli olduğunu ifade etmekte ve eleştirel düşünme biçimini öğrenmenin, analiz, sentez ve değerlendirme düzeyinde sorular sormak ve bu soruları yanıtlamak ile eş değerde olduğunu savunmaktadır.³⁴

İlköğretim DKAB programı giriş bölümünün ilerleyen satırlarında, “öğrencilerin din ve ahlak hakkında sağlıklı bilgi sahibi olmaları, temel becerilerini geliştirmeleri ve böylece Milli Eğitimin Genel Amaçlarının gerçekleştirilmesine katkıda bulunulmasının hedeflendiği” ifade edilmektedir.³⁵ Din eğitiminin, bir ülkede eğitimin genel amaçlarına hizmet edip etmemesi meselesini tartışmak mümkündür. Birçok ülkede din eğitimi, genel örgün eğitim sistemi dışında dini kurumlarda verilmekte ve bu ülkelerde din eğitiminin genel eğitimin amaçlarına hizmet etmesi gibi bir hedefin gözetilmediği görülmektedir. Ülkemizde ise bu konuda özellikle Cumhuriyet sonrasında ortaya konan din ve eğitim politikaları doğrultusunda bambaşka yorum ve tecrübeler şahit olunmuştur. Bu yorum ve tecrübeler pek çok açıdan ele alınıp değerlendirilebilir

³² Fred M. Newmann ve Garry G. Wehlage, “Five Standards of Authentic Instruction”, *Educational Leadership*, Vol.50, no:7, p.8-12'den aktaran Doğanay, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, s. 281.

³³ Arthur L. Costa, Robert Marzano, “Teaching the Language of Thinking”, *Educational Leadership*, October 1987, Volume 45, No:2, ss.29-33, s.29 http://www.ascd.org/ASCD/pdf/journals/ed_lead/el_198710_costa.pdf [29.04.2013].

³⁴ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 38.

³⁵ MEB Komisyon 2010, s. 2.

ancak bu çalışmanın hacim ve kapsamını aşan bu konuya değinilmeyecek ve hâlihazırdaki durum üzerinden değerlendirme yapılacaktır. Programın bu bölümünde din eğitiminin eğitimin genel amaçlarına yaptığı katkı şu cümlelerle açıklanmıştır:

İslâm'da sorma, öğrenme önemli bir yer tutar. Hz. Muhammed hayatta iken onun arkadaşları (ashap), bilmediklerini veya tereddüt ettiklerini soruyor, yeri geldikçe de önerilerde bulunuyorlardı. Hz. Muhammed vefat ettikten sonra da bu uygulama sürdürülmüştür. İslâm'ın ilk nesilleri dinin öğretilerini doğru anlamak ve anlatabilmek için yoğun çaba sarf etmiş ve kendilerinden sonra gelenlere bu konuda çok zengin örnekler bırakmışlardır. Onlar yorumlarda (içtihatlarda) bulunmuş ve kendi ilmi anlayışlarını oluşturmuşlardır. İlk Müslümanlar, problemleri kendilerine özgü şartları çerçevesinde ele almış ve onlara "eleştirel" bir tutumla yaklaşmışlardır. Sonraki dönemlerde ise problemleri, içinde yaşanılan zaman diliminin ihtiyaçlarına göre çözme gayreti yerine, önceki asırlardaki hazır çözüm yollarını aynen benimseme eğilimi baş göstermiş, daha öncekilerin yaptıkları yorumlar günlük sorunların gerisinde kalmıştır. Bu sürecin sonunda gelişen tavır ise taklit ve eskiyi kutsallaştırma olmuştur. Geçmişten devralınan eserlerle yetinilmiş, onlara yeni katkılar, yeni anlayışlar ilave edilememiştir. Hâlbuki kültürel miras, durağan, kapalı, cansız bir yığın veya insanın kendini uydurmak zorunda olduğu bir olgu olmaktan çok, üzerinde çalışılması, anlaşılması ve problem çözmede kullanılması gereken bir olgudur.³⁶

İslâm'da eleştirel düşünmenin yeri ve önemini vurgulayan bu ifadeler, İlköğretim DKAB dersinin nasıl ve ne şekilde bir düşünme eğitimi olabileceği hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Bu bölümün devamında din öğretiminde öncelikle dikkat edilecek hususlar arasında yer alan "Düşünceye Saygı" ifadesi, araştırmanın konusu olan eleştirel düşünme ile ilgili görülmektedir. Burada; inanç ve kabullerin örtülü ve açık dayanaklarının farkında olmanın, bunlar üzerinde yorum yapmanın doğru ile yanlış ayırt edebilmenin, yararlı olanı bulup çıkarmanın ve sonunda bir yargıya varmanın ancak gelişmeye açık bir fikrî tavırla mümkün olabileceğinden bahsedilmekte ve şunlar ifade edilmektedir:

Düşünmek bir eğitim ve araştırma işidir. Düşünebilmek kadar dinlemesini bilmek, farklılıklara tahammül edebilmek, düşündüğünü karşısındakini incitmeden söyleyebilmek önemlidir. İnsan, başkasının söylediklerine katılmasa da onu dinleyebilmeli, fikirler üzerinde düşünmeli ve onları sorgulayabilmelidir. Düşünceye saygı aynı zamanda insanın inancına ve vicdani kanaatlerine saygı anlamına gelmektedir. Bu tavırlar din öğretiminin insana kazandıracığı önemli özellikler olmalıdır.³⁷

³⁶ MEB Komisyon 2010, s. 4.

³⁷ MEB Komisyon 2010, s. 4.

Programın düşünmeye verdiği önemi gösteren bu ifadelerden; İlköğretim DKAB derslerinin eleştirel düşünmenin gereklerinden olan anlayış ve saygı, hoşgörü ve diyaloga dayalı bir iletişim ortamında gerçekleşmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Kaymakcan'a göre din öğretiminde diyaloga dayalı ve eleştirel düşünmeyi teşvik eden katılımcı ve yapılandırmacı yöntemlerle öğrenci, gerçek hayatta karşılaşacağı problemlere empati ile ve çok yönlü bakabilme yeteneği kazanır.³⁸

Din öğretiminde dikkat edilmesi gereken hususların vurgulandığı bölümdeki "Kültürel Mirasa Saygı" başlığı altında, programın din öğretimi ile ilgili yaklaşımının genel olarak "öğrencinin bilincinin gelişmesini sağlayacak şartları oluşturmak ve öğrenciye, hayatın problemlerini çözebilmesinde yardımcı olacak yolları göstermek" şeklinde formüle edildiği vurgulanarak böyle bir yaklaşımın öğrencinin, bilişsel, duyuşsal ve bilimsel gelişimine de çok somut katkıları olacağı ifade edilmiştir.³⁹ İlköğretim DKAB dersinin öğrenciye sağlayacağı ve öğrencilerin hayat boyu kullanacağı somut katkılar olarak ifade edilen bu bilgi ve beceriler; "doğru bilgi edinme", "kendi başına düşünme kabiliyeti", "eleştirel düşünme", "seçme kabiliyeti", "hayatın anlamını keşfetme" ve "aklını kullanarak inancını temellendirebilmek" olarak sıralanmıştır.⁴⁰

B. Programın Vizyonunda Eleştirel Düşünme

İlköğretim DKAB dersi programının vizyonunda öğretmenlerin öğrencilere doğrudan bilgi aktarmak yerine, yol göstereceği etkinlikler aracılığıyla öğrenmekten zevk alan, dini kavramları doğru kullanan, kendini etkili biçimde ifade eden, iletişim kuran, sorun çözen, bilimsel düşünen, araştıran, soran, sorgulayan ve eleştiren Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının yetişmesine katkıda bulunması öngörülmüştür.⁴¹ Burada geçen "sorgulama" ve "eleştirme" gibi ifadelerin eleştirel düşünme ile doğrudan ilgili kavramlar oldukları görülmektedir.

³⁸ Recep Kaymakcan, Hasan Meydan, "Demokratik Vatandaşlık ve Din Öğretimi: Yeni Yaklaşımlar ve Türkiye'de DKAB Dersleri Bağlamında Bir Değerlendirme", *İÜİFD*, Bahar 2010/ 1(1), ss.29-53, 38.

³⁹ MEB Komisyon 2010, s. 5.

⁴⁰ MEB Komisyon 2010, s. 5.

⁴¹ MEB Komisyon 2010, s. 8.

Öğrencinin edilgenudrumda olduğu bilgi aktarımına dayalı bir eğitim anlayışı, eleştirel düşünmeyi geliştirici bir eğitim-öğretim atmosferi oluşturmak şöyle dursun, öğrencilerin derse olan ilgi ve motivasyonlarını, öğrenme isteklerini ve merak güdülerini azaltmaktadır. Bu anlamda programın vizyonunda vurgulanan problem çözme, bilimsel düşünme, araştırma, sorgulama ve eleştirme gibi üst düzey düşünme becerileri, programın eleştirel düşünme açısından olumlu bir vizyona sahip olduğunu göstermektedir.

C. Programın Temel Yaklaşımında Eleştirel Düşünme

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı geliştirilirken iki yaklaşım gözetilmiştir. Bunlardan ilki eğitimsel yaklaşım, ikincisi dinbilimsel yaklaşımdır.

İlköğretim DKAB dersi programı, eğitimsel açıdan yapılandırmacı, çoklu zeka, öğrenci merkezli öğrenme gibi yaklaşımlar dikkate alınarak oluşturulmuştur.⁴² Bu yaklaşımlar, bilgi aktarmaya ağırlık veren, ders kitaplarına aşırı derecede bağlı ve öğretmenin merkezde olduğu geleneksel öğretim uygulamalarından farklı olarak öğrenciyi öğrenme ve bilgi üretme süreçlerine aktif olarak katılmasını hedeflemektedir. Yapılandırmacı eğitim sisteminde öğrencinin öğrenme süreci içinde içerikle etkileşimde bulunması ve içeriği anlamlandırması esastır. Jonane'e göre öğrenciler, anlamalarını bilimsel bir zeminde öğretmen ve akranlarıyla işbirliği içinde tartışarlarsa, gerçekleri ezberleme alışkanlığının ötesinde eleştirel düşünce de öğrenmenin baskın bir özelliği haline gelecektir.⁴³ Öğrencinin o sınıfta sorgulama, eleştirme, diğerleriyle iletişimde tam bir demokrasi sağlandığı ölçüde öğrenci, kendi başarısını oluşturacaktır.⁴⁴

⁴² MEB Komisyon 2010, s. 8.

⁴³ Bkz. Davut Işıkdogan, Adem Korukcu, "İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı ve Öğretmenlerin Programa Yönelik Görüşleri", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Eylül-Aralık 2008, c.11, ss.237-258, 239.

⁴⁴ Kızılabdullah, *Yapılandırmacılık Yaklaşımının İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Amaçlarının Gerçekleşmesine Etkisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), AÜSBE, s. 50.

İlköğretim DKAB dersi programında kavramsal bir yaklaşım da izlenmekte, ders ile ilgili kavramların ve ilişkilerin geliştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.⁴⁵ Programın kavramsal yaklaşımı ile öğrencilerin somut deneyimlerinden, sezgilerinden dini ve ahlaki anlamlar oluşturmalarına ve soyut düşünebilmelerine yardımcı olunması amaçlanmış, bu sayede öğrencilerin dini ve ahlaki kavramların geliştirilmesinin yanı sıra bazı önemli becerilerin (problem çözme, iletişim kurma, akıl yürütme vb.) geliştirilmesi hedeflenmiştir.⁴⁶ Programda ayrıca öğrencilerin araştırma yapabilecekleri, keşfedebilecekleri, problem çözebilecekleri, çözüm ve yaklaşımlarını paylaşıp tartışabilecekleri ortamların sağlanmasının önemi de vurgulanmıştır.⁴⁷

İlköğretim DKAB dersi öğretim programında esas alınan ikinci yaklaşım olan dinbilimsel yaklaşıma göre programın geliştirilmesi sürecinde, gerek İslâm dini gerekse diğer dinler hakkında bilimsel ve araştırmaya dayalı bilgi ön planda tutulmuş, dinin asıl kaynaklarında yer almayan bilgilerden uzak durulmuştur. Program, dinbilimsel yaklaşım bağlamında insanlık tarihi boyunca birey ve toplum üzerinde etkili olan dinin doğru anlaşılmasına ve yorumlanmasına katkıda bulunmayı ve demokrasi bilincinin gelişmesi ve yerleşmesi gibi hususları hedeflemekte, öğrencinin kendine güven duygusunun gelişmesini sağlayarak onları araştırmaya sevk etmeyi amaçlamaktadır.⁴⁸

D. Programın Genel Amaçlarında Eleştirel Düşünme

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programının genel amaçları bireysel, toplumsal, ahlaki, kültürel ve evrensel olmak üzere beş başlık altında ele alınmıştır. Bu başlıklardan bireysel, toplumsal, kültürel ve evrensel amaçlar, öğrencilerin eleştirel düşünebilmesine yönelik açık ifadeler içermektedir. İlköğretim DKAB dersi öğretim programı bireysel açıdan; öğrencilerin dini inanç ve ibadetlerini başkalarının istismarına kapılmaksızın gerçekleştirmelerini, dini kavramları doğru anlayıp

⁴⁵ MEB Komisyon 2010, s. 10.

⁴⁶ MEB Komisyon 2010, s. 10.

⁴⁷ MEB Komisyon 2010, s. 10.

⁴⁸ MEB Komisyon 2010, s. 11.

kullanabilmelerini, doğru dini bilgiler ile batıl inanç ve hurâfeleri ayırt etmelerini, aklın dini sorumluluğunun temel şartı olduğunu kavramalarını, dinin aklın kullanılmasını istediğini ve bilimsel bilgiyi teşvik ettiğini bilmeleri hedeflenmektedir.⁴⁹ Öğrencilerin toplum içindeki hurâfelere dayalı sağlıksız dini oluşumları ayırt etmeleri, programın toplumsal hedefleri arasındadır. İçinde yaşadığımız çağ, insanları günlük hayatta din konusunda tam bir bilgi bombardımanına tabi tutmaktadır. Elektronik devrim ve internetin yaygınlaşmasıyla birlikte iletişim imkânlarının artması, sosyal medya araçlarının gelişmesi, bilgiye erişimin kolaylaşması; bireyin günlük hayatında doğruluğu sınanmamış, ilmi ve kitabi olmayan ve uzmanlarınca onaylanmamış pek çok dini bilgi ile karşılaşması sonucunu doğurmuştur. Bu bilgilerin içinde doğru olanlar bulunmakla birlikte dinin aslından olmayıp dine sonradan karışmış pek çok boş ve yanlış inançlar, yani hurâfe ve batıl inançlar bulunmaktadır. Bu hurâfe ve batıl inançların pek çoğu insanların problemlerine yanlış yerlerde, ehil olmayan kişilerden yanlış şekilde çözüm aramalarına neden olabilmektedir. Dinin özüne ait olan Kur'an ve sünnet temelli bilgilerle batıl inanç ve hurâfelerin birbirinden ayrılması, bilgi toplumu olma yolunda hızla ilerleyen insanımızın bilgiyi üretecek ve çağı şekillendirecek nesilleri yetiştirmesi adına son derece önemlidir.

IV. İlkokul ve Ortaokul DKAB Dersi Ünitelerinin Eleştirel Düşünme Eğitimi Bakımından Değerlendirilmesi

İlkokul ve ortaokul DKAB dersinde tüm üniteler, belirli konu alanlarının altında gruplandırılmıştır. DKAB programında öğrenme alanı; “aynı konunun ardışık eğitim basamaklarında genişletilerek verilmesini amaçlayan sınıf seviyelerine göre değişiklik ve aşamalılık gösteren ilgili konuların bir arada verildiği bir yapı” olarak tanımlanmıştır.⁵⁰ İlköğretim 4. sınıftan 8. sınıfa kadar tüm sınıflarda İlköğretim DKAB dersinde işlenecek ünitelerin temel çerçevesini oluşturan öğrenme alanları, her biri bir ünite içerecek şekilde o yılın ders kitabında yerini almıştır. Dolayısıyla İlköğretim DKAB dersinde bir yıl içinde

⁴⁹ MEB Komisyon 2010, s. 12.

⁵⁰ MEB Komisyon, 2010, s. 13.

“İnanç”, “İbadet”, ”Hz. Muhammed”, “Kur’an ve Yorumu”, “Ahlak” ve “Din ve Kültür” olmak üzere toplam 6 öğrenme alanı altında 6 ünite işlenmektedir. Bu öğrenme alanları, hem kendi içinde hem de diğer öğrenme alanlarıyla bir bütünlük içerisinde ele alınmış ve birbiriyle ilişkilendirilmiştir.⁵¹ Yani her bir öğrenme alanı hem 4. sınıftan 8. sınıfa kadar kendi içinde, hem de okutulduğu yıl dâhilinde diğer 5 öğrenme alanıyla bir bütünlük ve devam arz eder. Öğrenme alanlarının içerik ve kazanımlarının öğrencilere uygulanması, üniteler ve ünitelerin alt başlıkları olan konular aracılığıyla gerçekleşmektedir. Programda öğrenme alanları belirlenirken; “öğrencinin ilgisini çekmek”, “öğrencilerde merak ve araştırma isteği oluşturmak”, “öğrencilerin yeni çalışmaları denemelerine ve beceri kazanmalarına fırsat vermek”, “kişisel niteliklerin kazanılmasına imkân sağlamak” ve “öğrenmede derinliği, genişliği teşvik etmek” gibi amaçlar gözetilmiştir.⁵²

İlköğretim DKAB dersi programında yer alan öğrenme alanlarından birçoğu; doğru inanma, hayatı anlamlandırma, aklını kullanma, doğru bilgiye ulaşma ve yorum farklılıklarını nedenleriyle birlikte anlayabilme, yorum çeşitlerinin nedenlerini sorgulama ve bilgi edinme yolları hakkında bilgi sahibi olma gibi yetileri kazandırmayı hedeflemesi bakımından eleştirel düşünme becerileriyle doğrudan ilişkili olarak görülebilir.⁵³ İlköğretim DKAB dersinde eleştirel düşünme eğitimi yaklaşımının, Glaser ve Mcpeck’in savundukları “konu temelli eleştirel düşünme öğretimi”ne uygun olduğu söylenebilir.⁵⁴ Bu yaklaşıma göre eleştirel düşünme, öğretilmesi planlanan içerik birimi ile birlikte öğretilir ve eleştirel düşünmenin ilkeleri içerik birimine paralel olarak öğrencilere verilir.⁵⁵ Bu bağlamda eleştirel düşünme becerisi diğer tüm derslerde de öğrencilere kazandırılacak temel beceriler arasında yer almakla birlikte, din dersinde eleştirel

⁵¹ MEB Komisyon, 2010, s. 13.

⁵² MEB Komisyon 2010, s. 13.

⁵³ MEB Komisyon 2010, s. 17.

⁵⁴ Bkz. Kurnaz, *Eleştirel Düşünme Öğretimi Etkinlikleri*, s. 45.

⁵⁵ Kurnaz, *Eleştirel Düşünme Öğretimi Etkinlikleri*, s.45

düşünme öğretiminden bahsedildiğinde, öğrencilere din ve ahlak alanında eleştirel düşünme becerisinin kazandırılmasının anlaşılması gerekmektedir.⁵⁶

Çalışmanın bu bölümünde, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmen kılavuz kitaplarındaki hazırlık, konu işleme ve değerlendirme etkinlikleri, eleştirel düşünme açısından incelenmiştir. DKAB dersinin eleştirel düşünme açısından değerlendirilebilmesi için; konuların işleniş şekli, derste eğitici çalışmalar, ölçme ve değerlendirme etkinlikleri ve yöntem-teknik gibi konularda derli toplu veri sunabilmesi açısından öğretmen kılavuzları seçilmiştir. Öğretim programının uygulanmasında, öğretim etkinliklerinin seçilmesi ve düzenlenmesinde öğretmene rehberlik eden⁵⁷ öğretmen kılavuz kitapları, öğretim programlarında yer alan hedef ve açıklamalar doğrultusunda ders kitabının daha etkili kullanımını sağlayacak çeşitli örnek, alıştırmalar; işlenen ünitelerle ilgili internet adresleri, okuma kaynakları ve diğer etkinlikleri kapsayan, öğretmenlerin yararlanması ve onlara kılavuzluk yapması için hazırlanan basılı eserlerdir.⁵⁸

Kılavuz kitaplardaki etkinlik ve örnekler öğretmenler için rehberlik amaçlı olup, öğretmen tarafından geliştirilip zenginleştirilebilir. Bununla birlikte; eğitimin vizyonu, hedefleri ve amaçlarının gerçekleşmesi yolunda öğretmen, içerik(konu alanı) ve öğrenci arasındaki eğitim-öğretim mekanizmasının anlaşılabilirliği ve değerlendirilebileceği en uygun kaynak olduğu düşünülmektedir. Bu yüzden İlköğretim DKAB dersinin işlenişine ilişkin hazırlık, işleniş ve değerlendirme basamakları eleştirel düşünme açısından irdelemek ve etkinlik örneklerinin ve öğretmene yönelik tavsiyelerin eleştirel düşünme becerisi kazandırma hedefi bakımından değerlendirmek amacıyla kılavuz kitaplar incelenecektir.

⁵⁶ MEB, Komisyon, s. 20.

⁵⁷ Nedim Alev, Haluk Özmen, Taner Altun, Salih Akyıldız, ed.Nevzat Yiğit, *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı*, A Yayınları, Trabzon 2007, s. 162.

⁵⁸ Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Ve Eğitim Araçları Yönetmeliği, md.4 (ö), (http://mevzuat.meb.gov.tr/html/27449_0.html), [24.04.2012].

A. İlkokul

Birey, doğduğu andan başlayarak yetişkinliğe kadar bilişsel, zihinsel, fiziksel ve duygusal yönden hızlı bir değişme ve gelişme sürecine girmektedir. Bireyin algılamasını, akıl yürütmesini, yorumlamasını, yargılamasını, çevresini ve dünyayı anlamasını ve öğrenmesini sağlayan bilgi edinme gücüne, sürecine ve aktif zihinsel faaliyetlerdeki gelişime “zihinsel gelişim” denilmektedir.⁵⁹ Zihinsel gelişim, çocuğun içinde bulunduğu yaş aralığında sahip olduğu dilsel, kavramsal ve işlemsel yeteneklerle belirlenir. Örneğin işlem öncesi dönem olarak adlandırılan 2-7 yaş arasındaki çocuklara akıl yürütme ve kavramlar arasında bağlantı kurma gibi zihinsel işlemlerin öğretilmesi pek mümkün değildir, çünkü yorumlama, çıkarım yapma, bağlantı kurma, sınıflandırma ve gruplama gibi beceriler, daha çok somut işlemler döneminde gerçekleşir.⁶⁰ Aynı şekilde soyut kavram ve konuların anlaşılması da soyut işlemler dönemi olan 12 yaş sonrasında gerçekleşecektir.⁶¹

Bu bağlamda ilkokul çağı olarak adlandırılan ve çocuğun somut işlemler dönemine karşılık gelen yaş aralığının eleştirel düşünme eğitimi açısından son derece önemli bir dönem olduğu söylenebilir. Son çocukluk dönemi olarak da adlandırılan 10-12 yaş arası dönemde zekâ en hızlı gelişim düzeyine ulaşmakta, soyutu tanıma, bilimsel bir mantığa göre düşünebilme ve kritik akıl yürütme çabaları kendini göstermektedir.⁶² Bu dönemde çocuğun düşünce dünyasında analiz ve sentez yan yana yürümekte, dönemin sonuna doğru çocuğun, problemleri kendi kişisel çabasıyla çözme yeteneğinin yüksek düzeye ulaştığı görülmektedir.⁶³ Bu dönemde anne-babaların ve öğretmenlerin çocukları soyut düşünmeye özendirmeleri ve yönlentmeleri gerekir.⁶⁴ Çocuğun bu çağında eleştirel

⁵⁹ Senemoğlu, *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2007, s. 32.

⁶⁰ Senemoğlu, *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2007, s. 32.

⁶¹ Senemoğlu, *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2007, s. 32.

⁶² Dam, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi, Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, s. 22.

⁶³ Dam, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi, Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, s. 21.

⁶⁴ Ayhan Aydın, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, Tek Ağaç Eylül Yayınları, Ankara 2006, s. 40.

düşünmeyi geliştirme adına öğretmene düşen görev; buluş yolu, aratma, soruşturma, tartışma, örnek olay, Sokratik tartışma, drama, beyin fırtınası ve problem çözme gibi etkinlikleri işe koşmak ve öğrenciye kendini özgür hissedeceği bir öğrenme-öğretme ortamı sağlamaktır.⁶⁵

1. Temiz Olalım (4. Sınıf 2. Ünite)

“İbadet” öğrenme alanı içerisinde yer alan bu ünite, bilgi aktarımından ziyade öğrencilerde davranış ve tutum kazandırmak hedeflenmektedir. Ünite öğrencilerin, genel olarak ibadetlerin yerine getirilmesinde temizliğin önemini, elbise ve çevre temizliği ile sağlık arasındaki ilişkiyi, iç temizliğin nasıl gerçekleştiğini ve Allah’ın temiz olanları sevmesinin sebebini kavraması amaçlanmıştır.⁶⁶ Temizlik konusu İlköğretim Hayat Bilgisi dersinde de beden, çevre ve yiyecek temizliği gibi farklı boyutlarıyla işlenen bir konudur. Ancak İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde temizlik olgusunun din ve ibadetlerle ilişkisi ve manevi temizlik gibi kavramlar üzerinde durulmasına dikkat edilmiştir. İlköğretim 4. sınıfa gelinceye kadar aile ve okulda temizliğin beden, elbise, yiyecek-içecek ve çevre vb. insan hayatının maddi ve fiziki yönlerini kapsayan bir olgu olduğunu duyup öğrenen öğrenci; bu kavramın din, inanç, manevi temizlik, iç temizlik ve kalp temizliği gibi yönlerini ilk defa öğrenecektir. Somut düşünce ile soyut düşünce arasındaki geçiş döneminde olan 4. sınıf öğrencisi temizliğin soyut yanını da öğrenmeye zihnen hazırlıklı olmakla birlikte bu süreç, öğrencilerin somut deneyimlerinden yararlanma, problem çözme, örnek olay ve dramatizasyon gibi planlı ve programlı eğitim etkinliklerinin işe koşulmasını gerektirmektedir.

Ünitenin Kazanımları

“Temiz Olalım” ünitesinin 8 kazanımına bakıldığında, bunlardan 3’ünün duyuşsal, 5’inin bilişsel alana ilişkin olduğu görülmektedir. Bilişsel alandaki kazanımlardan “İbadet ile temizlik arasında ilişki kurar” kazanımı analiz

⁶⁵ Aybek, *Örneklerle Düşünme ve Eleştirel Düşünme*, s. 27

⁶⁶ MEB Komisyon 2010, s. 15.

düzeyinde olup eleştirel düşünme ile ilgilidir.⁶⁷ Diğer 4 kazanımın 1'i bilgi, 3'ü kavrama düzeyindedir. Ünitenin kazanımlarının eleştirel düşünme açısından yetersiz olduğu görülmektedir. Ünitenin kazanımlarında “açıklar”, “söyler”, “ezbere okur”, “farkına varır”, “listeler” ve “açıklar” gibi ifadelerinin yerine “bağlantıları tespit eder”, “geliştirir”, “değerlendirir”, “karşılaştırır”, “irdeler”, “ilişkilendirir” ve “sınıflandırır” gibi analiz, sentez ve değerlendirme basamaklarını işaret eden ifadeler eleştirel düşünme açısından daha anlamlı olurdu.

Ünitenin İşlenişi ve Etkinlikler

Üniteye başlamadan önce, hazırlık olarak “Bedeninizi temiz tutmak için gün içerisinde neler yaptığınızı sırasıyla yazınız”, “Ev, okul ve sokakta uyulması gereken temizlik kurallarının neler olduğunu gruplandırarak yazınız”, “İslâm dini ile temizlik arasında nasıl bir ilişki vardır? Arkadaşlarınızla tartışınız” ve “Temizlikle ilgili ayet mealleri, hadis ve atasözleri bulunuz, bulduğunuz ayet mealleri, hadis ve atasözlerini sınıfınızın panosuna afiş olarak asınız” etkinlikleri yer almaktadır.⁶⁸ Bu etkinliklerden ilk ikisi eleştirel düşünme açısından herhangi bir değer ifade etmemektedir. Üçüncü etkinlikte, öğrencinin İslâm dini ile temizlik arasındaki ilişkiyi arkadaşlarıyla tartışması istenmektedir. “Temiz Olalım” ünitesinin dersin 2. ünitesi olması ve bir önceki ünite de İslâm dini hakkında verilen bilgilerin sınırlı olması göz önüne alındığında ve öğrencinin daha önce İslâm dini hakkında herhangi bir eğitim almamış olabileceği düşünüldüğünde öğrencinin bu konuda fikir yürütmesi ve arkadaşlarıyla böyle bir tartışma yapabilmesi mümkün görünmemektedir. Burada öğrenciden “abdest” ve “gusül” sözcüklerinin anlamlarını sözlükten bulması ve İslâm dininin temizlikle ilişkisini bu ibadetler bağlamında düşünmesinin istenmesi daha isabetli olurdu. Dördüncü etkinlik olan temizlikle ilgili ayet mealleri, hadis ve atasözlerinin sınıf panosuna afiş olarak asılması etkinliğinde öğrencilerin buldukları ayet meal ve hadislerin kaynağını da belirtmeleri istenebilir. Bu sayede öğrencilere bilgiye ulaşmada

⁶⁷ MEB Komisyon 2010, s. 37.

⁶⁸ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, s. 63.

seçici olma ve bilgi kaynaklarını sorgulama ve değerlendirme bilinci kazandırılabilir (S-16).⁶⁹

Ünitenin 1. konusu olan “Dinim Temiz Olmamı İstiyor” konusunda öğrencilerin, İslâm dininin temizliğe verdiği önemin farkında olmaları, ibadet ile temizlik arasında ilişki kurmaları ve Allah’ın sevgisini kazanmada temizliğin önemini kavramaları amaçlanmaktadır. Konunun başında, öğrencileri konuya motive etmek amacıyla⁷⁰ “Temizlik imandandır” hadisi verilerek öğrencilere bu hadisten ne anladıkları sorulmuştur. Öğrencilerde konuya karşı bir ilgi ve merak uyandırmayı amaçlayan bu etkinlik, bilişsel öğretim tekniklerine uygun olarak öğrenmeye başlamadan önce öğrencinin önceki bilişsel bilgilerini etkinleştirecek ve öğrenciyi konuya hazırlayacaktır.⁷¹ Ancak burada kullanılan motivasyon unsurunun İlköğretim DKAB dersinde öğrencilere verilecek kavramların sırası ve dersin dili açısından problemliliği görülmektedir. Burada öğrencinin ilk defa din dersi aldığı varsayılarak “iman” kelimesinin açıklanması ya da öğrencinin üzerinde düşünüp akıl yürütebileceği açık ve anlaşılır kelimelerden oluşan farklı bir motivasyon unsurunun kullanılması daha uygun olabilirdi.

Ünite içerisinde verilecek beceriler arasında, “Kur’an-ı Kerim mealini kullanma” becerisi yer almasına rağmen konu içinde öğrencileri meal kullanımına yönlendirecek her hangi bir etkinlik yoktur.⁷² İçerik temelli eleştirel düşünme öğretimi kapsamında geliştirilmeye çalışılan başlıca beceriler arasında, “kaynakların güvenilirliğini belirleyebilme” yer almaktadır (S-16).⁷³ Bireylerin din hakkında sağlıklı bir tutum, düşünce ve davranış geliştirebilmeleri için öncelikle dinin sağık kaynaklarını tanıma ve bu kaynaklardan yararlanma becerilerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu beceri, kişilerin hayatları boyunca

⁶⁹ Paul, A.J.A.Binker, Douglas Martin, Chris Vetrano ve Heidi Kreklau, *Critical Thinking Handbook: 6th-9th-Grades, A Guide for Remodelling Lesson Plans in Language Arts, Social Studies and Science*, Center for Critical Thinking and Moral Critique, Sonoma State University, 1989, s. 76.

⁷⁰ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, s. 64.

⁷¹ Adrian Ashman ve Robert Conway, *An Introduction to Cognitive Education, London and New York*, Routledge, 1997, s.130-151’den aktaran Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 44.

⁷² MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, s. 64.

⁷³ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 76.

karşılaşacakları dini bilgi ve tecrübeleri titizlikle kontrol edip yanlış ve asılsız olanlarını eleyebilmeleri açısından son derece önemlidir. Özellikle günümüzün gelişmiş medya ve iletişim araçlarının sunduğu imkanlarla tedavülde olan bilgi bombardımanı içinde kişinin zihin ve ruh dünyasını koruyabilmesi zorlaşmaktadır. Bu durumda öğrencilere din derslerinde başta Kur'an-ı Kerim meali ve hadis kitapları olmak üzere irfan ve medeniyet anlayışımız çerçevesinde kabul görmüş temel eserler ve İslâm klasiklerinden yararlanma bilinci kazandırılması elzemdir. Dolayısıyla “Kur'an-ı Kerim meali kullanma becerisinin kazandırılması doğrultusunda öğrenciler ruhsal ve zihinsel gelişimlerine uygun olacak şekilde Kur'an-ı Kerim ile tanıştırılmalı ve bazı ayet ve kavramları Kur'an-ı Kerim mealinden bulma alıştırmaları yaptırılmalıdır.

“Dinim Temiz Olmamı İstiyor” konusunun sonundaki yazma etkinliğinde, “Şüphesiz ki Allah çokça tövbe edenleri ve iyice temizlenenleri sever.” ayetinin ana düşüncesini yazmaları istenmektedir.⁷⁴ Burada öğretmenin “tövbe” kavramını izah etmesi ve bu kavramın manevi temizlik, günahlardan ve kötü duygulardan arınma anlamlarını öğrenciye açıklaması, öğrencinin açık ve anlaşılır kavramlarla düşünmesini ve manevi temizlikle maddi temizlik arasında ilişki kurabilmesini sağlayacaktır (S-14).⁷⁵

Ünitenin 1. konusunun alt başlığı olan “Bedenimi ve Elbiselerimi Temiz Tutarım” konusunda öğrencileri motive etmek için onlara, “bedenimizin ve elbisemizin temiz olması bizlere neler kazandırır?” sorusunun yöneltmesi istenmektedir.⁷⁶ Bloom'un bilişsel alan sınıflandırmasında “analiz” düzeyine karşılık gelen bu soru, öğrencileri çözümleyici düşünmeye yöneltmektedir.

Ünitenin “Çevremi Temiz Tutar ve Korurum” başlıklı konusu, “çevremizi korumak için neler yapabiliriz?” sorusu ile başlamakta ve çevre temizliği konusu Kur'an-ı Kerim'de geçen “İnsanların bizzat kendi işledikleri (kötülükler) yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu” ayeti ile

⁷⁴ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, s. 65.

⁷⁵ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 74.

⁷⁶ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, s. 65.

irtibatlandırılarak anlatılmaktadır.⁷⁷ Burada öğrencilere yaptırılması istenen beyin fırtınası etkinliği, soyut düşünme dönemine geçmekte olan öğrencilerin mantıklı ya da doğru olup olmadığı konusunda hiçbir kaygı taşımaksızın düşüncelerini ifade etmeleri açısından düşünme ve düşüncelerini cesaretle açıklayabilme becerilerine katkı sağlayacaktır (S-2, S-6).⁷⁸ Paul, Binker ve Jensen tarafından ortaya konan eleştirel düşünme stratejilerinin gerektirdiği zihin alışkanlıkları arasında, “zihinsel cesareti geliştirme” yer almaktadır.⁷⁹ Eleştirel düşünme becerileri arasında yer alan “bireyin karşısındakini anlama ve kendini karşısındakinin yerine koyarak onun hissettiklerini hissetme” becerisi, yaratıcı drama etkinlikleri ile de kazandırılabilir.⁸⁰ Örneğin: Bir caminin bahçesinde yediği çikolatanın ambalajını yere atan bir çocuk, o sırada yanında bulunan iki arkadaşı ve bu olaya şahit olan bir yetişkin rolleri öğrenciler arasında paylaştırılarak öğrencilerden bu rollerin canlandırılması istenebilir. Bu işlem ile öğrencilerin arkadaşlarına ve çevrelerindeki yetişkinlere ait düşünme biçimlerini nasıl yapılandıkları görülebilir. Bu canlandırmadan sonra hem sınıftaki akranları hem de öğretmen tarafından sorulacak Sokratik sorular (S-24)⁸¹, öğrencilerin düşünme biçimlerini daha belirgin bir biçimde ortaya koyabilmelerine yardımcı olacaktır.⁸²

Öğrencilerden sonraki konuya hazırlık olarak, okul ve mahallelerinin kimler tarafından temizlendiğini araştırarak derse gelmeleri istenmektedir.⁸³ Bu etkinlik, öğrencilere yaşadıkları çevre ile ilgili bir farkındalık oluşturması bakımından son derece önemlidir. Bu etkinlik öğrencilerin içinde yaşadıkları, hazır buldukları ve her gün farkında olmadan geçtikleri çevrenin birileri tarafından temizlendiğini görmeleri, sebep-sonuç ilişkilerini kavrayabilmelerini ve

⁷⁷ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, s. 66.

⁷⁸ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 60, 65.

⁷⁹ Paul, A.J.A. Binker, Karen Jensen ve Heidi Kreklau, *Critical Thinking Handbook: 4th-6th Grades A Guide for Remodelling Lesson Plans in Language Arts, Social Studies & Science*, s.56-102'den aktaran, Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 53.

⁸⁰ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 67.

⁸¹ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 86.

⁸² Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 67.

⁸³ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, s. 66.

günlük yaşamlarında buna benzer sebep-sonuç ilişkileri üzerine düşüncelerini sağlayacaktır (S-20).⁸⁴

Ünitenin 2. konusu olan “Sözünde Durmak, Dürüst ve Güvenilir Olmak” konusunda temizlik olgusu, dersin asıl amacı doğrultusunda manevi temizlik ve Allah sevgisini kazanmada temizliğin rolü boyutlarıyla işlenmektedir.⁸⁵ Manevi değerlerin kaybolmaya yüz tuttuğu günümüz dünyasında doğruluk, dürüstlük ve güvenilirlik gibi kavramlar, din eğitimi içinde işlenmesi ve önemle üzerinde durulması gereken kavramlardır. Dürüst ve güvenilir olmak, bunun yanı sıra eleştirel düşünmenin standartları arasında yer alan açıklık, kesinlik, doğruluk ve bütünlük ile de ilişkilidir. Bu bağlamda eleştirel düşünen zihnin özelliklerinden biri de, “bireyin kendi düşünmesinde doğru ve eksiksiz olma ve kullandığı zihinsel standartlarında tutarlı olma gereksiniminin farkında olma” anlamına gelen zihinsel dürüstlüktür (S-7).⁸⁶ Doğruluk ve dürüstlük bilinci, öğrencilere en başta kendilerini eleştirebilme, kendi düşüncelerindeki çelişki ve tutarsızlıkları dürüst ve yansız bir şekilde gözlemleyebilme ve gerektiğinde karşılarındaki insanların haklılıklarını kabul edebilme yetisini kazandıracaktır (S-2, S-28, S-30, S-34).⁸⁷

“Sözünde Durmak, Dürüst ve Güvenilir Olmak” başlıklı konuya hazırlık olarak öğrencilerden, dürüstlük ve güvenin olmadığı toplumlarda ne tür problemlerin ortaya çıkabileceğini anlatan bir yazı yazarak gelmeleri istenmektedir.⁸⁸ Böyle bir hazırlık öğrencilerin; toplum olgusunun fertlerden oluştuğunu, bir toplumda yaşayan insanların sahip olduğu özelliklerin toplumun bütününe etkisini, fert ile toplum arasındaki karşılıklı ilişkiyi anlayabilmeleri açısından önemlidir. Yazı yazma süreci ayrıca öğrencilerin dil becerilerini geliştirmelerine ve edebi yaratıcılıklarını keşfedebilmelerine de yardımcı olabilir. Bu etkinlik dâhilinde öğrencilerden, dürüstlük ve güven eksikliğinin yarattığı sorunlar hakkında içinde yaşadığımız toplumdan da örnekler vermeleri istenebilir.

⁸⁴ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 82.

⁸⁵ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, s. 68.

⁸⁶ Paul, A.J.A. Binker, Karen Jensen ve Heidi Kreklau, *Critical Thinking Handbook: 4th-6th Grades A Guide for Remodelling Lesson Plans in Language Arts, Social Studies & Science*, s.56-102’den aktaran, Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 53.

⁸⁷ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 60, 91, 93, 96.

⁸⁸ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, s. 68.

Bu örnekler daha sonra ders içinde tartışılarak daha önceden tespit edilmiş ayet ve hadisler ya da İslâm tarihinden misallerle İslâm dininin toplumsal sorunlar karşısındaki aktif ve yapıcı yönü ortaya konulabilir. Böyle bir etkinlik, öğrencilerin dini bilgileri hayata uygulama ve bu bilgileri kullanarak problem çözme yeteneklerini de geliştirecektir (S-19).⁸⁹

İlköğretim DKAB Dersi 4. Sınıf Öğretmen Kılavuz Kitabı'nda, konu metninin okunmasının ardından öğrencilerin şu sorular üzerinde düşünmeleri istenmektedir:

1. Dürüst ve güvenilir olan kişilere diğer insanların bakışı nasıl olur?
2. “Sözünün eri olmak” ne demektir?
3. Peygamberimiz, “Söz vermek borç vermek gibidir.” sözüyle ne anlatmak istemiştir?⁹⁰

Bu sorular, üniteye o ana kadar öğrenilen bilgileri kullanmayı gerektiren ve tek bir cevabı olmayan sorulardır. Bu tarz soruların öğrencilerde sorgulama cesareti ve düşünme azmi geliştirebilmesi, ilgi ve merak uyandırması ve yeni sorulara kapı açabilmesi gerekir. Burada öğretmenin belirli bir doğru cevap beklentisi içinde olmaması ve farklı fikirlere açık olması, öğrenciye psikolojik rahatlık sağlayacaktır. Bu etkinlikler dersin öğretmeni tarafından, öğrencilerin doğru, yapıcı, sorgulayıcı ve nitelikli soru sorma yeteneklerini de geliştirecek şekilde zenginleştirilmelidir (S-17).⁹¹

Konunun sonunda öğrencilere ünitenin genelinde verilen bilgileri hatırlatmayı amaçlayan 5N 1K uygulaması yaptırılmaktadır.⁹² 5N 1K uygulaması, konuda verilmek istenen bilgilerin doğru bir şekilde alınıp alınmadığını yoklamayı amaçlar. “Ne”, “nerede”, “ne zaman”, “nasıl”, “niçin” ve “kim” sorularının etrafında organize edilen bir problem çözme tekniği olan 5N 1K, öğrencileri sorular sormaya ve bu tür özel soruları sorarken altında bulunan

⁸⁹ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 80.

⁹⁰ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, s. 69.

⁹¹ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 77.

⁹² MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, s. 69.

mantığı düşünmeye yönlendiren bir yaklaşımdır.⁹³ Bu etkinlikle öğrenci, bir konu ya da problem hakkında akıl yürütebilmek için nelerin bilinmesi gerektiği hakkında eleştirel bir tutum kazanabilir.

Ölçme ve Değerlendirme

Kitabın “Ünitemizi Değerlendirelim” kısmında yer alan soruların açık uçlu, çoktan seçmeli ve boşluk doldurmalı oldukları görülmektedir.⁹⁴ Konuların ölçme ve değerlendirme aşamaları, eleştirel düşünme öğretiminin en önemli kısımlarından biridir. Glaser’e göre öğrenciler, sadece bilgi ezberlemeye dayalı sınavlardan sonra çoğunlukla öğrendiklerini kısa sürede unuturlar.⁹⁵ Bu nedenle öğrencilerin bir konuyu öğrenip öğrenmedikleri, onları mümkün olduğunca farklı cevap ve sonuçlar üzerinde düşündürecek çok boyutlu sorular yardımıyla ölçülmelidir. İlköğretim DKAB programında öğrencilerin okuduğunu anlama, eleştirme, yorumlama, bilgi toplama, analiz etme, sorgulama, problem çözme gibi üst düzey becerileri farklı araç ve yöntemler kullanılarak ölçülüp değerlendirilmesi istenmiş ve öğrencilerin öğrendikleri ile gerçek yaşam arasında ilişki kurma becerilerinin de dikkate alınması hedeflenmiştir.⁹⁶ Ancak bu ünitenin değerlendirme kısmında yer alan soruların, Bloom’un bilişsel alan sınıflandırmasındaki düzeylerden “bilgi” ve “kavrama” düzeyinde kaldığını, üst düzey düşünme gerektiren “analiz”, “sentez” ve “değerlendirme” sorularının oranının çok az olduğu görülmektedir. Değerlendirme sorularına bakıldığında, bunlardan “Dürüst ve güvenilir olmakla temizlik arasındaki ilişkiyi açıklayınız” sorusunun analiz, “Okulumuzun temiz kalmasına nasıl katkıda bulunabiliriz?” sorusunun ise sentez düzeylerinde olduğu görülmektedir.

⁹³ Eyüp Artvinli, “Coğrafya Derslerini Yapılandırmak: Aksiyon (Eylem) Araştırmasına Dayalı Bir Ders Tasarımı”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı:21, Ocak 2010, İstanbul, ss. 184-218, 191.

⁹⁴ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, s. 71.

⁹⁵ William Glasser, *Kaliteli Eğitimde Öğretmen*, çev. Ulaş Kaplan, Beyaz Yayınları, İstanbul 2000, s. 40.

⁹⁶ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, s. 213.

“Ünitemizi değerlendirelim” bölümündeki öz değerlendirme etkinliği de öğrencilerin eleştirel düşünme becerisini geliştirici bir değerlendirme şeklidir.⁹⁷ Belli bir konuda bireyin kendi kendisini değerlendirmesi anlamına gelen öz değerlendirme, bireyin kendi yeteneklerini kendilerinin keşfetmelerine yardımcı olacak bir değerlendirme yaklaşımıdır.⁹⁸ Eleştirel düşünme eylemi bireyin kendi düşünmesi üzerine düşünmesini de gerektirdiğinden, eleştirel düşünme becerilerinde öz-değerlendirme yapılması önem taşımaktadır.⁹⁹

Öğretmen kılavuz kitabında, öğretmenlerin ünite bitiminde uygulayabilecekleri bir performans görevi örneği verilmiştir.¹⁰⁰ Performans görevleri, programda öngörülen eleştirel düşünme, problem çözme, okuduğunu anlama, yaratıcılığını kullanma, araştırma yapma gibi öğrencinin bilişsel, duyuşsal, psikomotor alandaki becerilerini aynı anda kullanmasını, geliştirmesini ve bir ürünün ortaya konulmasını gerektiren çalışmalarıdır.¹⁰¹ İlköğretim 1. kademe öğretmenleri arasında yapılan bazı araştırmalarda; öğretmenlerin performans görevlerinin öğrencileri düşünmeye yönlendirdiğini, kalıcı öğrenmeler sağladığını, öğrencilerin araştırma ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirdiğini ve öğrencilerin öğrendiklerini günlük hayatla ilişkilendirdiklerini ifade ettikleri tespit edilmiştir.¹⁰² Kitapta verilmiş performans görevi örneğinde öğrencilerden; çevre temizliğinin birey ve toplum için önemiyle ilgili yazı, resim ve makaleleri araştırmaları ve elde edilen tüm yazılı ve görsel bilgileri düzenleyerek rapor hâline getirilmeleri istenmektedir. Daha sonra öğrencilerden bu araştırmalar ışığında çevremizin daha temiz ve yaşanılabilir olabilmesi için neler yapılabileceğine dair kendi düşüncelerini de içeren yazı ve şiirler yazmaları istenmektedir.

⁹⁷ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, s. 71.

⁹⁸ MEB Komisyon 2010, s. 216.

⁹⁹ Kurnaz ve Ali Murat Sümbül, “İlköğretim Beşinci Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Beceri ve İçerik Temelli Eleştirel Düşünme Öğretiminin Öğrencilerin Erişi ve Özdeğerlendirmelerine Etkisi”, *SÜAKEFD*, S.26, Konya 2008, ss. 227-246, 229.

¹⁰⁰ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, s. 71.

¹⁰¹ MEB Komisyon 2010, s. 214.

¹⁰² Bkz. Muammer Yılmaz, Nurtaç Benli, “İlköğretim I. Kademe Verilen Performans Görevlerinin Öğretmen Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi”, *DEÜBEFD*, Sayı 30, 2011, ss. 250-267, 264.

Kılavuz kitapta ünitenin sonunda verilen proje görevi örneğinde ise öğrencilerden farklı şiir kitaplarından temizlikle ilgili şiirler bulmaları ve bu şiirler içinden seçilen şiirleri belli bir sistem içinde türlerine göre sıraya koymaları istenmektedir.¹⁰³ Bu iki etkinliğe bakıldığında, öğrenciler için yazılı kaynakları eleştirel bir yaklaşımla araştırarak ulaşılan bilgileri belirli bir amaç doğrultusunda inceleme, eleme ve seçme sürecinin öngörüldüğü görülmektedir (S-21).¹⁰⁴ Ancak proje ve performans görevlerinin amacına ulaşmasında öğretmenlere büyük görev düşmektedir. Öğretmenlerin, çalışma sürecinde öğrencilerin özgün bilgi kaynaklarından yararlanmalarını, danışma ya da yol gösterme dışında başkalarından doğrudan yardım almamalarını ve arkadaşlarıyla koordineli bir şekilde çalışmalarını sağlamaları gerekmektedir.

2. Sevgi, Dostluk ve Kardeşlik (4. Sınıf 5. Ünite)

Bu ünite İlköğretim DKAB dersinin “ahlak” öğrenme alanı içinde yer almaktadır. İlköğretim DKAB dersinin “Ahlak” öğrenme alanındaki üniteler, öğrencileri ezber yapmaya değil, daha çok düşünmeye, değerlendirmeye, yorumlamaya, tartışmaya ve bunlardan hareketle bir sonuca varmaya yönlendirmektedir.¹⁰⁵ “Sevgi, Dostluk ve Kardeşlik” ünitesi, bu öğrenme alanının 4. sınıftaki ünitesidir. Sevgi, dostluk ve kardeşlik, günümüzde Müslümanların geliştirmeleri gereken değerler arasındadır. İnsanların duygu ve düşünce dünyasında bu gibi hasletleri tesis etmeyi amaçlayan din; cehalet, bilgisizlik ve mantıklı düşünememe sonucunda zaman zaman nefret, düşmanlık ve çatışma kaynağı olabilmektedir. Nefret, düşmanlık ve çatışma, çoğunlukla kendi düşüncesini tek doğru olarak görme, muhatabını dinlememe ve kendi dışındakilerin de haklı olabileceğini kabul etmeme gibi davranışlardan kaynaklanır. Araştırmanın konusu olan eleştirel düşünme ise, insanlarda kendi bilgilerinin sınırlarının farkında olma ve kendi görüşlerinin yanlılık, önyargı ve

¹⁰³ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, s. 72.

¹⁰⁴ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 83.

¹⁰⁵ Bkz. Eyüp Şimşek, “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitapları “Ahlak” Öğrenme Alanlarının İncelenmesi”, *ATAÜNİFD*, S.38, Erzurum 2012, ss.189-214, 201.

sınırlılıklarına karşı duyarlı olma bilinci geliştirmektedir.¹⁰⁶ Bir toplumda barış kültürünün oluşabilmesinde, farklı görüşleri anlamaya ve değerlendirmeye açık olma, duygudaşlık, bakış açısı alabilme gibi yetkinlikler önemli bir yere sahiptir.¹⁰⁷

Ünitenin Kazanımları

“Sevgi, Dostluk ve Kardeşlik” ünitesinin 8 kazanımına bakıldığında, bunlardan 2’sinin duyuşsal, 6’sının bilişsel alana ait olduğu görülmektedir. Bilişsel alandaki kazanımlardan yalnızca “Sevginin, dostluk ve kardeşlik bakımından önemini irdeler” kazanımı analiz düzeyinde olup eleştirel düşünme ile ilgilidir.¹⁰⁸ Diğer 5 kazanım ise kavrama düzeyindedir. Ünitenin bilişsel düzeydeki kazanımlarının eleştirel düşünme açısından yetersiz olduğu görülmektedir.

Ünitenin İşlenişi ve Etkinlikler

İlköğretim DKAB dersi 4. sınıf öğretmen kılavuzunda, “Sevgi, Dostluk ve Kardeşlik” konusunun İslâm dini ile ilişkisinin ortaya konulması ve öğrencilerin konuşturularak onların somut deneyimlerinden yararlanılması istenmektedir.¹⁰⁹ Öğrencilerin bireysel deneyimleri ile öğrendiklerini ilişkilendirebilmesi, eleştirel düşünme becerilerini temel alan bir yaklaşıma göre tasarlanan öğrenme ve öğretme sürecinin hedefleri arasındadır.¹¹⁰ Ünitenin işlenişiyle ilgili başta ortaya konan bu sınırlılık, ünitenin eleştirel düşünme becerisi kazandırma amacıyla örtüşmektedir. Bu bağlamda ders kitabında üniteye hazırlık olarak öğrencilerden, arkadaşlarında bulunmasını istedikleri özelliklerin neler olduğunu söylemeleri ve günlük konuşmalarda kullandıkları sevgi ve dostluk cümlelerini yazmaları istenmiştir.¹¹¹ Öğrencilerin arkadaşlarında bulunmasını istedikleri özellikler üzerinde düşünmeleri, onların değerlendirme

¹⁰⁶ Akınoğlu, “Bir Eğitim Değeri Olarak Eleştirel Düşünme”, s. 16.

¹⁰⁷ Gürkaynak ve diğerleri, *Eleştirel Düşünme Raporu*, s. 5.

¹⁰⁸ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, s. 40.

¹⁰⁹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, s. 105.

¹¹⁰ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 55

¹¹¹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, s. 105.

için ölçütler geliştirmek amacıyla düşünmelerini sağlayacaktır (S-15).¹¹² Günlük konuşmalarda kullanılan sevgi ve dostluk cümleleri üzerinde düşünmek ise öğrencilerde ilgili olan olguları ilgili olmayanlardan ayırma becerisi kazandıracaktır (S-31).¹¹³

Ünitenin ilk konusu olan “Sevmek ve Sevilmek Bir İhtiyaçtır” konusunun işleniş basamağında öğrencilerin konu metnini sessizce okumalarının ardından, yaşamımız için gerekli olan duygusal ihtiyaçlarımız ve sevginin yaşamımızdaki yeri ve önemi ile ilgili sorular sorulması, sonrasında ise sevginin ve dostluğun niçin bir ihtiyaç olduğu üzerinde konuşulması istenmektedir.¹¹⁴ Bu soruların öğrencilerin konuyu kavramalarına yardımcı olacağı açıktır. Ancak öğrencileri daha üst düzeyde düşündürebilmek için, onların “dostluk” ile “mutluluk” ya da “sevgi” ile “huzur” arasındaki ilişki üzerinde ve sevgisiz bir dünyanın nasıl olabileceği hakkında fikir yürütmelerini sağlayacak sorulara da ihtiyaç vardır.

Konunun sonundaki “Konuşalım” adlı sınıf içi etkinlikte, Asr-ı Saadet’te bir adamın sevgisini arkadaşına söylemesi konusunda Hz. Peygamber’den aldığı tavsiyenin anlatıldığı bir olay¹¹⁵ üzerinde konuşulması istenmektedir.¹¹⁶ Bu etkinlik bağlamında öğrencilere sevdiklerine sevgilerini ne şekilde ifade ettiklerinin sorulması ve sevgi ifadelerinin olumlu etkileri üzerinde konuşulması istenmektedir. Öğrencilerin konuyu somut deneyimleriyle ilişkilendirebilmeleri açısından önemli olan bu etkinlik, “anne, baba, kardeş ve arkadaşınıza sevginizi nasıl ve hangi sözlerle ifade edersiniz?” ya da “annenizin ya da babanızın söylediği sevgi sözleri sizde nasıl duygular uyandırır” gibi sorularla zenginleştirilebilir.

Ünitenin “Sevgi Allah’ın Bize Verdiği Bir Nimettir” başlıklı konusunda nimet kavramı açıklanarak sevgi ve merhamet gibi duyguların da birer nimet

¹¹² Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 75.

¹¹³ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 94.

¹¹⁴ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, s. 106.

¹¹⁵ Buhari, Edeb, 18.

¹¹⁶ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, s. 106.

olduğu vurgulanmıştır.¹¹⁷ Burada, Hz. Peygamber'in savaşta kaybettiği çocuğunu arayan ve bulduğunda onu bağrına basan bir kadını çocuğuna olan sevgisini Allah'ın kullarına olan sevgisiyle mukayese ettiği hadis verilmiş ve öğrencilere bu hadiste verilmek istenen mesaj sorulmuştur. Hadis kaynaklarında yer alan bu olay, sevginin ilâhi boyutunu açıklayan son derece çarpıcı bir örnektir. Bu olay, öğrencilerden Allah'ın yarattıklarına olan sevgi ve şefkati gösteren farklı bir örnek olay yazmaları ya da Allah'ın insanlara sevgi ve şefkat duygusunu vermemiş olması durumunda neler olabileceği hakkında fikir yürütmeleri istenerek geliştirilebilir.

Konunun işlenişi sırasında, “sevgi”, “nimet” ve “şükür” kavramlarının tahtaya yazılarak/yansıtılarak öğrencilerin bu kavramların çağrıştırdıkları anlamlar üzerine konuşmaları istenmektedir.¹¹⁸ Bir konuyu anlamak ve o konu üzerinde düşünmek, o konu alanıyla doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili olan kavramları iyi bilmeyi ve düşünmeye başlamadan önce konuyla ilgili kavramları açık ve seçik olarak ortaya koyabilmeyi gerektirir (S-14).¹¹⁹ Zira eleştirel düşünme unsurlarından biri de kavramlar arasındaki ilişkiyi yapılandırma faaliyetidir.¹²⁰ Bu etkinlik, öğrencilere sözlük yardımıyla kavramların eş anlamlarını buldurmak ya da “nimet” ve “hediye” kelimelerinde olduğu gibi anlamca birbirine yakın kavramlar arasındaki fark üzerinde düşündürmek suretiyle zenginleştirilebilir. Daha sonra “Tartışalım” etkinliği yaptırılarak öğrencilere, sevginin olmadığı bir dünyada insanlar arasındaki ilişkilerin nasıl olumsuz etkilenebileceğinin fark ettirilmesi istenmektedir. Öğrencilerde düşünmeyi gerçekleştirmeye ve tutumlarını tekrar gözden geçirmeye teşvik eden tartışma yöntemi, uygun bir şekilde kullanılırsa eleştirel düşünmeyi sağlar ve öğrenme süreciyle daha az meşgul olan orta düzeydeki öğrencileri teşvik eder.¹²¹ Ancak tartışma etkinliğinde konunun öğrenci grubunun deneyim ve gelişim düzeyine uygun olması çok

¹¹⁷ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, s. 107.

¹¹⁸ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, s. 107.

¹¹⁹ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 74.

¹²⁰ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 5.

¹²¹ Türkay N.Tok, “Etkili Öğretim İçin Yöntem ve Teknikler”, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Ed. Ahmet Doğanay, s. 166.

önemlidir. Aksi takdirde etkinlik sıkıcı bir hal alabilir ve zaman boşa harcanabilir. Bu yüzden öğretmenlerin tartışılacak konunun ana hatlarını önceden planlaması, öğrencileri tartışmanın amacına yöneltmesi ve destekleyici, öğrenciye güven verici ve öğrenciye kendisini rahat hissedebileceği bir sınıf ortamının sağlanması gerekmektedir.¹²²

Bir sonraki konu olan “Allah Yarattıklarını Sever” konusunda; Hz. Muhammed’in yanına kucagında küçük bir çocukla gelen ve bu çocuğu öpüp koklayan sahabe ile diyalogu ve bu diyalogun sonunda “Allah’ın yarattıklarına olan sevgisi senin bu çocuğa olan sevginden daha fazladır” diye cevap vermesinden bahsedilmiş ve öğrencilerden bu olayda Hz. Peygamber’in söylediği sözün ana fikri hakkında konuşmaları istenmiştir. Bu olay; bir önceki konuda geçen, Hz. Peygamber’in savaşta çocuğunu kaybetmiş kadının çocuğu bulması üzerine sergilediği tavrı göstererek Allah’ın kullarına olan sevgisini vurguladığı olayla hemen hemen aynı ana fikre sahiptir. Benzer mesajı taşıyan iki olayın anlatılması yerine farklı bir okuma parçası verilebilir ya da öğrencilere doğada hayvanların yavrularına karşı sergiledikleri şefkatli ve koruyucu tavrı gösteren kısa bir belgesel izletilebilir ve ardından Kur’an’da geçen Allah’ın yarattıklarına olan nimetlerine ilişkin ayetler yazılarak öğrencilerin sevgi ve şefkatin ilâhi boyutlarını kavramaları sağlanabilirdi.

“Allah Yarattıklarını Sever” konusu içerisinde öğrencilere, “Allah iyilik edenleri sever” ayetinden hareketle “Allah’ın sevgisini kazanmamız için neler yapmalıyız” sorusunun sorulması ve öğrencilerin bu soru üzerinde düşünmeleri istenmektedir.¹²³ Bu soruya verilecek cevaplar yazılarak “Allah’ın Sevgisini Korumanın Yolları” isimli ortak bir liste oluşturulacaktır. Bu etkinlik, öğrencilerin konu hakkındaki bilgileriyle sentez yapmalarını ve öğrendiklerini kişisel deneyimleriyle ilişkilendirerek bundan sonraki hareketlerinin sonuçları hakkında fikir yürütmelerini sağlayacaktır (S-15, S-32).¹²⁴

¹²² Tok, “Etkili Öğretim İçin Yöntem ve Teknikler”, s. 167.

¹²³ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, s. 108.

¹²⁴ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 75, 94.

Konunun “Değerlendirme” bölümünde yer alan etkinlikte tahtaya “Allah yarattıklarını sever; çünkü.....” ve “Allah’ın yarattıklarını sevdiğinin göstergeleri.....” gibi cümleler yazılması ve öğrencilerin bu cümleleri tamamlamaları istenmektedir.¹²⁵ Bu değerlendirme yöntemi, cümlenin verilen kısmını açıklama ve o kısım ile ilgili örnek vermeyi gerektirdiğinden, öğrencilerin analitik düşüncelerini sağlayacaktır. Eleştirel ve bağımsız düşünme, düşünce açıklığı gerektirdiğinden dolayı ancak açık düşünebilen kişi kavramları anlar, zira tanımlama yeteneği anlamının kanıtı değildir.¹²⁶ Bunun için bireyin tanımla ilişkili açık örnekler verebilmesi ve görüşü uygun olarak kullanabilmesi gerekir (S-14).¹²⁷

Bir sonraki konu olan “Dostluk ve Kardeşliğin Temeli Sevgidir” konusunda öğrencilere, “Dostluk ve arkadaşlık kelimeleri size neler çağrıştırıyor?” sorusunun sorulması ve verilen cevaplardaki ortak noktaların belirlenerek tahtaya yazılması istenmektedir.¹²⁸ Burada bu kelimelerin tanımlarını ya da ne anlama geldiklerini sormak yerine bu kelimelerin çağrıştırdığı kavramların sorulması doğru bir tercihtir. Böyle bir etkinlik, öğrencilerin kavramları zihinlerinde o ana kadar var olan statik halinden çıkararak yeni kavramlarla ilişki kurmalarını sağlayacaktır. Sözcüklerin veya sözcük gruplarının anlamlarının açık hale getirilmesi ve analiz edilmesi, bilişsel boyuttaki eleştirel düşünme stratejilerinin makro becerileri arasında yer almaktadır (S-14).¹²⁹ Dersin devamında, öğrencilerin “dostluk” ve “kardeşlik” kelimelerinin çağrıştırdıkları ile ilgili verdikleri cevaplardan ortak olanlarının belirlenmesi ve çıkan sonuçlarla “sevgi” kavramı arasında bağlantı kurmalarının sağlanması istenmektedir. Öğrencilerin “dostluk” ve “kardeşlik” kavramının çağrıştırdıklarından “sevgi” kavramına ulaşmaları onların sentezci düşüncelerini geliştirici bir süreç olmakla birlikte öğretmenin burada öğrencilere herhangi bir yol ve yöntem empoze

¹²⁵ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, s. 109.

¹²⁶ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 15.

¹²⁷ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 15.

¹²⁸ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, s. 110.

¹²⁹ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 74.

etmemesi ve zorlayıcı olmaması, bu kavramlarla “sevgi” arasındaki bağı Sokratik sorular vasıtasıyla kurmalarını sağlamaya çalışması önemlidir.

Dersin devamında verilen “Niçin sevgi ve saygı insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde önemli bir rol oynar?”, “İyi ve kötü günlerimizde yaşadığımız duyguları kimlerle paylaşır veya paylaşma isteği hissederiz? Niçin?” ve “Dostluklarımızın daha uzun sürmesi için neler yapabiliriz?” soruları, Bloom’un bilişsel alan sınıflandırmasının üst basamakları olan analiz, sentez ve değerlendirme basamaklarına ilişkin sorulardır.¹³⁰ Bu sorular konunun işlenişinin önceki safhalarında sorulan “analiz” ve “sentez” düzeyindeki zihinsel faaliyetlerin ardından gelmesi bakımından süreklilik arz etmektedir. Ancak burada eğitiminin hedef kitlesi 4. sınıf öğrencileri olduğundan, öğretmenin öğrencilerin zihinsel gelişim ve deneyimlerini göz önünde bulundurarak yapıcı ve yol gösterici bir tavırla her düzeydeki öğrenciyi sürece dâhil etmeye çalışması gereklidir.

Ünitenin sonundaki “Değerlendirelim” bölümünde öğrencilerle, “dostluk”, “kardeşlik”, “sevgi” ve “dayanışma” gibi kavramların toplumda bulunduğu ve bulunmadığı zamanlarda neler olabileceği üzerine konuşularak ders değerlendirmesinin gerçekleştirilmesi istenmektedir.¹³¹ Burada öğrencilerin bir olay ve olguya bağlı olarak tahmin yapabilme ve diyalektik akıl yürütme becerileri işletilmektedir (S-26).¹³²

Bir sonraki konu olan “İslâm Dini Dostça ve Kardeşçe Yaşamayı Öğütler” ünitesine hazırlık olarak öğrencilerden, “Kendinize yapılmasını istemediğiniz bir şeyi başka birine yapmayınız.” sözüne uygun örnekler vermeleri istenmektedir. Burada konuyla ilgili öğrencide merak uyandırması ve öğrencinin konuyu kendi somut deneyimleriyle ilişkilendirmesi açısından, “Size yapılmasını istemediğiniz bir şeyi başkasına yapar mıydınız?” ya da “Hiç kendinize söylenmesini asla kabul edemeyeceğiniz bir şeyi bir başkasına söylediniz mi?” gibi sorular sorulması, öğrencilerin konuya daha canlı ve ilgili bir zihinle hazırlanmalarını sağlayabilir.

¹³⁰ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, s. 110.

¹³¹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, s. 110.

¹³² Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 89.

Konuda öğrencilerin okuma metnini okumalarının ardından öğretmenin, “İslâm dininin toplumsal yaşamda dost ve kardeşliği geliştirici öğütleri nelerdir?”, “İslâm dini dost ve arkadaşlarımıza karşı nasıl davranmamızı ister?” ve “İslâm dini arkadaş ve dostlarımızla ilişkilerimizde hangi tür davranışlardan uzak bulunmamızı ister?” sorularının sorulması istenmektedir.¹³³ Bu sorular, konu metni içerisinde verilen bilgileri kontrol etmeyi amaçlayan bilgi düzeyindeki sorulardır. Öğretmenin bu soruları “İslâm dini niçin dargınların barıştırılmasını tavsiye eder?” ya da “Allah niçin arkadaş ve dostlarımıza iyi davranmamızdan hoşnut olur” şeklinde genişletmesi, öğrencilerin bilgi ve kavrama düzeyindeki sorular üzerinden daha üst düzeydeki bilişsel hedef davranışları kazandıracaktır.¹³⁴ Burada ayrıca Hz. Peygamber’in dargınların barıştırılmasıyla ilgili hadislerinden örnek verilerek İlköğretim DKAB programındaki ünitenin “Etkinlik Örnekleri” kısmında yer alan “Küsleri Barıştırıyoruz” etkinliği yapılabilir. Bu etkinlik, öğrencilerin edindikleri bilgileri toplumsal problemlere uygulama becerisi kazanmasını sağlar. Eleştirel düşünmenin bilişsel boyutundaki makro beceriler arasında, “çözümler üretme ya da çözümleri değerlendirme davranışı” (S-19) yer almaktadır.¹³⁵

Konu içerisinde, öğrencilerin sevginin olduğu ve olmadığı durum ve ortamları kavrayabilmeleri için “Kardeşlik” başlıklı bir şiirin ana teması hakkında yazma etkinliği yapılması istenmiştir.¹³⁶ Herhangi bir metnin ana teması, metinden çıkarılacak fikirler, sonuçlar ve metin içindeki unsurların sınıflandırılması, analitik düşünceye yönelik etkinliklerdir.¹³⁷ Bu etkinliğin ardından, ortaya konan fikirlerin öğretmen ve diğer öğrenciler tarafından değerlendirmesi, öğrencilerin zihinsel alçakgönüllülük kazanma ve kendi düşünme süreçlerini görmeleri açısından yararlı olabilir (S-5, S-28).¹³⁸

¹³³ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, s. 111.

¹³⁴ Aybek, *Örneklerle Düşünme ve Eleştirel Düşünme*, s. 60.

¹³⁵ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 80.

¹³⁶ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, s. 111.

¹³⁷ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 32.

¹³⁸ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 64, 91.

Ölçme ve Değerlendirme

Ünitenin “Değerlendirilme” bölümündeki açık uçlu soruların, bir önceki ünite olan “Temiz Olalım” ünitesine göre daha fazla analiz, sentez ve değerlendirme sorusu içerdiği görülmektedir.¹³⁹ Buradaki 10 sorudan 5’inin “kavrama”, 1’inin “uygulama” ve 4’ünün “analiz”, “sentez” ve “değerlendirme” düzeylerinde olduğu belirlenmiştir.

“Ünitemizi değerlendirelim” bölümündeki öz değerlendirme etkinliği, bireyin eleştirel düşünme becerisini geliştirici niteliktedir.¹⁴⁰ Ancak öz değerlendirme etkinliğinde öğrencinin yanlı olabileceği gözden kaçırılmamalıdır. Bu yüzden öğretmenin her öğrenciyi değişik özellik ve becerilerine göre iyi tanması ve farklı konulardaki öz değerlendirme formlarını mukayese ederek kontrol etmesi gerekmektedir. Aksi takdirde eleştirel düşünmenin en önemli boyutlarından tarafsız düşünme, entelektüel iyi niyet ve entelektüel dürüstlük gibi becerilerin (S-3, S-7) geliştirilmesi mümkün olmayabilir.¹⁴¹

Ünitenin sonunda verilen performans görevi ödevi¹⁴² grup çalışması şeklinde olduğundan, öğrencilerin içine girecekleri işbirliği ortamı, onların gruptaki diğer öğrencilerden elde ettikleri destek ve dönüt ile daha etkin bir eleştirel düşünme edimi ortaya koyabilmeleri açısından önemlidir.¹⁴³

Değerlendirme bölümünde, “Ünlü Türk Masal Kahramanlarının Özellikleri ve İşlenen Önemli Değerler” konulu bir proje ödevi örneği yer almaktadır.¹⁴⁴ Ödev çerçevesinde öğrencilerden, içinde beğendikleri veya istedikleri bir masal kahramanının olduğu bir masal seçmeleri, bu masalları incelemeleri, masalda geçen kahramanların en önemli özelliklerinin neler olduğu; bunların sevgi, dostluk ve kardeşlik gibi değerlerin hangisine sahip oldukları, diğer kahramanlardan hangi özellikleriyle ayrıldıklarını belirlemeleri, masaldaki

¹³⁹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, s. 113.

¹⁴⁰ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, s. 114.

¹⁴¹ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 62-64.

¹⁴² MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, s. 114.

¹⁴³ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s.71.

¹⁴⁴ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, s. 115.

kahramanlardan hangisinin yerinde olmak istedikleri ve sebebini belirtmeleri ve okudukları masaldan çıkardıkları değerlerle ilgili bir yazı yazmaları istenmektedir. Bu ödev çerçevesindeki etkinliklerin, öğrencilerin bağımsız düşünme, zihinsel cesaret, eleştirel okuma ve yazma ve değerlendirme için ölçüt geliştirme gibi becerilerini geliştirici nitelikte olduğu söylenebilir (S1, S-6, S-21, S-22).¹⁴⁵

B. Ortaokul

Ortaokul çağı çocuğu, bilişsel gelişim açısından kritik bir yaştaır. Bu yaşta öğrenci, 7-11 yaş arasında yaşadığı somut işlemler dönemini geride bırakıp soyut işlemler dönemine adım atmak üzeredir. Soyut işlemler devresinde çocuk, kendi düşüncelerini eleştirmeye, bunlar üzerinde düşünmeye başlar.¹⁴⁶ Ergenlik döneminin başlangıcından itibaren çocukların düşünme biçimleri, yetişkinlere benzer hale gelir; bir problemin çözümü somut yollarla sınırlanmaz, problemde bulunan değişkenler arasındaki ilişkileri bulur, olası denenceleri geliştirir, daha sonra da bu denenceleri sırasıyla test eder ve çözüme sistemli şekilde ulaşır.¹⁴⁷ Bununla birlikte bu yaşa gelen her çocuğun bu bilişsel seviyeye birden bire ulaşamayacağı açıktır. Bu dönemde çocuğun soyut işlemleri başarabilmesi için uyarıcı bir çevreye sahip olması çok önemlidir. Bu anlamda okulda uygulanan düşünme etkinlikleri, çocuğun soyut işlemler dönemine adım atmasında büyük önem taşımaktadır.

1. Allah İnancı (5. Sınıf 1. Ünite)

İlkokul 5. sınıf öğrencisi, 9-13 yaş arasındaki ön ergenlik çağı olarak adlandırılan dönemdedir. Zihinsel öğrenme çağı olarak da adlandırılan bu çağda çocuklar bilgiye düşkün olup, bilgi alışı bundan önceki çağda olduğu gibi duygusal değil zihinseldir.¹⁴⁸ Bu dönemde çocuklar artık bilgiyi itirazsız kabul

¹⁴⁵ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 59, 65, 83, 84.

¹⁴⁶ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, Feryal Matbaası, Ankara 2000, s. 85.

¹⁴⁷ Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, s. 48.

¹⁴⁸ Bilgin ve Mualla Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, Akid Yayınları, Ankara 1991, s. 73.

etmezler ve akıllarıyla kavramaya çalışırlar. Dolayısıyla bu dönemde din öğretiminde de bilgilerin akılla kavratılması önem taşıyacaktır.¹⁴⁹

İlköğretim DKAB programında “İnanç“ öğrenme alanı ile öğrencilerin akıl sahibi, özgür ve inanan bir varlık olduğunun bilincine varan, inandığına bilerek inanan ve inancını temellendirebilen, yaşamı anlamlandıran, sorumluluk ve bilinç sahibi bireyler olarak yetişmesi hedeflenmiş; bu öğrenme alanındaki ünite ve konularla öğrencilerin doğru inanma, Allah ile sağlıklı iletişim kurma, hayatını anlamlandırma, aklını kullanma ve sorumlu davranma gibi becerilerinin gelişmesi öngörülmüştür.¹⁵⁰ Dinin en temel kavramı olarak inanç ya da özel ifadesiyle iman; psikolojik, ahlaki ve bilişsel pek çok veçhesi olan çok yönlü bir süreçtir. Herhangi bir dine mensup olmanın ilk şartı, o dinin gerek ve esaslarına inanmaktır. Bir yönüyle din olgusunun ayırt edici kavramı olan inanç, elbette ki ortaokul DKAB dersinin de birincil öğrenme alanını teşkil etmektedir.¹⁵¹ Bu öğrenme alanı, sırasıyla 4. sınıftan 8. sınıfa kadar okutulacak “Din ve Ahlak Hakkında Neler Biliyoruz”, “Allah İnancı”, “Peygamberlere ve İlahi Kitaplara İnanç”, “Melek ve Ahiret İnancı” ve “Kaza ve Kader” ünitelerinden oluşmaktadır.¹⁵² İlköğretim DKAB Dersi programının inanç öğrenme alanındaki ünitelere bakıldığında, bu ünitelerin İslâm’da “âmentü” olarak bilinen imanın 6 şartından oluştuğu görülür.

Ünitenin Kazanımları

“Allah İnancı” ünitesinin 7 kazanımına bakıldığında, bunlardan 3’ünün duyuşsal, 4’ünün bilişsel alanın yönelik olduğu görülmektedir.¹⁵³ Bilişsel alandaki kazanımların tümü kavrama düzeyindedir. Ünitenin kazanımları eleştirel düşünme açısından eksik ve yetersiz olup; öğrenciyi çıkarım yapma, anlamlandırma, yorumlama ve değerlendirme gibi daha üst seviyedeki bilişsel becerilere yönlendirmekten uzaktır.

¹⁴⁹ Bilgin ve Mualla Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, s. 73.

¹⁵⁰ MEB Komisyon 2010, s. 15.

¹⁵¹ MEB Komisyon 2010, s. 13.

¹⁵² MEB Komisyon 2010, s. 34.

¹⁵³ MEB Komisyon 2010, s. 42.

Ünitenin İşlenişi ve Etkinlikler

Ortaokul 5. sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde “İnanç” öğrenme alanının 1. konusu, “Allah İnancı”dır. Ünitenin başlangıcında öğrencilerden hazırlık olarak; içinde “Allah” kelimesi geçen bir atasözü bulmaları, ülkemizde birden fazla cumhurbaşkanının olması durumunda neler yaşanacağı üzerinde düşünmeleri ve “Allah’ın eşi ve benzeri yoktur.” sözünün ne anlama geldiğini büyüklerinden öğrenmeleri istenmektedir.¹⁵⁴ Bu üç hazırlık etkinliğinden ikincisi olan “Ülkemizde birden fazla cumhurbaşkanının olması durumunda neler yaşanır? Düşününüz” etkinliği, bilişsel boyuttaki eleştirel düşünme stratejilerinin makro yetenekleri arasında yer alan “benzer durumları karşılaştırma ve iç görüleri yeni bağlamlara transfer etme” becerisini geliştirici niteliktedir (S-11).¹⁵⁵ Öğrenci, bir ülkede iki cumhurbaşkanı olması durumunda ortaya çıkacak karmaşa hakkında geliştireceği düşünceleri, evrende iki yaratıcı olması durumunda baş gösterecek karmaşa haline transfer edecek ve bu iki durum arasında paralellik kuracaktır. Üçüncü etkinlik olan “Allah’ın eşi benzeri yoktur” sözünün anlamını öğrencinin çevresindeki büyüklere sorarak öğrenmesinin istendiği etkinlik, öğrenme sürecine aile ve çevredeki kişileri de katması bakımından yerinde bir etkinliktir. Öğrenciden çevresindeki büyüklerden aldığı cevapları yazması ve bu cevapları daha sonra ünitenin işlenişi sırasında kitaptaki bilgilerle karşılaştırması, öğrencilerde bilgi kaynaklarının güvenilirliğini değerlendirme konusunda bir hassasiyet geliştirebilir (S-16).¹⁵⁶

Ünitenin ilk konusu olan “İnsan Akıllı ve İnanan Bir Varlıktır” konusunun başında, insanı diğer varlıklardan ayıran özelliklere örnekler verilmesi istenmektedir.¹⁵⁷ Analiz düzeyindeki bu soru, insan ile diğer varlıklar arasındaki benzerliklerin de sorulmasıyla zenginleştirilebilir. Bu durumda bilişsel-makro

¹⁵⁴ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, 2012, s. 43.

¹⁵⁵ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 71.

¹⁵⁶ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 76.

¹⁵⁷ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 44.

yetenekler boyutundaki eleştirel düşünme stratejileri arasında yer alan “önemli benzerliklere ve farklılıklara dikkat etme” stratejisi (S-29) gerçekleşecektir.¹⁵⁸

Konu metni okunmadan önce tahtaya konu ile ilgili anahtar sözcüklerin yazılması ve öğrencilerin bu sözcüklerden hareketle konu hakkında düşünmeleri istenmektedir.¹⁵⁹ Bu sözcükler; “insan”, “inanmak”, “güven”, “ahlak”, “adalet” ve “sorumluluk” sözcükleridir. Öğrencilerden, bu sözcüklere eklenebilecek farklı sözcükler söylemeleri, sözcüklerin içinde geçtiği cümleler kurmaları ve bunların birbirleriyle olan ilişkileri hakkında yorum yapmaları istenebilir. Bu sayede öğrencilerin sentetik (kurucu) zihin becerileri işletilecek ve bilişsel-makro yetenekler boyutundaki eleştirel düşünme stratejileri arasında yer alan “sözcüklerin veya söz öbeklerinin açık hale getirilmesi ve analiz edilmesi” süreci gerçekleşecektir (S-14).¹⁶⁰ Daha sonra konu metninin okunması ve öğrencilerin metni katılımlı dinleme yöntemi ile dinlemeleri istenmektedir. Katılımlı dinleme, dinleyicinin özellikle günlük yaşamda çeşitli problemlerin çözümünde kullanabileceği, iletişimde yüz yüze olmayı gerektiren ve konuşmacıya dinlenen konunun anlaşıldığı mesajının geri bildirim olarak verildiği dinleme türüdür.¹⁶¹ Kılavuz kitapta, öğretmenin ilgili yerlerde okumaya ara vererek “İnsan neden inanma ihtiyacı duyar?”, “İnsan düşünerek hareket etmezse ne tür sorunlarla karşılaşır? Örnekler veriniz.”, “Örnek insanlarda sizce hangi özellikler bulunur?” “Allah, insanı akıl sahibi kılmakla onu nelerden sorumlu tutmuş olabilir?” gibi sorular sorularak öğrencilerin derse katılımlarının sağlanması istenmektedir.¹⁶² Konu metninin okunması sırasında öğrencilerin metindeki anlaşılmayan hususları sormalarına izin verilmeli, onların yorum yapmaları, anlatılanlara açıklık getirilmeleri ve önemli düşünceleri özetlemeleri istenmelidir.

¹⁵⁸ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 91.

¹⁵⁹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 44.

¹⁶⁰ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook: 6th-9th-Grades, A Guide for Remodelling, Lesson Plans in Language Arts, Social Studies and Science*, s. 74.

¹⁶¹ Cahit Epeçan, “Temel Bir Dil Becerisi Olarak Dinleme ve Dinleme Eğitimi”, *ADYÜSBE Dergisi*, Türkçe'nin Eğitimi Özel Sayısı, Yıl:6, S.11, Ocak 2013, Adıyaman, ss. 331-352, s. 340.

¹⁶² MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 44.

Ünitenin konu metnine bakıldığında, insanın akıl sahibi, düşünen bir varlık olduğunun vurgulandığı görülmektedir.¹⁶³ Metinde aklın Allah'ın en büyük nimetlerden biri olduğu, insanın doğru karar verebilmesi için aklını kullanması gerektiği ve Kur'an'da sık sık aklı kullanmaya, bilginin önemine ve doğru karar vermeye vurgu yapıldığı ifade edilerek, “De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunu düşünüp anlar”¹⁶⁴ ve “(Resûlüm!) Sana bu mübarek kitabı, ayetlerini düşünsünler ve akli olanlar öğüt alsınlar diye indirdik”¹⁶⁵ ayetleri verilmiştir. Bu ayetler, öğrencileri bilişsel açıdan geliştirecek ve onlara düşünmenin önemini öğretecek ayetlerdir. Seçilen ayetler, Kur'an'ın sadece özel günlerde Arapçasından okunacak bir kitap olmadığını, onun anlaşıp yaşanması ve öğüt alınması gereken bir kitap olduğunu fark ettirmeyi amaçlamaktadır. Ayetler ayrıca öğrencilerin anlamak ve düşünmek ile akıl arasındaki ilişkiyi kavramaları açısından da önemlidir. Kişinin düşünceyi, kendi başına olan, insan denetiminin dışında bir süreç kabul etmek yerine, düşünce sürecinin bilincine varması ve bilinçli olarak yön verebileceğini bilmesi, eleştirel düşünmeye ulaşmak için atılması gereken adımlardan biridir (S-28).¹⁶⁶

Metnin sonundaki “Not Edelim” etkinliği, öğrencilerin akıl ile iman arasındaki ilişkiyi anlamasına yönelik güzel bir etkinliktir. Burada, Hz. İbrahim'in sırasıyla ay, güneş ve yıldızlara “Rabbim budur” demesi ve daha sonra bunların battığını görünce Allah'a iman etmesinin anlatıldığı Kur'an kıssası¹⁶⁷ zikredilebilir ve inanç ile akıl arasındaki ilişki somut bir şekilde gösterilebilirdi.

Konunun “Değerlendirme” bölümünde öğrencilere, “inanmak” kelimesinin günlük kullanılan anlamı ile “iman” anlamı arasındaki fark gösterilmek istenmiştir.¹⁶⁸ Bunun için bir kutu içerisine “Arkadaşımıza “Ben sana inanıyorum.” dediğimizde şunları ifade etmiş oluruz” yazılarak altına maddeler halinde “Sana güveniyorum”, “Sözüne bağlı olduğuna inanıyorum”, “Doğru

¹⁶³ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 44.

¹⁶⁴ Zümer 39/9.

¹⁶⁵ Sâd 38/29.

¹⁶⁶ Cüceloğlu, *İyi Düşün Doğru Karar Ver*, s. 217.

¹⁶⁷ En'am 6/76-79.

¹⁶⁸ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 45.

söylediğine inanıyorum”, “Seçim ve kararlarının doğru olduğuna inanıyorum” ve “Düzenli, planlı ve programlı iş yaptığına inanıyorum” cümleleri sıralanmış, ardından “Allah’a inanıyorum.” sözüyle de şunları kastederiz” yazılarak altına maddeler halinde “Allah, güvenilir ve adildir. Asla kimseye haksızlık yapmaz” ve “Allah’ın eşi ve benzeri yoktur” cümleleri yazılmıştır. Daha sonra öğrencilerden bu cümleleri çoğaltmaları istenmiştir. Bu etkinlik, eleştirel düşünmenin temel stratejilerinden olan “sözcüklerin veya söz öbeklerinin açık hale getirilmesi ve analiz edilmesi” stratejisini gerçekleştirecek, bu sayede öğrenciler “inanma” kavramı gibi başka kavramların da günlük hayattaki kullanımları sırasında farklı nüanslar kazanabileceklerini göz önünde bulunduracaklardır (S-14).¹⁶⁹ Eleştirel düşünmenin hedefleri arasında yer alan “eleştirel okuma”, “eleştirel dinleme” ve yazma faaliyetleri, her şeyden önce birer dil faaliyetidir (S21, S22).¹⁷⁰ Sağlıklı ve nitelikli düşünebilmenin zihinsel alt yapısının kazandırılması, analitik düşünebilme, kavramları karşılaştırma ve birleştirme yapabilme becerileriyle hayata geçirilir.¹⁷¹

Ünitenin 2. konusu olan “Evrende Bir Düzen Vardır ” konusuna girişte tahtaya “yaratma”, “evren”, “denge”, “ilâhi düzen”, “ölçü” ve “uyum” kelimelerinin yazılarak öğrencilere; “Varlıklar arasında nasıl bir düzen, denge ve uyum vardır?”, “Varlıkların, anlamlı ve belli amaçlara hizmet edecek biçimde yaratıldığını bilmek insana hangi sorumlulukları yüklemektedir?” ve “Doğada Allah’ın yarattığı farklı özellikteki sayısız varlığın milyonlarca yıldır devam etmesi nelere işaret etmektedir” soruları yöneltilmiştir.¹⁷² Buradaki sorulardan ikinci ve üçüncü sorunun, ortaokul 5. sınıf öğrencileri için bilgi ve kavrama düzeyinde birikim gerektiren son derece zor sorular olduğu görülmektedir. Bu soruların bölünerek basitleştirilmesi ve Sokratik tartışma şekline sokulması daha uygun olacaktır. Öğrencilere ayrıca “denge”, “düzen”, “ölçü” ve “uyum”

¹⁶⁹ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 74.

¹⁷⁰ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 83, 84.

¹⁷¹ Adnan Karadüz, “Dil Becerileri ve Eleştirel Düşünme”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/3 Summer 2010, ss.1566-1593, s. 1572.

¹⁷² MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 45.

kelimeleri arasındaki farkı açıklığa kavuşturmaları amacıyla sözlük çalışması da yaptırılabilir.

“Evrende Bir Düzen Vardır” konusunun işlenmesi sırasında; “yağmurun ve karın oluşumu, güneş ve ayın hareket etmesi, gece ve gündüzün birbirini takip etmesi, mevsimlerin oluşumu, gezegenlerin kendi yörüngelerinde belli bir hızla dönmesi ve meyve-sebzelerin farklı tat ve renklerde olması tesadüf olabilir mi?” diye sorulmuştur.¹⁷³ Bu etkinlikten sonuç alabilmek için öğretmenin “tesadüf” kelimesini açıklaması gerekebilir. Ya da “Kahvaltıda içtiğiniz süt kendi kendine olabilir mi?” şeklinde daha basit sorular sorulabilir. Öğrencilerin olgular hakkında etkin bir düşünce faaliyetine girişebilmeleri için öncelikle kavramların açık ve anlaşılır olması gerekmektedir. Burada verilmesi beklenen cevabı vermeyen öğrencilerin ayıplanmaması ve küçük düşürülmemesine dikkat edilmelidir. Bu gibi durumlarda öğrencinin düşüncesine saygı gösterilmemesi, eleştirel düşünmenin gerçekleşmesi için gerekli olan zihinsel iyi niyet ve dürüstlük, zihinsel cesaret ve zihinsel azim (S-6, S-7, S-8)¹⁷⁴ gibi özelliklerin zedelenmesine sebep olabilir.

Konunun işleniş basamağında konu metninin öğrenciler tarafından katılımlı dinleme yöntemi kullanılarak okunması istenmiştir.¹⁷⁵ Konu metninde, doğadaki canlıların oluşmasında suyun ve yağmurun önemine dikkat çekilmiş, Allah’ın yağmurun yağmasına bir ölçü koyduğu belirtilmiş ve canlıların ihtiyaç duyduğu her şeyin doğada yeterli miktarda olması vurgulanmıştır. Burada “Yılın her günü yağmur yağmış olsaydı ne olurdu?” gibi sorular sorularak öğrenciler düşünmeye teşvik edilebilir ve evrendeki hassas dengeye dikkat çeken bir belgesel izletilerek somut olandan hareketle, soyut olan Allah’ın varlığını anlamaları sağlanabilir. Metnin okunması sırasında gerekli yerlerde ara verilerek öğrencilere, “Evreni gözlemlediğiniz zaman orada nasıl bir denge, düzen ve uyuma tanık olmaktadır?” ve “Allah, varlıkları neden belli kurallara ve düzene bağlı

¹⁷³ MEB Komisyon, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 45.

¹⁷⁴ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 65-67.

¹⁷⁵ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 45.

yaratmıştır?” sorularının sorulması istenmiştir.¹⁷⁶ Öğretmen, bu ve benzeri sorular etrafında öğrencilere akıl yürütme, yorumlama ve değerlendirme etkinlikleri yaptırılabilir. Ayrıca evrendeki düzen ve denge hakkında Fen Bilgisi dersinden de örnekler vermeleri de istenebilir. Bu sayede öğrenciler, inanç ve din duygusunun kozmik boyutlarına hakkında fikir edinecek, yalnızca çevrelerindeki günlük pratikler ve sembollerle tanıdıkları din olgusunun tüm varlığı kapsayan bütüncül doğası hakkında fikir edineceklerdir. Ayrıca eleştirel düşünmenin bilişsel-makro yetenekler boyutunda yer alan “disiplinler arası ilişki kurma” stratejisinin gerçekleşmesi de sağlanacaktır (S-23).¹⁷⁷

Konunun okunmasının ardından öğrencilere “Atmosfer olmasaydı neler olurdu?” sorusu sorularak aşağıdaki bilgileri “Allah, gökler ile yeri ve ikisi arasındakileri ancak hak ve hikmete uygun olarak ve belirli bir süre için yaratmıştır...” ayeti¹⁷⁸ ışığında düşünmeleri istenmektedir.¹⁷⁹

1. Sağanak gibi yağan göktaşlarıyla dünyamız delik deşik olurdu.
2. Filtre edilmemiş zararlı güneş ışınları canlıların yaşamına son verirdi.
3. Uzayın dondurucu soğuğuna karşı yerkürede ısı yalıtımı sağlanamazdı.

Bu etkinlik ile öğrenciler, Bloom’un bilişsel alan sınıflandırmasının sentez basamağındaki becerilerini kullanacaklardır. Bloom’un taksonomisi, eğitim süreçlerini, yaşantılarını, değerlendirme soru ve problemlerini sınıflandırma adına bir yöntem niteliğindedir.¹⁸⁰ Bu taksonominin sentez basamağı, öğeleri yeni bir örüntü içerisinde bir araya getirerek, bilgiyi bütünleştirme ya da alternatif çözümler üretme eylemini içermektedir. Öğrenciler, yukarıda verilen üç bilgiyi ve daha önceki bilgileri ve somut yaşamsal deneyimleriyle sentezleyerek atmosfersiz bir dünya hakkında fikir yürüteceklerdir. Konu içerisinde yer alan “Yorumlayalım” etkinliğinde verilen Nasreddin Hoca fıkrasının sonundaki “Bu

¹⁷⁶ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 46.

¹⁷⁷ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 85.

¹⁷⁸ Rum 30/8.

¹⁷⁹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 46.

¹⁸⁰ Paul, Bloom’s Taxonomy and Critical Thinking Instruction.” *Educational Leadership*, 42,8, 1984, ss.36-39. s.38’den aktaran Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 35.

fıkra size neler düşündürüyor?”, “Yer çekimi olmasaydı ne olurdu?” ve “Güneş dünyamıza şu ankinden daha yakın olsaydı ne olurdu?” soruları da bu açıdan değerlendirilebilir.

Ünite konularının metinleri içerisinde çok sayıda ayet meali verilmektedir.¹⁸¹ Ayetlerin bolca kullanıldığı böyle bir konu içerisinde sınıfa Kur’an meali getirilip öğrencilere Kur’an mealinden ayet buldurma çalışması yaptırılabilir. Böyle bir etkinlik, öğrencilerin Kur’an-ı Kerim’i kullanma, okuma ve araştırma becerilerini geliştirecektir. Ayrıca akıl nimetinin fizik, kimya, biyoloji ve astronomi gibi bilimler yoluyla evreni anlamak kadar Kur’an’ı da anlayabilmek için insana bağışlanmış olduğu kavranacaktır.

Ünitenin sonunda yer alan “Film Raporu” adlı etkinlikte, evrendeki düzeni işleyen bir belgeselin izlenmesi ve öğrencilerin üzerinde “ad ve soyad”, “filmin adı”, “film hakkındaki duygu ve düşünceler”, “filmin beğenilmeyen yönleri”, “filmin beğenilen yönleri”, “filmin öğrettikleri” ve “filmden çıkarılan en önemli sonuç” gibi bilgilerin yazılacağı bir formu kullanarak rapor hazırlamaları istenmektedir.¹⁸² Bahsedilen formun öğrencilere belgesel izletilmeden verilmesi ve bu formdaki bilgiler hakkında öğrencilere açıklama yapılması, öğrencilerin belgeseli eleştirel bir gözle izlemelerini sağlayacaktır. Bu etkinlik, öğretmenin formdaki maddeleri zenginleştirmesi ve belgeselin izlenmesinin ardından öğrencilere yönelteceği farklı tipteki sorularla öğrenciler açısından eleştirel medya okuryazarlığı etkinliğine dönüşebilir.

Ünitenin 3. Konusu olan “Allah Vardır ve Birdir” konusuna hazırlık olarak öğrencilerin “Allah’ın birliği ile evrendeki düzen arasında nasıl bir ilişki vardır?” sorusu üzerinde düşünmeleri istenmektedir. Ancak bu etkinlikte öğrencilerin, Allah’ın birliğini evrende düzeni sağlayan bir gereklilik olarak algılayabilmeleri için, bu birliğin sıradan bir “tek” olma durumu ya da yalnızlık hali değil, O’nun bir niteliği olduğunu, yani “tevhid” kavramını bilmeleri gerekmektedir. Böylece “birlik” kavramı öğrencinin zihninde daha net bir şekilde oturacak ve öğrenci bu

¹⁸¹ Bkz. MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 45-47.

¹⁸² MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 47.

konuyu farklı düşünsel düzlemlere transfer ederek bir yerde iki başkan, bir şehirde iki vali ya da bir ülkede iki cumhurbaşkanı olması durumunda ortaya çıkabilecek karmaşayı çözümlayebilecektir.

Konunun devamında öğrencilerden konu metnini önemli gördükleri yerlerin altını çizerek okumaları ve evrende Allah'tan başka tanrıların olması durumunda nelerin yaşanabileceğini tahmin etmeleri istenmektedir. “Bir olay ve olguya bağlı olarak tahmin yapabilmek”, içerik temelli eleştirel düşünme eğitimi kapsamında geliştirilmeye çalışılan eleştirel düşünme becerileri arasında yer almaktadır.¹⁸³ Burada öğrencilerden arkadaşlarının tahminlerini değerlendirmeleri, tahminlerdeki mantıksızlık ve çelişkileri bulmaları istenebilir. Ancak bu sürecin öğretmen tarafından dikkatle ve ustalıkla yönetilmesi ve öğrencilerin öz güvenlerini kırarak diyalogların vuku bulmaması gerekmektedir.

Konunun değerlendirme etkinliği olan “Bulalım” etkinliğinde, öğrencilerden Hz. Ömer zamanında bir anne ile kız arasında geçen bir olaya başlık bulmaları istenmiştir.¹⁸⁴ Bu tarz metinlerde başlıkların, metnin olay ve fikir örüntüsünü mümkün olduğunca tam yansıtabilmesi beklendiğinden, öğrencilerin konuya başlık bulabilmeleri için hem metni, hem de metnin içerisinde yer alan konuyu çok iyi anlamış olmaları gerekir. Dolayısıyla bu etkinlik, öğrencilerin metni dikkatle ve eleştirel bir gözle okumalarını ve metnin ana fikrini konu içerisinde öğrenilen bilgiler ile irtibatlandırarak yoğun bir zihinsel faaliyet içine girmelerini sağlayacaktır. Dolayısıyla bu etkinlikte, eleştirel düşünme stratejileri arasında yer alan “eleştirel okuma, metinleri açık hale getirme ve irdeleme” eyleminin gerçekleştiği söylenebilir (S-21).¹⁸⁵

Ünitenin bir sonraki konusu olan “Çalışırım, Allah'ın Yardımına Güvenirim ve Başarıyorum” konusuna hazırlık olarak öğrencilere “Çalışmadan başarılı olunur mu?” sorusunun sorulması ve Allah'ın gereği gibi çalışanlara hak ettikleri karşılığı eksiksiz vereceğine dair örnekler verilmesi istenmektedir.¹⁸⁶

¹⁸³ Kurnaz, *Eleştirel Düşünme Öğretimi Etkinlikleri*, s. 49.

¹⁸⁴ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 49.

¹⁸⁵ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 83.

¹⁸⁶ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 50.

Bloom'un bilişsel alan sınıflandırmasındaki “sentez” basamağında yer alan bu açık uçlu soru, öğrencilerin üst düzey bilişsel becerilerini hareket geçirecek niteliktedir.

Konunun devamında, “Dürüstçe çalışmanın kişiye ve topluma yansımaları nelerdir?” ve “Çalışan, üreten ve Allah'a güvenen insanlara Allah nasıl karşılık verir?” sorularının sorularak öğrencilerin “dürüstlük”, “hak”, “adalet”, “çalışmak” ve “başarı” kavramları hakkında ve işlenen konu üzerinde düşündürülmesi istenmiştir.¹⁸⁷ Öğrencilerin önceki bilgilerini harekete geçirmelerini amaçlayan bu soruların öğrencilerin merakını cezbetmekten ve onlarda öğrenme isteği uyandırmaktan uzak olduğu söylenebilir. “Dürüst olmayan kişiler sizce mutlu mudur?”, “Toplumda dürüst insanların azalması o toplumda neleri değiştirir”, “Kendinizi anneniz ya da babanızın yerine koyduğunuzda çocuğunuz niçin çalışkan olmasını isterdiniz?” ya da “Niçin üreten toplumlar zengin ve rahat yaşam sürerler” şeklindeki sorular, öğrenci katılımını ve kişisel girişimlerini özendirerek sorular olarak düşünülebilir.

Konunun devamında konu metninin okunması ve “Çalışmak niçin bir zorunluluktur?”, “Metinde çalışma ile dürüstlük arasında nasıl bir ilişki kurulmuştur?”, “Çalışmamanın olumsuz sonuçları neler olabilir?” ve “Çalışmak ile tevekkül etmek arasında nasıl bir ilişki vardır?” sorularına cevap vererek öğrencilerin konuyu anlamalarının sağlanması istenmektedir.¹⁸⁸ Bu sorulardan birincisi değerlendirme, ikincisi ve dördüncüsü analiz, üçüncüsü ise sentez düzeyinde olup, öğrencilerin üst düzey bilişsel becerilerini geliştirmeye yöneliktir.

Öğrencilerden, metinde geçen “Ve insana uğruna çaba gösterdiği dışında bir şey verilmeyecektir.”¹⁸⁹ ayetinden, “Derslerime çalışırsam okulda başarılı olurum” örneğinde olduğu gibi sonuçlar çıkarmaları istenir. Öğrencileri ayetten sonuçlar çıkarmaya yönlendirmek, Kur'an'ın hayata ışık tutan yönünü keşfetmeleri yolunda önemli bir adımdır. Öğretmenin bu etkinliğe tüm öğrencileri

¹⁸⁷ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 50.

¹⁸⁸ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 50.

¹⁸⁹ Necm 53/39.

katması öğrencileri bu konuda yorum ve çıkarsamalar yapmaya teşvik etmesi son derece önemlidir.

Bir sonraki etkinlik olan “Değerlendirelim” etkinliğinde, öğrencilerden “Sakın oturduğunuz yerde, ‘Allah rızkımı ver.’ deyip durmayın. Biliyorsunuz ki gökten ne altın yağar ne de gümüş (Hz. Ömer).” ve “Her işinde Allah’a güven ki başarıya ulaşasın (Gazali).” sözlerini “tevekkül” kavramı açısından yorumlamaları istenmektedir. Bu etkinlik, birçok kişi tarafından yanlış yorumlanarak pasif bir kadercilik şeklinde anlaşılan “tevekkül” kavramını doğru anlamak açısından yerinde bir etkinliktir.

Ölçme ve Değerlendirme

Ünitenin değerlendirme kısmında yer alan 3 açık uçlu sorudan 1’i bilgi, 1’i analiz, 1’i bilgi düzeyindedir.¹⁹⁰ Değerlendirme bölümündeki açık uçlu sorunun ve doğru-yanlış sorularının da bilgi ve kavrama düzeylerinde olduğu görülmektedir. Bu bölümde analiz, sentez ve değerlendirme düzeyinde daha fazla sorunun yer alması gerekirdi.

“Ünitemizi Değerlendirelim” bölümündeki öz değerlendirme etkinliği, eleştirel düşünme becerisini geliştirici nitelikte bir etkinliktir.¹⁹¹

Ünitenin sonunda bir performans görevi örneği verilmektedir.¹⁹² İlköğretim DKAB programında performans görevi ödevleri; programda öngörülen eleştirel düşünme, problem çözme, okuduğunu anlama, yaratıcılığını kullanma, araştırma yapma gibi öğrencinin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor alandaki becerilerini aynı anda kullanmasını, geliştirmesini ve bir ürünün ortaya konmasını gerektiren çalışmalar olarak tanımlanmıştır.¹⁹³ Performans görevi ödevleri bu anlamda eleştirel düşünme açısından yerinde bir etkinlik olarak görülebilir.

¹⁹⁰ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 52.

¹⁹¹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 52.

¹⁹² MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 53.

¹⁹³ MEB Komisyon 2010, s. 214.

Değerlendirme bölümünde, “Allah’a İnaniyor Olmanın Bizlere Yüklediği Sorumluluklar” başlıklı bir proje ödevi örneği yer almaktadır.¹⁹⁴ Ödev örneğinde, Kur’an-ı Kerim’den Allah’ın isimleri, sıfatları ve niteliklerini belirten ayetlerin tespit edilmesi ve bu konuda günlük yaşamda kullanılan örnekler bulmak için yazılı ve görsel kaynaklar ile yetişkin insanlardan veriler toplanması istenmektedir. Proje tabanlı öğrenme yaklaşımı, öğrencilerin eleştirel düşünme, karar verme ve problem çözme gibi becerilerini geliştiren bir yaklaşımdır.¹⁹⁵ Bu yaklaşım, öğrenenlerin kendi bilgilerini kurarak, deneyimleri yoluyla öğrenebilmeleri üzerine odaklanır; bunu, öğrenenlere problemleri tanımlama, çözüm yollarını araştırma, araştırmayı yönetme, verileri çözümlenme (analiz etme), bilgileri seçme, seçilen bilgileri bütünleştirme ve eski bilgileriyle yeni bilgilerini bağdaştırma konularında sorumluluk vererek gerçekleştirir.¹⁹⁶ Bu anlamda ünitenin değerlendirme bölümündeki proje görevi örneğinin de eleştirel düşünme açısından anlamlı olduğu söylenebilir.

2. İbadet Konusunda Bilgilenelim (5. Sınıf 2. Ünite)

Bu ünite de konuların en genel anlamda ibadet, ibadetle ilgili kavram ve mekânlar ve dua ile sınırlandırılması istenmektedir.¹⁹⁷ İbadet konusu, öğrencinin kulluk olgusunu Kur’an, sünnet ve ilim-irfan geleneğimiz ışığında anlayıp algılaması, bu konuda kalb-i selim, akl-ı selim ve zevk-i selim çerçevesinde mutedil bir yaşam vizyonu ve tutum geliştirmesi, dua kavramını hazır ve verili kelimelerin ötesine taşıyarak Allah’la aracısız irtibat kurma bilinci kazanması ve iş ve fiillerinde Allah’a kulluk şuurunu gözetmesi açısından son derece önemlidir. Bu noktada eleştirel okuma, eleştirel dinleme, değerlendirme yapmak için ölçüt ve standart geliştirme, kanıtları değerlendirme, görüşleri ve yorumları analiz etme ve bilgi kaynaklarının güvenilirliğini sorgulama gibi eleştirel düşünme becerilerine ihtiyaç vardır. Ünite ayrıca caminin dini, sosyal ve kültürel yönleriyle çocuğa tanıtılması ve sevdirmesi adına da önem arz etmektedir.

¹⁹⁴ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 53.

¹⁹⁵ Canay Demirhan ve Özcan Demirel, “Program Geliştirmede Proje Tabanlı Öğrenme Yaklaşımı”, *AİBÜEFĐ*, c. 3, S. 5, Haziran 2003, ss.48-61, 52.

¹⁹⁶ Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, s. 66.

¹⁹⁷ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 55.

Ünitenin Kazanımları

“İbadet Konusunda Bilgilenelim” ünitesinin 12 kazanımından 2’si duyuşsal, 10’u bilişsel alana hitap etmektedir. Bilişsel alandaki kazanımlardan yalnızca “Niçin ibadet edildiğini gerekçelendirir” kazanımı analiz düzeyindedir.¹⁹⁸ Diğer kazanımlardan 4’ü kavrama, 5’i bilgi düzeyindedir. Ünitedeki bilişsel kazanımların eleştirel düşünme açısından yetersiz olduğu görülmektedir.

Ünitenin İşlenişi ve Etkinlikler

İlköğretim 5. sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde “İbadet” öğrenme alanındaki “İbadet Konusunda Bilinçlenelim” ünitesinin 1. konusu, “İbadet Nedir, Niçin Yapılır” başlığını taşımaktadır. Ünitenin başlangıcında öğrencilerden hazırlık olarak; “ibadet”, “farz”, “sünnet” ve “dua” sözcüklerinin anlamlarını araştırıp öğrenmeleri, ettikleri bir duayla ilgili anılarını deftere yazmaları ve “sevdikleri kişiler için nasıl dua ettikleri hakkında örnek vermeleri istenmektedir.¹⁹⁹ Hazırlık etkinliklerinde “araştırınız”, “bulunuz”, “öğreniniz” gibi ifadeler kullanılması, öğrencileri düşünmeye sevk etme ve onlara eleştirel düşünme becerisi kazandırma bakımından etkisiz olarak görülmektedir. Bu gibi sorular yerine “... olmaz mıydı?”, “...olsaydı neler hissedersiniz?”, “...size göre nasıl olmalı?”, “nasıl açıklanabilir” gibi ifadelerle biten sorular eleştirel düşünme açısından daha etkilidir. Birinci etkinlik olan “ibadet”, “farz”, “sünnet” ve “dua” kelimelerinin anlamlarının bulunarak araştırılması etkinliğinde kavram sayısı artırılıp öğrencilerden bu kavramları sınıflandırmalarının istenmesi, öğrencilere kavramlar arasındaki ilişkiyi değerlendirme, kavramları sınıflandırırken ölçüt geliştirme ve sözcükleri analiz etme becerisi kazandıracaktır (S-14 ve S-15).²⁰⁰ Bu bağlamda öğrencilerden araştırılması istenen sözcüklerin sayısı “vacip”, “salih amel”, “sevap”, “şükür” ve “zikir” gibi sözcükler eklenerek artırılabilir. İkinci etkinlikte öğrencilerden ettikleri bir dua ile ilgili bir anılarını yazmaları

¹⁹⁸ MEB Komisyon 2010, s. 43.

¹⁹⁹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 55.

²⁰⁰ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 74-75.

istenmiştir. Bu etkinlik, öğrencilerin dua ile ilgili süreçleri kendi tecrübeleri üzerinden gözlemlenmelerini gerektirecek yararlı bir etkinliktir.

Ünitenin ilk konusu olan “İbadet Nedir ve Niçin yapılır?” konusunun başlangıcında, “Allah’a kulluk etmek ne demektir?” sorusu sorulmaktadır. Bu sorunun bilgi düzeyinde olduğu görülmektedir. Bu sorunun sorulmasının ardından “Allah niçin kendisine kulluk etmemizi ister?” ve “Allah’a kulluk etmeye niçin ihtiyacımız var?” gibi sorular sorularak öğrencilerden gelen cevaplar listelenebilir ve verilen cevaplar karşılaştırılarak üzerinde konuşulabilir.

Konu metni okunmadan önce öğrencilerden kitaptaki resimlere bakmaları istenmekte ve bu resimlerin ne ifade ettikleri sorulmaktadır. Kitapta Sultanahmet Camii ve ellerini açmış dua eden bir çocuk resmi yer almaktadır. Öğrencilere “Resimler ne ifade ediyor?” diye sormak yerine, “Resimler size neyi düşündürüyor?” ve “Bu resimlerin ortak noktası nedir?” gibi sorular sorulması daha uygun olabilir. Öğrencilerde ilgi ve merak uyandıracak böyle bir soru, onları düşünmeye ve akılcı kestirimler, çıkarımlar ve yorumlar oluşturmaya sevk edecektir (S-32).²⁰¹

Konunun işleniş basamağında metnin öğrenciler tarafından paylaşarak okunması istenmektedir.²⁰² Konu metninin okunma süreci, öğretmenin rehberliği ve yönlendirmesiyle öğrenciler için eleştirel dinleme etkinliği haline getirilebilir. Bu, öğretmenin doğru soruları sorması ve doğru etkinlikleri gerçekleşmesiyle mümkün olabilecektir. Sınıf içi konuşmalarda öğrenciler birbirlerinin söylediklerini nadiren ciddiye alırlar ve birbirlerini çok az dinlerler; ancak öğretmenin bu süreçte öğrencilere “Filanca arkadaşının söylediklerini kendi sözcüklerin ile açıklar mısınız?”, “Ali! Ayşe’nin söylediklerine ilişkin olarak kendi deneyimlerinden örnek verebilir misiniz?” ya da “Buna benzer herhangi bir şeyle hiç karşılaştın mı?” gibi sorularla dersi yönlendirmesi, dersi bir düşünme eğitimi süreci haline getirebilir.²⁰³

²⁰¹ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 94.

²⁰² MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 56.

²⁰³ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 106.

Kılavuz kitapta, öğrencilerin ders kitabında sorulan “Niçin İbadet Edilir?” sorusuna verdikleri cevapların değerlendirilmesi ve bu soruya verilen “Allah emrettiği için”, “Allah’ın rızasını kazanmak için”, “Allah’ın verdiği nimetlere şükretmek için” ve “insanların ihtiyacı olduğu için yapılır” şeklindeki doğru cevapların bulunması istenmektedir.²⁰⁴ Burada, öğrencilerin verdikleri yanlış yanıtlar, İslâm dinindeki ibadetle ilgili var olan uygulamalar açısından değerlendirilerek öğrencinin gerçek uygulama ile fikir ve idealleri mukayese etmesi sağlanabilir (S-27).²⁰⁵ Tarafsız düşünen kişi gerçeğe ve tutarlılığa değer verir ve bu nedenle ideal ile gerçek arasındaki ayrımı en aza indirmeye çalışır; çünkü ideallerin olgular ile karıştırılması, yapılması gerekenleri gerçekleştirmemize engel olur.²⁰⁶

Ünitenin bir sonraki konusu olan “İbadetlerle İlgili Kavramlar: Farz, Vacip, Sünnet” konusunda; “ibadet, farz, vacip, sünnet, dua ve salih amel” kavramlarını içeren bir metin oluşturulması, öğrencilerden metinde geçen bilmedikleri kelimeleri işaretlemeleri, işaretlenen kelimelerle ilgili sözlük çalışması yapmaları ve kelimelerin günlük hayattaki kullanımlarıyla ilgili birer cümle kurulması istenmektedir.²⁰⁷ Bu etkinlik, öğrencilere bilişsel boyuttaki eleştirel düşünme stratejilerinin makro becerileri arasında yer alan “sözcüklerin veya söz öbeklerinin açık hale getirilmesi ve analiz edilmesi” becerisini (S-14) kazandıracaktır.²⁰⁸

Daha sonra öğrencilerin sünnet kavramını doğru ve yerinde kullanmalarını sağlamak için onlardan sünnet olan davranışları listelemeleri istenmektedir.²⁰⁹ Öğrencilere listelenen sünnetlerin hangilerini uyguladıkları, bu sünnetlerin ortak yönlerini ve farklarını söylemelerini istemek ve genelleme yaptırmak, onlara fikir

²⁰⁴ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 56.

²⁰⁵ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 90.

²⁰⁶ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 21.

²⁰⁷ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 57.

²⁰⁸ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 74.

²⁰⁹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 57.

ve kavramları değerlendirmek için ölçüt geliştirme becerisi kazandıracaktır (S-15).²¹⁰

Öğrencilerden bir sonraki konu olan “Başlıca İbadetler” konusuna hazırlık olarak röportaj yapmaları istenmektedir.²¹¹ Bu bağlamda öğrencilerden, çevrelerinde hacca giden bir tanıdıklarına gitmeleri ve hacda ziyaret edilen yerler ve yapılan ibadetler ile ilgili duygu ve düşüncelerini alarak metin haline getirmeleri istenir. Bu etkinlik, öğrencilerin konuyu günlük hayatta ilişkilendirmeleri, başkalarının düşüncelerini dinleyip değerlendirmeleri ve başkalarının düşüncelerini keşfetme cesareti, azmi ve becerisi kazanmaları açısından yerinde bir etkinliktir.

Ünitenin 3. konusu olan “Başlıca İbadetler” konusunda, metnin okunmasının ardından “Bulalım” adı altında bir etkinlik yaptırılır.²¹² Bu etkinlikte “Namaz” adlı şiir okutularak “Niçin namaz kılınır?” ve “Günlük namazlar hangileridir?” soruları sorulur. Bu soruların cevapları şiirin içinde yer aldığından ve bilgi düzeyindeki sorular olduğundan etkinliğin eleştirel düşünme açısından anlam ifade etmediği söylenebilir. Burada öğrencilerden şiire farklı bir başlık bulmaları istenebilir ve “Namaz niçin en önemli ibadetlerden biridir? ya da ”Namazın günün 5 vaktine bölünmüş olmasının nedeni ne olabilir” gibi sorularla öğrenciler düşünmeye sevk edilebilirdi.

Konunun işleniş basamağında zekât ibadeti anlatılırken öğrencilere, “Günümüz şartlarında insanların onurlarını kırmadan zekâtı onlara nasıl ulaştırmak gerekir?” sorusunun sorulması ve beyin fırtınası yaptırılarak konunun pekiştirilmesi istenmektedir.²¹³ Burada sorulan soru eleştirel düşünme açısından yerinde bir sorudur. Öğrencileri ders kitabı içeriğinin ötesine geçirecek problemler ve problemlerin çözümleri hakkında konuşmaya yönlendirmek ve onların birbirleri ile tartışmalarını sağlamak, eleştirel düşünme stratejileri arasında yer

²¹⁰ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 75.

²¹¹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 58.

²¹² MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 59.

²¹³ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 60.

alan bağımsız düşünme ve zihinsel cesaret becerilerini pekiştirecektir (S-1, S-6).²¹⁴

Konunun sonunda öğrencilerden, “Oruç insan için koruyucu bir kalkandır, sadaka bir gölgedir, zekât bir nurdur” cümlesini (Mahmut Yılmaz, İhya’dan Hikâyeler, C 2, s. 194) değerlendirmeleri istenmektedir.²¹⁵ İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin henüz somut düşünceden soyut düşünceye geçiş aşamasında olmalarından dolayı, oruç, sadaka ve zekât ibadetleri somutlaştırılarak anlatılmıştır. Ancak burada “nur“ kelimesinin açıklanması, öğrencilerin yorum yapmasını kolaylaştıracaktır. Burada öğretmenin öğrencilere rehberlik etmesi, öğrencileri cümledeki metaforları açıklamaları için cesaretlendirmesi ve diğer ibadetler hakkında da benzeri mecazlar bulmaya teşvik etmesi gereklidir.

Konunun sonunda bir etkinlik önerisi verilmiş ve bu öneride, öğrencilerden öncelikle bildikleri ibadetleri rastgele yazmaları, bunları sınıflandırmaları ve daha sonra bu sınıflandırmadan hareketle ibadetlerin fark ve benzerliklerini gösteren bir kavram haritası oluşturmaları istenmiştir.²¹⁶ Eleştirel düşünme becerisi kazandırma adına yerinde bir etkinlik olan bu etkinlikte farklı sınıflandırmalar yapan öğrencilere birbirleri hakkında değerlendirmeler yaptırmak, öğrencilerin bağımsız düşünme, tarafsız düşünme ve zihinsel cesaretlerini geliştirecek (S-1, S-3, S-6), birbirlerinin görüşlerini analiz etmelerini (S-18) sağlayacaktır.

Bir sonraki konu olan “Camiyi Tanıyalım” konusu, din eğitimi adına büyük önem arz etmektedir. Öğrencilerin cami kurumunu sadece ibadet edilen bir yer olmanın ötesinde sosyal, kültürel ve ilmi yönleriyle tanıyıp bilmesi; imam, müezzin ve cemaat gibi unsurlarıyla toplayıcı ve bütünleştirici taraflarını keşfetmesi ve cami mimarisi açısından bir estetik görüş edinmesi gerekmektedir. Konu içerisinde öğrenciye konu metninin okutulmasının ardından; “Size göre camilerin dinimizdeki yeri nedir?”, “Camiler hangi maksatlarla yapılır?” ve

²¹⁴ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 77.

²¹⁵ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 60.

²¹⁶ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 61.

“Camilerin toplumsal hayatımızdaki etkileri nelerdir?” sorularının sorulması istenmektedir.²¹⁷ Bu tarz açık uçlu sorular, öğrencilerin düşüncelerini uyarmak ve düşünme süreçlerini hareket geçirmek için kullanılabilir. Bu sorular içerik ile ilgili olsa da yanıtın “doğruluğu” ile daha az ilgilenilmekte ve öğrencileri içeriği farklı, yaratıcı ve karışık yollarla düşünmeye yönlendirmektedir.²¹⁸ Bu sorular ve sorulara verilen cevaplar bir tartışma atmosferine sokulup, “Bu konuda örnek verebilir misin?”, “Bu söylediğinin sebeplerini açıklayabilir misin?”, “Bu söylediğini biraz daha açabilir misin?” gibi sorularla öğrenciler düşünmeye yönlendirilmelidir.

Bir sonraki konu olan “Dua” konusu, kulluğun özü olan dua olgusunun anlaşılabilmesi için son derece önemlidir. Duanın mahiyeti, tesiri ve nerede, ne zaman, nasıl edileceği konusu, Müslümanlar arasında bugün dahi tartışılmaktadır. Müslüman bireyin bu konuda çocuk yaşta doğru bilgi ve tutum edinmesi, onun deruni ve içten bir kulluk şuuruna ulaşmasına yardımcı olacak ve duanın insan psikolojisi üzerindeki sağaltıcı etkilerinden faydalanmasını sağlayacaktır.

Konunun işleniş basamağında yer alan “Bulalım” etkinliğinde, “Annem hastalanmıştı. Doktora gitti. Onun çabuk iyileşmesi için dua ettim”, “Ağabeyimin zor bir sınavı vardı. Günlerce çalıştı. Sonra Allah’a dua etti. Sınavı kazandı.”, “Evini sağlam yapmayan birisi depremden korunmak için Allah’a dua etmenin yeterli olacağını düşündü.”, “Ali çalışmadı. Sadece dua etti. Ama sınavda çok başarısız oldu.” gibi örnek olaylar verilmiş ve öğrencilerden bu olaylardan doğru ve yanlış olanları bulmaları istenmiştir.²¹⁹ Dini alanda eleştirel düşünme faaliyetine güzel bir örnek teşkil eden bu etkinlik, öğrencilere çevrelerinde din adına duydukları her şeyin doğru olmadığını, dini konularda karşılaştıkları ve işittikleri bilgi ve vakaları eleştirel düşünme süzgecinden geçirmeleri gerektiğini öğretecektir. Bu etkinlik sırasında öğretmenin, öğrencilerden doğru ya da yanlış gördükleri olaylarla ilgili açıklama yapmalarını istemesi ve Sokratik sorularla

²¹⁷ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 61.

²¹⁸ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 59.

²¹⁹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 63.

öğrencileri yorum yapmaya sevk etmesi, etkinliği bir eleştirel düşünme eğitimine dönüştürebilir.

Konunun alt başlığı olan “Niçin ve Nasıl Dua Edilir” bölümünde, metinde verilen ayetlerin ana fikirleri üzerinde konuşulması ve öğrencilerin ayetlerden ilkeler çıkarmaları istenmektedir.²²⁰ Kur’an ayetlerinin ana fikrini bulmak ve ayetlerden ilkeler çıkarmak, öğrencilerin çevreden gelen bilgi akışına karşı pasif alıcı olmaktan çıkıp yorumlayan, değerlendiren ve olguları anlayabilmek için ölçüt ve ilkeler geliştirebilen bireyler olarak yetişmelerini sağlayacaktır (S-15).²²¹ Ancak burada öğretmenin rehberliği çok önemlidir. Öğretmen, öğrencilerin fikirlerini önemsemeli, onların ileri sürülen alternatif düşünceler üzerinde düşünmelerini, bu düşünceleri tartışmalarını ve değerlendirmelerini sağlamalı ve öğrencileri hem kendisiyle hem de diğer öğrencilerle etkileşim kurmaya yönlendirmelidir.²²² Hepsinden önemlisi de öğrencilerin kendilerine ve arkadaşlarına ait düşünme süreçlerinin farkında olmaları ve bu düşünme süreçleri içerisindeki sayılıları, peşin inançları ve önyargıları fark etmeleridir.

Öğrencilere yaptırılması istenen “Bilgi Kutusu” etkinliğinde, öğrencilere kimler için ve nasıl dua ettikleri sorularak onlardan yeni dua cümleleri oluşturmaları istenmektedir.²²³ Dua konusunda Kur’an’da ve Hz. Peygamber’in hayat-ı seniyelerinde yer alan dua ifadeleri Müslümanlar için yol gösterici niteliktedir. Bununla birlikte kişinin Allah’a yer ve zaman sınırı tanımaksızın içinden geldiği gibi ve kendi kelimeleriyle yalvarıp yakarması; dilek, şükür ve övgülerini O’na iletmesi, inancı içselleştirmek açısından son derece önemlidir. Bu bağlamda öğrencilerden kendilerine ait dua ifadeleri bulmalarını istemek, inanç boyutunu ve tefekkür yeteneğini buluşturacak bir etkinliktir.

Bir sonraki konu olan “Kur’an’dan ve Hz. Peygamberden Dua Örnekleri” konusu²²⁴, öğrencilerin en sahih kaynaklardan dua hakkında ölçüt geliştirebilme

²²⁰ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 64.

²²¹ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 75.

²²² MEB Komisyon 2010, s. 25.

²²³ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 66.

²²⁴ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 66.

perspektifi edinmeleri açısından çok önemlidir. Ancak konu içerisinde böyle bir etkinlik yer almamaktadır. Burada dua hakkındaki ayet ve hadisler okunarak öğrencilerden nasıl dua edilmesi gerektiğine ilişkin birtakım ortak noktalar, ilkeler ve ölçütler bulmaları istenebilirdi. Böyle bir etkinlik, öğrencilerin metin ve ifadeleri, inançları, sorun ve soruları analiz etme, açık hale getirme becerilerini (S-13, S-14) geliştirebilir.²²⁵

Ünite içerisindeki “Kültürümüzden Dua Örnekleri” konusunda, konuya hazırlık olarak öğrencilerden günlük hayatta, düğünlerde, bayramlarda veya askere uğurlamada yapılan dua örneklerinden bulup getirmeleri istenmiştir.²²⁶ Öğrencilerden, getirdikleri dua örneklerinin içeriklerini duanın yapıldığı zaman ve mekân ile ilişkilendirmeleri istenebilir. Örneğin düğün ile düğün sırasında yapılan dua, bayram ile bayram duası, askere uğurlama töreni ile askere uğurlama duası arasındaki anlam ve ifade ilişkisini ortaya koyması istenebilir. Böyle bir etkinlik, eleştirel düşünme stratejileri arasında yer alan “görüşleri, yorumları, inançları, kuramları analiz etme ve değerlendirme” stratejisinin (S-18) gerçekleşmesini sağlayacaktır.²²⁷ Bu etkinlik ayrıca öğrencilerin, aynı konu içerisinde sorulması istenen “İmtihana gireceğini söyleyen bir arkadaşınıza nasıl dua edersiniz?” sorusu üzerinde daha etkili ve verimli bir şekilde düşünmesini de sağlar.²²⁸

“Kültürümüzden Dua Örnekleri” konusunun değerlendirmesi amacıyla, “Ben olsaydım akşam yatarken şöyle dua ederdim:...” cümlesi verilmiş ve noktalı kısımları öğrencilerin doldurulması istenmiştir.²²⁹ Öğrencileri böyle bir düşünme sürecine yönlendirmek; onların bağımsız ve tarafsız düşüncelerini sağlayacak; inançlar, görüşler ve kuramlar yaratma konusundaki perspektiflerini geliştirmelerine yardımcı olacaktır (S-1, S-3, S-12).²³⁰

Ünitenin 6. konusu olan “Güzel İş ve Güzel Davranış: Salih Amel” konusunda, “(İnsanları) Allah’a çağıran, iyi iş yapan ve ‘ben Müslümanlardanım’

²²⁵ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 73-74.

²²⁶ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 67.

²²⁷ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 79.

²²⁸ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 67.

²²⁹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 68.

²³⁰ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 59, 62, 72.

diyenden daha güzel sözlü kim olabilir?” ayeti²³¹ verilerek altı çizili kısımların örneklendirilmesi istenmiştir.²³² Burada öğrencilere, bu özelliklerin ayette niçin zikredilmiş olabileceği üzerinde düşünmelerini sağlayacak sorular sorulabilir.

Konu içerisinde etkinlik önerisi olarak bir hikâye verilmiş ve öğrencilerden hikâyeyi okuyarak salih amel ile ilgili ilkeler çıkarmaları istenmiştir.²³³ Bu bağlamda “Yaptığımız hangi işlere salih amel denir?”, “Yaptığımız bazı işleri diğerlerinden üstün kılan nedir?”, “Salih ameller bizi nasıl mutlu eder?” gibi sorularla öğrencilere yardımcı olunabilir. Bu etkinlik, öğrencileri diğer insanların eylemlerini analiz etme ve eylemleri değerlendirme yeteneğini (S-20) geliştirecektir.²³⁴

Bir sonraki konu olan “İbadetler Davranışlarımızı Güzelleştirir” konusundaki “Tamamlayalım” etkinliğinde, ibadetlerin insan davranışlarını güzelleştirmeleri gerektiğinin farkına varmaları için öğrencilerden ibadetler ile güzel davranışlar arasında ilişkiyi gösteren birkaç örnek vermeleri istenmektedir.²³⁵ Bu çerçevede öğrencilerden; namaz, oruç, zekât ve hac ibadetlerinin kötülöklere engel olma, sabırlı olmayı öğretme, yardımlaşma duygusunu geliştirme ve kardeşlik duygusunu geliştirme gibi faydalarına yenilerini eklemeleri istenmiştir. İbadetlerin kişi davranışlarında gözlenmesi muhtemel olumlu sonuçlarını keşfetmeye (S-35)²³⁶ dayalı bu etkinlik, öğretmenin soracağı sorularla zenginleştirilebilir. Öğretmen bu bağlamda; “namaz kılmanın kazandıracığı bu özelliği zekât vermenin kazanımları arasına ekleyebilir miyiz?” ya da “namaz kılmayan insanda hangi özellikler gelişmez?” gibi sorular sorabilir.

Konunun sonunda toplumsal barış açısından din, vicdan ve ibadet özgürlüğüne değinilmiştir.²³⁷ Özgür, demokratik ve bütün dinlere eşit mesafede davranan bir yönetim tarzının din, vicdan ve ibadet özgürlüğü, dolayısıyla da

²³¹ Fussilet 41/33.

²³² MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 68.

²³³ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 69.

²³⁴ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 82.

²³⁵ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 71.

²³⁶ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 97.

²³⁷ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 71.

toplumsal barış açısından önemi büyüktür. Hür, bilimsel, yaratıcı ve eleştirel düşünme de böyle bir toplumda gelişip serpilebilir. Burada aslında iki yönlü bir ilişkiden söz edilebilir. Özgürlüğün, demokrasinin ve hoşgörünün hâkim olduğu bir toplumun inşası ve sürdürülebilmesi için özgür, yaratıcı ve eleştirel düşünmenin gerekliliği ortadadır. Çünkü demokrasi de hoşgörü de, ancak eleştirel düşünebilen makul yurttaşlardan oluşan bir toplumda, yani eleştirel bir kamuoyunun var olduğu yerde tam olarak gerçekleşebilir.²³⁸

Ölçme ve Değerlendirme

Ünitenin değerlendirme kısmında yer alan 6 açık uçlu soruya bakıldığında, sorulardan 3'ünün bilgi, 2'sinin kavrama, 1'inin uygulama düzeyinde olduğu görülmektedir.²³⁹ Çoktan seçmeli 3 sorudan 1'i bilgi, 2'si kavrama düzeyinde, 3 adet doğru-yanlış testi sorusu ve 5 adet eşleştirme sorusunun da her biri bilgi düzeyindedir. Değerlendirme bölümünde bilişsel alanın analiz, sentez ve değerlendirme basamaklarına ait hiçbir soru bulunmadığından, soruların eleştirel düşünme açısından son derece zayıf olduğu görülmektedir. Burada karşılaştırma, sınıflama, çözümlenme, oluşturma, değerlendirme ve karar vermeye dayalı sorulara yer verilmeliydi.

“Ünitemizi Değerlendirelim” bölümündeki öz değerlendirme etkinliği, eleştirel düşünme becerisini geliştirici nitelikte bir etkinliktir.²⁴⁰

Ünitenin sonunda verilen “Caminin Toplumda Birlik, Beraberlik ve Sosyal Barışı Sağlamadaki Önemi” adlı performans görevi örneğinin gerçekleştirilmesi, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerine katkıda bulunacaktır.²⁴¹ Performans ödevinde öğrencilerden; caminin toplumda birlik, beraberlik ve sosyal barışı sağlamadaki önemini anlatan yazı, resim ve makaleleri araştırmaları, elde edilen tüm yazılı ve görsel bilgileri düzenleyerek rapor hâline getirmeleri, yapılan araştırmalar ışığında, grup üyelerinin tamamının konuyla ilgili kendi düşüncelerini de içeren yazı ve şiirler yazmaları ve yazı ve şiirlerin içinden

²³⁸ Gündoğdu, “Eleştirel Düşünme ve Eleştirel Düşünme Öğretimine Dair Bazı Yanılgılar”, s. 59.

²³⁹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 73.

²⁴⁰ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 73.

²⁴¹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 73.

güzel olanlarının seçilmesi istenmektedir. Öğrencilerin performans ödevi sırasında yapmaları gereken faaliyetler, onların bağımsız düşünme, zihinsel cesaret, eleştirel okuma ve yazma ve değerlendirme için ölçüt geliştirme gibi becerilerini geliştirici niteliktedir (S-1, S-6, S-21, S-15).²⁴²

Değerlendirme bölümünde, “Toplumda Kan Bağışını Bilinçlendirme Kampanyası Düzenleme” konulu bir proje ödevi örneği yer almaktadır.²⁴³ Ödev örneğinde; güncel dergilerden ve kütüphanedeki kaynaklardan deprem, trafik kazası ve hastalık gibi durumlarda insanlara kan bağışlayarak onların hayatını kurtarmaya yönelik faaliyetlerden biri olan kan bağışlama faaliyeti hakkında bilgi toplanması, Kızılay Kan Merkezi’ne gidilerek konu hakkında röportaj yapılması ve röportaj sırasında elde edilen bilgilerin not edilmesi istenmektedir. Ayrıca öğrencilerin kendi bilgi ve düşüncelerinden oluşan bir kompozisyon yazmaları da istenmektedir. Bu ödev çerçevesindeki etkinliklerin, öğrencilerin bağımsız düşünme, zihinsel cesaret, eleştirel okuma, değerlendirme için ölçüt geliştirme ve soru sorma becerilerini geliştirici nitelikte olduğu söylenebilir.

3. Kur’an-ı Kerim’in Temel Eğitici Nitelikleri (5. Sınıf 4. Ünite)

Bu ünite, “Kur’an ve Yorumu” öğrenme alanında yer almaktadır. İlköğretim DKAB dersi programında “Kur’an ve Yorumu” öğrenme alanı ile öğrenciye Kur’an kıssalarından hisse çıkarma bilincinin kazandırılması öngörülmekte, öğrencilere dini anlamda ve sorumlu olmada aklın önemi, Kur’an’ın akla ve doğru bilgiye verdiği önem, bilgi edinme yolları ve her türlü taassup ve din istismarının zararları hakkında bilgi sahibi olmaları hedeflenmektedir.²⁴⁴ Programda ayrıca öğrencinin din ve din anlayışındaki yorum farklılıklarını ve ortaya çıkış sebeplerini, inanç, amel ve ahlakla ilgili yorum çeşitlerinin bir zenginlik olduğunu ve bunların nedenlerini sorgulayarak her zaman ve mekânda ihtiyaç duyulduğunda yeni yorumların kaçınılmaz olduğunu fark etmesi de amaçlanmıştır. “Kur’an ve Yorumu” öğrenme alanıyla öğrencide

²⁴² Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 59, 65, 83, 75.

²⁴³ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, 2012, s. 74.

²⁴⁴ MEB Komisyon 2010, s. 17.

gelişmesi beklenen tutum, davranış ve becerilere bakıldığında, bunların bilginin doğruluğunu sorgulama, değerlendirme ve aklın öneminin farkında olma gibi eleştirel düşünme becerileri ile yakından ilgili oldukları görülmektedir.

Ünitenin Kazanımları

Ünitenin 6 kazanımından 2'si duyuşsal, 4'ü bilişsel alana yönelik kazanımlardır. Bilişsel alandaki kazanımlar arasında bilişsel alanın analiz, sentez ve değerlendirme düzeylerine ilişkin herhangi bir ifadenin yer almaması, kazanımların eleştirel düşünme açısından yetersiz olduğunu göstermektedir.

Ünitenin İşlenişi ve Etkinlikler

Ünitenin başında, öğrencilerin üniteye hazırlık amacıyla “Rab” ve “vahiy” kelimelerinin anlamlarını sözlükten bulmaları, Kur'an-ı Kerim'in meali ve tefsirlerinden neden faydalanılması gerektiğini öğrenmeleri, Kur'an'dan bir ayetin mealinin nasıl bulunabileceğini araştırmaları ve Allah'ın, insanlara niçin kitap gönderdiğini araştırıp elde edilen bilgileri deftere yazmaları istenmektedir.²⁴⁵ Bu etkinliklerden ikincisi olan meal ve tefsirlerden nasıl yararlanılması gerektiğinin öğrenilmesi ve ayetlerin mealinden nasıl bulunabileceğinin araştırılması, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerine doğrudan olmasa da dolaylı olarak katkıda bulunacaktır. Öğrencilerin rastladıkları bir ayetin anlamını Kur'an mealinden kontrol etmeleri, herhangi bir konuyla ilgili ayeti mealinden arayıp bulmaları ve ayrıntılı bilgi için tefsirlere müracaat etmeleri; onların din adına dolaşımda olan bilgilere eleştirel bir gözle yaklaşarak bilginin aslını ve kaynağını sorgulama beceri ve tutumu edinmelerini sağlayacaktır. Öğrenciler bu sayede farklı görüş ve tutumlar arasından daha sağlam, mantıklı ve tutarlı olanı seçmesi için birtakım ölçütlerin var olduğunu ve gerektiğinde bu ölçütlere başvurması gerektiğini öğrenecektir (S-15, S-16).²⁴⁶

Ünitenin birinci konusu olan “İslâm Dininin Temel Kaynağı: Kur'an” ünitesine hazırlık olarak, öğrencilere “İslâm dinini doğru bir şekilde öğrenmek

²⁴⁵ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 87.

²⁴⁶ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 75, 76.

için ne yapmalıyız?” sorusunun yöneltilecek tartışma ortamı oluşturulması ve konunun başında yer alan “Sen, sana vahyedilene sınımsız sarıl. Şüphesiz sen, dosdoğru yoldasın.” ayetinin²⁴⁷ okunması istenmektedir.²⁴⁸ Bu etkinlik aynı zamanda bir problem çözme etkinliği olarak da ele alınabilir. Burada öğretmenin İslâm dinini öğrenmek ile ne anlaşılabilirliği hakkında öğrencilerle konuşarak problemi tanımlaması ve sınırlandırması, öğrencilerin problemin farkına varmalarını sağlaması ve problemi çözmek için gerekli verilere işaret etmesi, öğrencilerin konu üzerinde daha berrak bir şekilde fikir yürütmelerini sağlayacaktır.

Konunun işleniş basamağında öğrencilere, “Bir konuda bilgi edinmek için ne yaparsınız?” sorusunun yöneltilmesi ve böylece bir tartışma ortamı oluşturulması istenmekte, bu sayede öğrencilerin İslâm dinini öğrenmede Kur’an’ın yeri ve önemini anlamaları amaçlanmaktadır.²⁴⁹ Öğrencilerin konu metninde verilen bilgilerden hareketle bilgi edinme meselesi hakkında fikir yürütmeleri, eleştirel düşünme stratejileri arasında yer alan “benzer durumları karşılaştırma ve iç görüleri yeni bağlamlara transfer etme” becerisi kazanmalarını sağlayacaktır (S11).²⁵⁰

Konunun işleniş basamağında yapılması istenen “Tartışalım” etkinliğinde öğrencilerden, “Allah, kitaplar ve peygamberler göndermeseydi ne olurdu?” sorusu üzerinde tartışma yapmaları istenmiştir.²⁵¹ Bu etkinlik, öğrencileri düşünmeye ve mantık yürütmeye sevk edecek, somut deneyimlerini ve bilgilerini konuyla irtibatlandırarak konuyu zihninde pekiştirmesini sağlayacak bir etkinliktir.

Konunun değerlendirme bölümünde öğrencilere kitap okuma hakkında 5N 1K etkinliği yaptırılması istenmektedir.²⁵² 5N 1K etkinliği herhangi bir olay hakkında “ne”, “nerede”, “nasıl”, “niçin”, “neden” ve “kim” sorularının

²⁴⁷ Zuhuruf 43/43.

²⁴⁸ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 88.

²⁴⁹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 88.

²⁵⁰ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 71.

²⁵¹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 89.

²⁵² MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 89.

sorulmasını ve bu sorulara yanıt verilmesini amaçladığından, öğrencilerin çözümleyici zekâlarını çalıştıracakları bir etkinliktir. Ancak bu etkinliği eleştirel düşünme eğitimi adına faydalı olabilmesi için öğretmenin bu soruların da ötesine geçen ve tek doğru cevabı olmayan sorularla etkinliği zenginleştirilmesi gerekmektedir.²⁵³ Burada öğretmenin her öğrenciyi tartışmaya katılmaya özendirilmesi, farkında olmadan öğrencilere kendi görüşünü dayatmamak için son derece dikkatli olması, öğrencilerin söylediği bazı noktaları açığa kavuşturmak için sorular sorması, uygun sorular sorarak öğrencilerin kendilerine ait düşünme süreçlerindeki bazı tutarsızlıkları fark etmelerini sağlaması önemlidir.²⁵⁴

Ünitenin bir sonraki konusu olan ”Kur’an İyiye ve Güzele Yönlendirir, Kötülüklerden Sakındırır” konusuna hazırlık olarak öğrencilerden Kur’an meali getirmeleri istenmektedir.²⁵⁵ Öğrencileri Kur’an meali ile tanıştırmak, onlara dini öncelikle sahih kaynaklarından tanıma ve bu kaynaklardan yararlanma alışkanlığı kazandıracaktır (S-16).²⁵⁶

Konunun işleniş basamağında, ”Kardeşlik, “Sevgi”, “Hayâ” ve “Tövbe” kelimelerinin anlamları etrafında konuşma ortamı oluşturulması ve konu metninin öğrencilerle birlikte okunarak öğrencilerin sorgulayarak dinleme yapmaları istenmektedir.²⁵⁷ Dinleme eylemi, zamanla ve yaşantılar yoluyla öğrenilebilecek bir sanat olarak görülmektedir.²⁵⁸ Dinleme, dinleyenin aktif bir düşünme süreci içine girmesi ve söylenen şeylerin eleştiri süzgecinden geçirerek değerlendirmesiyle eleştirel dinleme halini alır.²⁵⁹ Burada yapılan sorgulayıcı dinleme etkinliği, “Söylenenleri kendine ait sözcük ve ifadelerle açıklayabilir misin?”, “Ali, burada anlatılanlarla ilgili yaşadıklarından örnekler verebilir misin?” ya da “Buna benzer herhangi bir şeyle daha önce karşılaştın mı?” gibi sorularla öğretmen tarafından desteklenebilir (S-22).²⁶⁰

²⁵³ Gürkaynak ve diğerleri, *Eleştirel Düşünme Raporu*, s. 22.

²⁵⁴ Gürkaynak ve diğerleri, *Eleştirel Düşünme Raporu*, s. 22.

²⁵⁵ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 89.

²⁵⁶ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 76.

²⁵⁷ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 90.

²⁵⁸ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 18.

²⁵⁹ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 18.

²⁶⁰ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 85.

Bu etkinliğin devamında öğrencilere, “Kur’an sevdiğimiz şeyleri ihtiyacı olanlarla paylaşmayı niçin gerçek iyilik olarak tanımlar?”, “Kur’an, peygamberleri hangi yönleriyle örnek gösterir?” ve “İnsanın iyi düşüncelerinin, davranışlarına da yansımaları ne demektir?” sorularının sorularak onlardan konu ile ilgili tahminde bulunmaları istenmektedir.²⁶¹ “Tahminde bulunma” etkinliği yapılandırıcı eğitim anlayışına uygun bir etkinlik olup, öğrencinin konuya önceki bilişsel bilgilerini etkinleştirerek hazırlanmasını amaçlamaktadır. Burada öğrencilere yukarıda verilen sorular bağlamında tahmin yaptırmak, öğrencilerin düşünme becerilerini geliştirecektir.

Bir sonraki konu olan “Kur’an’ın Açıklayıcılığı ve Yol Göstericiliği” konusuna hazırlık olarak öğrencilerden, Kur’an-ı Kerim’in meal ve tefsirlerinden neden faydalanmamız gerektiği konusunda araştırma yaparak gelmeleri istenmektedir.²⁶² Böyle bir araştırma ödevi sayesinde öğrenciler kendi sonuçlarını oluşturma, kendi sınıflandırmalarını yapılandırma ve kendi ideallerini ifade etme fırsatı kazanacaklardır.²⁶³ Konunun işlenişi sırasında öğrencilerden, bu konuda yaptıkları araştırma sonucunda elde edilen bilgileri sınıfta arkadaşlarıyla paylaşmaları istenmektedir.²⁶⁴ Bu bilgilerin sınıfta tartışılması, ortaya konan bilgilerdeki ortak noktaların tespit edilmesi ve araştırma sırasında kullanılan kaynakların karşılaştırılması, bu etkinliğin bir eleştirel düşünme eğitimine dönüşmesini sağlayacaktır (S-13, S-16).²⁶⁵

Konunun işlenişinde, “ahlak”, “öğüt”, “rehber”, “meal”, ”hurâfe” ve “müjde” kelimelerinin tahtaya yazılarak bu kelimelerin anlamları üzerine konuşulması istenmektedir.²⁶⁶ Bu etkinlik, öğrencilerin anlaşılması hedeflenen konu ile ilgili kavramları açık ve anlaşılır hale getirme ve analiz etmelerini sağlayacaktır (S-14).²⁶⁷ Bu etkinlik sırasında öğretmenin öğrencilerden bu kelimelerin yerine kullanılabilecek başka kelimeler bulmalarını, kelimelerin

²⁶¹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 90.

²⁶² MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 90.

²⁶³ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 97.

²⁶⁴ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 91.

²⁶⁵ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 73, 76.

²⁶⁶ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 91.

²⁶⁷ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 74.

içinde geçtiği cümleler kurmalarını ya da kelimeleri sınıflandırmalarını istemesi, öğrencilerin farklı bilişsel becerilerini çalıştıracaktır. Daha sonra konu metninin birkaç öğrenciye okutularak öğrencilerin, “Allah, insanlara niçin kitap göndermiştir?” ve “Kur’an’ın açıklayıcı ve yol gösterici oluşuna hangi örnekler verilebilir?” sorularına cevap verebilecek şekilde yönlendirmeleri istenmektedir. Burada sorulan sorular, öğrencilerin cevaplarını konu metninde kolayca bulabilecekleri kavrama düzeyindeki sorulardır. Bu soruların, bilişsel alanın analiz, sentez ve değerlendirme düzeylerini etkin kılmaya yönelik üst düzey sorularla zenginleştirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda öğrencilere, “İnsanlara ilâhi kitaplar gönderilmeseydi ne olurdu?” ve “Allah’ın kullarını sevmeseydi onlara ilâhi kitaplar gönderir miydi?” gibi sorular sorulabilir.

Konunun değerlendirme bölümünde öğrencilerden, “Ya içtiğiniz suya ne dersiniz? Buluttan onu siz mi indirdiniz, yoksa indiren biz miyiz? Dileseydik onu tuzlu yapardık. Şükretmeniz gerekmez mi?”²⁶⁸ ayetinde verilmek istenen mesaj hakkında arkadaşlarıyla konuşmaları istenmektedir.²⁶⁹ Herhangi bir konunun ana fikrini, özünü ve konuda verilmek istenen mesajı bulmaya yönelik etkinlikler, bilişsel alanın analiz düzeyinde gerçekleşmektedir. Bu etkinlik ile öğrenciler eleştirel okuma yaparak metinleri açık hale getirmeyi ve irdelemeyi öğreneceklerdir (S-21).²⁷⁰

Ünitenin bir sonraki konusu olan “Allah’ı Arayan İnsan: Hz. İbrahim” konusundaki “Söyleyelim” etkinliğinde, “Gecenin karanlığı onu kaplayınca (İbrahim) bir yıldız gördü, ‘Rabb’im budur.’ dedi. Yıldız batınca, ‘Batanları sevmem.’ dedi. Ayı doğarken görünce ‘Rabb’im budur.’ dedi. O da batınca, ‘Rabb’im bana doğru yolu göstermezse elbette yoldan sapan topluluklardan olurum.’ dedi. Güneşi doğarken görünce de ‘Rabb’im budur, çünkü bu daha büyük.’ dedi. O da batınca şöyle dedi: ‘Ey kavmim! Ben sizin (Allah’a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım. Ben içtenlikle yüzümü, gökleri ve yeri yoktan var

²⁶⁸ Vakıa 56/68-70.

²⁶⁹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 93.

²⁷⁰ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 83.

edene çevirdim ve ben asla Allah'a ortak koşanlardan değilim.”²⁷¹ ayetlerinin tahtaya yazılarak öğrencilere insanın aklını kullanarak bir yaratıcının var olduğu sonucuna ulaşabileceği kavratılmak istenmiştir.²⁷² Bu etkinlik ile Hz. İbrahim'in düşünme seyri adım adım takip edilerek öğrencilerin düşünmenin bizatihi kendisi üzerinde düşünmeleri sağlanabilir (S-28).²⁷³ Eleştirel düşünme; “düşünmeyi daha iyi, daha açık ve anlaşılır ve daha tarafsız bir hale getirmek için düşünme hakkında düşünme sanatı” olarak da tarif edilmiştir²⁷⁴. Bu etkinlik yapılırken öğrencilerden, insanın evrende meydana gelen olayları düşündüğünde bunları gerçekleştiren bir yaratıcının var olduğunu da anlayabileceği bilgisinden hareketle “Hz. İbrahim, Allah'ın dışında hiçbir tanrının olamayacağını nasıl anlatmıştır?”, “Hz. İbrahim, insanların inançlarının yanlışlığını anlatırken nasıl bir yol izlemiştir?” ve “Neden gök cisimlerinden örnek vermiştir?” sorularını cevaplamaları istenmiştir.²⁷⁵ Bu sorular, öğrencileri Hz. İbrahim'in tebliğ sürecindeki düşünsel altyapıyı oluşturan ölçütleri ve sayıltıları keşfetmeye sevk edecek sorulardır (S-30).²⁷⁶

Konunun işleniş basamağında daha sonra öğrencilerden, edinilen bilgilerden hareketle aşağıdaki cümleleri okuyarak noktalı kısımları uygun bir şekilde tamamlamaları istenmektedir.²⁷⁷

“İbrahim Peygamber aklını kullanan biriydi. Çünkü.....”

“Ben aklımı kullanan biriyim. Çünkü.....”

Bu etkinlik, öğrencilerin Hz. İbrahim'in düşünme sürecini kendi düşünme süreçleriyle karşılaştırmaya, dolayısıyla kendi düşünceleri üzerinde düşünmeye sevk etmektedir (S-28).

²⁷¹ En'am 6/76-79.

²⁷² MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 93.

²⁷³ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 91.

²⁷⁴ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 91.

²⁷⁵ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 93.

²⁷⁶ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 94.

²⁷⁷ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 93.

²⁷⁸ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 94.

Daha sonra öğrencilerin ders kitabındaki, Hz. İbrahim'in tapınakta bulunan putları kırmasını ve ateşe atılmasını anlatan hikâyeyi okumaları ve bu hikayenin adını, ana karakterlerini, yerini, olay örgüsünü, konusunu ve ana fikrini yazarak hikaye haritası çıkarmaları istenmektedir.²⁷⁸ Bu etkinlik sayesinde öğrenciler, hikâyenin unsurlarını ortaya çıkarmak amacıyla hikâyeyi eleştirel bir gözle okuyup analiz edeceklerdir (S-21).²⁷⁹

Ölçme ve Değerlendirme

Ünitenin değerlendirme bölümündeki 3 açık uçlu sorunun hepsi kavrama düzeyindedir. Çoktan seçmeli sorular, 1 bilgi ve 3 kavrama sorusundan oluşmaktadır. Boşluk doldurma sorularının her 3'ü de bilgi düzeyindedir. Doğruyanlış soruları arasında ise 1 kavrama, 2 analiz ve 1 sentez sorusu vardır. Burada sorulan 14 soru soru içinde yalnızca 2 analiz, 1 sentez sorusu sorulduğu görülmektedir. Bilişsel alanın analiz, sentez ve değerlendirme düzeylerine hitap eden sorular son derece az olup, bu tip soruların sayısının artırılması gerekir.²⁸⁰

“Ünitemizi değerlendirelim” bölümündeki öz değerlendirme etkinliği,²⁸¹ öğrencilerin eleştirel düşünme becerisini geliştirici niteliktedir. Performans görevi örneğinde ise öğrencilerden ”Kur'an İyiye ve Güzele Yönlendirir, Kötülüklerden Sakındır.” konusu ile ilgili ayetleri Kur'an mealinden araştırıp bulmaları ve yaptıkları araştırmalar ışığında konuyla ilgili bir kompozisyon yazmaları istenmiştir. Bu ödevi gerçekleştirmek için öğrencilerin öncelikle konu cümlesindeki sözcük ve kavramları analiz etmesi, açıklığa kavuşturması ve bu kavramları mealinden araştırıp bulmasını gerekmektedir.²⁸² Bu amaç doğrultusunda öğrencilere gerekirse tefsirlere de başvurmaları önerilmektedir. Bu etkinlik, öğrencilerin sözcükleri açık hale getirme ve analiz etme yeteneklerini ve kaynaklardan yararlanma becerilerini geliştirecektir. Etkinlik çerçevesinde yapılması istenen kompozisyon yazma eylemi, öğrencilerin bilgi ve düşüncelerini

²⁷⁸ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 94.

²⁷⁹ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 83.

²⁸⁰ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 96.

²⁸¹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 97.

²⁸² MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, s. 97.

yeni bir örüntü içinde bir araya getirerek bilgiyi bütünleştirme becerisi kazanmalarını sağlayacaktır.

Değerlendirme bölümünde, “Kur’an’ın Açıklayıcılığı ve Yol Göstericiliği” konulu bir proje ödevi örneği yer almaktadır.²⁸³ Ödev örneğinde, konuyla ilgili Kur’an ayetlerinin tespit edilmesi, bu ayetlerin meal ve tefsirler yardımıyla açıklanması, seçilen bir konuyla ilgili ayetlerden çıkarılan bilgiler ışığında yazı(kompozisyon) yazılması ve proje yürütme ve temsil kurulu tarafından bazı kompozisyonların seçilmesi istenmektedir. Bu ödev çerçevesindeki etkinliklerin, öğrencilerin bağımsız düşünme, zihinsel cesaret, eleştirel okuma ve yazma ve değerlendirme için ölçüt geliştirme gibi becerilerini geliştirici nitelikte olduğu düşünülmektedir.

4. Peygamberlere ve İlahi Kitaplara İnanç (6. Sınıf 1. Ünite)

Yüzyıllar boyunca peygamberlerin ve ilâhi kitapların diliyle konuşmuş, düşünmüş ve evreni, hayatı ve kendisini onların bakış açısıyla yorumlamış olan insanlık, bu hikmet ve mesajlara bugün de ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda örgün din eğitimi çerçevesinde bu konuların da ele alınması zorunluluğu vardır. Ülkemizde yıllardır var olan DKAB tecrübesi bunu icra edebilecek donanım ve altyapıya sahip olup, ders içerisindeki pek çok ünite bu amaç doğrultusunda hazırlanmıştır. Bu ünitelerden biri olan “Peygamberlere ve İlahi Kitaplara İnanç” ünitesinde, konuların en genel anlamda peygamber ve ilahî kitap kavramları, peygamberlerin gönderiliş nedenleri, peygamberlerin özellikleri ve dört büyük kitapla sınırlandırılması istenmektedir.²⁸⁴ İlköğretim DKAB dersinin “İnanç” öğrenme alanında yer alan bu ünitenin sonunda; soyut işlemler çağına adım atmakta olan 6. sınıf öğrencisinin peygamberlik, vahiy ve mucize gibi soyut kavramları anlaması, Kur’an’da geçen İncil, Tevrat ve Zebur gibi ilâhi kitapları ve peygamberleri tanıması, bu kitapların hepsinde ortak olan mesajı kavraması ve peygamberlerin gönderiliş amaçları üzerinde bilgi sahibi olması amaçlanmaktadır.

²⁸³ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 98.

²⁸⁴ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, 2012, s. 43.

Ünitenin Kazanımları

Ünitenin toplam 10 kazanımına bakıldığında bunlardan 1'inin duyuşsal, 9'unun bilişsel alana ait olduğu görölmektedir.²⁸⁵ Bilişsel alandaki kazanımlardan yalnızca "Peygamberlerin insanlardan seçilmesinin nedenlerini irdeler" kazanımı analiz düzeyindedir. Ünitenin bilişsel alandaki kazanımları bu yönüyle öğrenciyi çıkarım yapma, anlamlandırma, yorumlama ve değerlendirme gibi daha üst seviyedeki bilişsel becerilere yönlendirmekten uzaktır.

Ünitenin İşlenişi ve Etkinlikler

Ünitenin başlangıcında öğrencileri derse hazırlamak için "peygamber", "vahiy" ve "ilahî kitap" sözcüklerinin anlamlarını öğrenmeleri, peygamberlerin insanlar arasından seçilmesinin nedenleri hakkında büyükleriyle konuşmaları ve "Bütün peygamberler ortak bir amaca hizmet etmiştir." sözünün anlamı üzerinde düşünmeleri istenmiştir.²⁸⁶ Bu etkinliklerden ilki, üniteyle ilgili kavramların öğrenilmesini amaçlayan bilgi düzeyinde bir etkinliktir. İkinci etkinlik ise öğrencileri büyükleriyle belirli bir konu üzerinde konuşmaya yönlendirmektedir. Bu yönüyle bu etkinlik, öğrencilerin medeni cesaretini arttırabilecek niteliktedir. Öğrencilerden ayrıca büyüklerinin konu hakkındaki görüşlerini kendi görüşleriyle karşılaştırmaları da istenebilir. Çünkü eleştirel düşünme, diğerlerinin görüşlerini edilgen bir şekilde kabul edilmemesini gerektiren bir düşünme tarzıdır. Öğrencilerin çevresindeki büyüklerden aldığı cevapların daha sonra derste tartışılması ve bu düşüncelerdeki örtüşen ve çelişen noktaların bulunması, onlarda eleştirel düşünme için gerekli adımlardan biri olan "başkalarının düşünme süreçlerini gözlemlene ve değerlendirme yeteneği" geliştirebilir.²⁸⁷ Öğrencilerin "Bütün peygamberler ortak bir amaca hizmet etmiştir" sözü üzerinde düşünmeleri ise, tarih boyunca peygamberlerin mesajlarındaki ortak noktanın, ölçütün ya da bir başka deyişle standardın keşfedilmesi bakımından öğrencinin peygamberlik kavramını daha iyi anlamasını sağlayacak, öğrenciyi herhangi bir olguyu

²⁸⁵ MEB Komisyon 2010, s.49.

²⁸⁶ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 43.

²⁸⁷ Cüceloğlu, *İyi Düşün Doğru Karar Ver*, s. 216 .

değerlendirirken ölçüt ve standart geliştirme ve ölçüt ve standartları açık hale getirme becerisi kazandıracaktır (S-15).²⁸⁸

Ünitenin 1. konusu olan “Peygamber ve Peygamberlere İman” konusuna başlamadan önce, öğrencilerden konuya hazırlık olarak “peygamber” sözcüğünün neyi çağrıştırdığı sorulmaktadır.²⁸⁹ Bu kelime hakkında önceki derslerde bilgi verilmiş olduğundan, öğrenciler bu kavramın diğer kavramlarla bağlantısını kurabilecek ve çağrışımlarını dile getirebilecektir. Burada öğrencilerden gelen yanıtların tahtaya yazılması ve bunlar üzerinde konuşulması, konuyla ilgili kavramları öğrencilerin zihinlerinde açık ve anlaşılır hale getirecektir (S-14).²⁹⁰

Konunun işleniş basamağında öğrencilerin metni okumaları, önemli gördükleri cümlelerin altlarını çizmeleri ve daha sonra da bu ifadeleri neden önemli gördüklerinin sorgulanması istenmektedir.²⁹¹ Burada öğretmenin öğrencilere altı çizili satırları niçin önemli gördüklerini sorması, tipik bir eleştirel düşünme etkinliğidir. Eleştirel düşünme öğretiminde öğretmen öğrencisinin ne düşündüğünü ve ne söyleyeceğini merak etmeli ve ciddiye almalıdır; aynı durum öğrencilerin birbirleri ile olan tartışmaları için de geçerlidir.²⁹² Eleştirel düşünemeyen bireyler kendi düşüncelerinin tek doğru olduğunu sanır. Bu durumda öğretmenin öğrenciye kendisinin ve başkalarının düşünme biçimlerini göstermesi gereklidir. Öğrencinin altını çizdiği bir cümleyi niçin önemli bulduğu hakkında düşünmesi, ona kendi düşünme sürecindeki sayıltıları gözlemleyebilme ve düşünme hakkında düşünme yeteneği kazandıracaktır (S-28 ve S-30).²⁹³

Konu içerisinde öğrencilere sorulması istenen “Peygamberlere inanan insanlar hangi ilkeleri ve değerleri kabul etmiş olurlar?” ve “Nebi ve resûl sözcükleri hangi anlamlara gelmektedir?” sorularından ilki, analiz basamağında olup eleştirel düşünmeyi geliştirici niteliktedir. Daha sonra “peygamber”, “vahiy”, “elçi”, “nebi” ve “resûl” kelimelerinin tahtaya yazılarak ve “Allah’ın sözlerini

²⁸⁸ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 75.

²⁸⁹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 44.

²⁹⁰ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 74.

²⁹¹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 44.

²⁹² Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 60.

²⁹³ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 91, 93.

insanlara ileten kişilere ne ad verilmektedir?” ve “İslâm diniyle ilgili bilgilerimizin doğruluğundan nasıl emin olabiliriz?” soruları sorularak öğrencilerin konu hakkında düşündürülmesi istenmektedir.²⁹⁴ Öğrencilerden, yukarıda sayılan sözcüklere başka sözcükler eklemeleri, sözcüklerin içinde geçtiği cümleler kurmaları ve bunların birbirleriyle olan ilişkileri hakkında yorum yapmaları istenebilir. Bu sayede öğrencilerin sentetik (kurucu) zihin becerileri işletilecek ve bilişsel-makro yetenekler boyutundaki eleştirel düşünme stratejileri arasında yer alan “sözcüklerin veya söz öbeklerinin açık hale getirilmesi ve analiz edilmesi” süreci gerçekleşecektir (S-14).²⁹⁵ Sorulardan ikincisi olan “İslâm diniyle ilgili bilgilerimizin doğruluğundan nasıl emin olabiliriz?” sorusu değerlendirme düzeyinde olup, eleştirel düşünme becerisi açısından son derece önemlidir. Öğrenciler; okudukları, duydukları, yazdıkları veya düşündükleri şey hakkında “ne” ve “niçin” sorularının ötesine geçerek o şeyin mantığını araştıran soru biçimlerinin çeşitliliğini keşfetmeleri; sayıltıları, yargıları, çıkarımları, çelişkileri ya da tutarsızlıkları nasıl araştırıp yargılayacaklarını öğrenmelidir.²⁹⁶ Bu doğrultuda öğrencilerin, bilişsel düzeydeki eleştirel düşünme stratejilerinin makro becerileri arasında yer alan “Sokratik tartışmayı uygulama” becerisi çerçevesinde (S-24) “Bu sözcüğü kullanarak ne demek istiyorsunuz?”, “Bunu söyleme nedeniniz nedir?”, “Bu olası mıdır?” ve “Bunu nasıl biliyorsunuz?” gibi soruları model almaları yararlı olacaktır.²⁹⁷

Konunun işleniş basamağında, ders kitabındaki peygamberlerin yaşadığı coğrafyayı gösteren haritanın incelenmesi ve “Sizce Kur’an’da neden pek çok peygamberin hayatından kesitler sunulmuştur?”, “Peygamberlerin hayatlarının kişiye ve topluma yansımaları nelerdir?” ve “Farklı milletlerden peygamber görevlendirildiğini nereden bilmekteyiz?” sorularının sorulması istenmektedir.²⁹⁸ Bu soruların 1 ve 3.’sü değerlendirme, 2.’si analiz düzeyinde olup bilişsel alanın üst seviyelerine hitap etmektedir. Öğretmen, bu sorulara cevap verirken

²⁹⁴ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 44.

²⁹⁵ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 74.

²⁹⁶ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 108.

²⁹⁷ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 108.

²⁹⁸ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 45.

öğrencilere “Bu konuda bir örnek verebilir misin?”, “Bunu biraz daha açıklayabilir misin?”, “Buna inanmana hangi etmenler sebep oldu?”, “Bunu nasıl araştırabiliriz?” ve “Bunu nasıl biliyorsun?” gibi sorular sorarak öğrencinin farklı bilişsel alanlarını uyarabilir ve bu süreci bir eleştirel düşünme etkinliği haline getirebilir.

Ünitedeki “Peygamberlerin İnsanlardan Seçilmesinin Nedenleri” konusunun işleniş basamağında ders kitabındaki metnin okunmasının ardından; okunan bölümün daha iyi anlaşılması için öğrencilere “Meleklerin veya insanüstü gücü olan başka bir varlığın peygamber seçilmesi durumunda insanlar açısından ne tür sıkıntılar yaşanırdı?” ve “Allah insanlar arasından peygamber seçmekle insanların hangi bahanelerinin önüne geçmiş olabilir?” sorularının sorulması istenmektedir.²⁹⁹ Öğretmen, bilişsel alanın sentez ve analiz düzeylerine hitap eden bu soruları sorarken, tüm sınıfa söz vermeye özen göstererek görece çekingen ve söz almayan öğrencileri de konuşturmaya çalışmalı, onların bağımsız ve tarafsız düşünme becerilerini ve zihinsel alçak gönüllülük, cesaret, iyi niyet, tarafsızlık ve azimlerini geliştirmeye çalışmalıdır.

Konunun işlenişi sırasında daha sonra “beşer”, “melek”, “örneklik” ve “gayp” kelimelerinin tahtaya yazılması, ardından “Sizce peygamberlerin insanlar arasından seçilmesi, vahyin anlaşılması, kabul edilmesi ve uygulanmasında hangi kolaylıkları sağlamıştır?” ve “Peygamberlerin insanlar arasından seçilmesinin insanlık açısından önemi neler olabilir?” sorularının öğrencilere sorulması istenmektedir. Burada öğretmen, tahtaya yazılan sözcüklerin öğrenciler tarafından kavranabilmesi için bu sözcükler üzerinde konuşulabilir ve kavram haritası çalışması yapılabilir. Sorulara bakıldığında, her iki sorunun da analiz düzeyinde olduğu görülmektedir. Burada ayrıca öğrencilerin konuyu iyice kavrayabilmeleri için tartışma etkinliği yapılması da istenmektedir.³⁰⁰ İlköğretim DKAB dersi öğretmen kılavuz kitabının bu konusunda, öğrencilerin, peygamberlerin insanlar arasından seçilmesinin önemini kavramasına özellikle dikkat edildiği

²⁹⁹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 45.

³⁰⁰ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 46.

görülmektedir. Bu konunun kavranması, bireye din adına idolleştirilen, kutsallık kisvesine büründürülen ve insanüstülük atfedilen maneviyat otoritelerinin istismarına karşı eleştirel bir bakış geliştirecektir.

Ünitenin 1. konusunun alt başlığı olan “Peygamberlerin Nitelikleri” konusuna hazırlık olarak öğrencilere “Okulunuzu temsil edecek bir öğrenci seçseydiniz bu kişide hangi özellikleri arardınız?” sorusu sorulmuştur.³⁰¹ Bu soru ile peygamber olarak seçilmiş olan insanların özellikler arasında bir analogi kurulduğu görülmektedir. Aynı ifadeye konunun işleniş basamağındaki “Kendi yerinize belirleyeceğiniz temsilci veya vekilde hangi özellikleri ararsınız?” sorusunda da rastlanmaktadır. Öğrenciler soruda belirtilen, kendilerini temsil edecek bir temsilci ya da vekilde arayacağı özellikleri düşünürken belirli ölçüt ve standartlar geliştirme çabası içine girecekler ve benzer durumları karşılaştırarak düşüncelerini yeni bağlamlara transfer edeceklerdir (S-11, S-15).³⁰²

Konunun işleniş basamağında öğrencilerden “üstün ahlak” “mucize” “cesaret”, “dürüstlük”, “merhamet”, “sorumluluk” ve “hak ve adalet” kelimelerini cümlede kullanmaları istenmiştir. Bu etkinlik, konu ile ilgi kavramları öğrencilerin zihninde daha açık ve anlaşılır kılacaktır (S-14).³⁰³ Ardından öğrencilere, “Size haber getiren birisinde hangi özellikleri ararsınız?” sorusu yöneltilmekte, bu soru ile peygamberlerde bulunması gereken niteliklerin neler olduğu belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu soru ile öğrenciler peygamberlerde bulunması gereken özelliklerin yanı sıra bilgi kaynaklarının sorgulanması ve güvenilirliklerinin değerlendirilmesi gerektiğini de idrak edecektir (S-16).³⁰⁴

Öğrencilerden bir sonraki derse Allah’ın peygamberler aracılığıyla insanlara bildirmek istediğı ilkelerin neler olabileceğini listeleyerek gelmeleri istenmektedir.³⁰⁵ Bu etkinlik, öğrencileri Allah’ın insanlara bildirmek istedikleri üzerinde düşünerek analiz ve değerlendirme yapmaya sevk etmekte ve Allah’ın

³⁰¹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 47.

³⁰² Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 71, 75.

³⁰³ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 74.

³⁰⁴ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 76.

³⁰⁵ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 48.

insanların bilmesini istediği ilkeler hakkında ölçüt ve standartlar geliştirmeye yönlendirmektedir (S-15, S-20).³⁰⁶

Bir sonraki konu olan “Peygamberlere Gelen Mesajların Ortak Amacı” konusunda, konu metni okunurken ilgili yerlerde ara verilip “Bütün peygamberlerin getirdiği mesajlar aynı mıdır; yoksa peygamberler, insanları farklı ilkelere ve değerlere mi davet etmişlerdir?” ve “İlahî mesajlar hangi ilkeler ve değerleri içermektedir?” sorularının sorulması istenmektedir.³⁰⁷ Bir önceki paragrafta yapılan açıklamalar bu sorular için de geçerlidir.

Konunun işleniş basamağında öğrencilerin beşerli gruplara ayrılması ve “tevhid”, “vahiy”, “fitrat”, “adalet” ve “kulluk” kelimelerinin ve anlamlarının kartlara yazılarak bu kartların öğrencilere dağıtılması istenmektedir.³⁰⁸ Öğrenciler bu kartları okuduktan sonra değiştirerek başka bir kart alacaklardır. Bu beş kez tekrar edilir ve en sonunda kartlar toplanır. Bu aşamada “Sizce insanların yanlış ve kötü davranışlara sapmasının nedenleri neler olabilir?” ve “Sizce insan kendi doğasına ve yaratılışına uygun davranmadığı zaman nelerle yüz yüze gelir?” sorularının yöneltilerek onların anahtar kelimeler üzerinde düşünmeleri sağlanacaktır. Burada sorulan soruların her ikisi de sentez düzeyinde olup eleştirel düşünmeyi geliştirici niteliktedir. Sorular, öğrencileri eylemlerin sonuçları ve doğurguları üzerinde düşünmeyi gerektirecek sorulardır (S-35).³⁰⁹

Bir sonraki konu olan “İlahî Kitap ve İlahî Kitaplara İman” konusunun alt başlığı olan “Allah Niçin Vahiy Göndermiştir?” konusunun işleniş basamağında, “ilahî kitap”, “cehalet”, “batıl inanç”, “hurâfe”, “ihtilaf”, “hidayet”, “rahmet” ve “suhuf” kelimelerinin tahtaya yazılarak/yansıtılarak öğrencilerin bu kelimeler üzerinde düşünmeleri istenmektedir.³¹⁰ Öğrencilerinin din diline aşinalık kazanmasını sağlayacak ve din olgusu üzerinde düşünmesini sağlayacak bu etkinlik, öğrencilerin bağımsız düşüncelerini, düşünme açıklığı için kavramları

³⁰⁶ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 75, 82.

³⁰⁷ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 48.

³⁰⁸ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 49.

³⁰⁹ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 97.

³¹⁰ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 50.

anlamalarını ve tanımlarla ilişkili açık örnekler verebilmelerini sağlayacaktır (S-14).³¹¹

Daha sonra öğrencilerden konu metnini okumaları, önemli yerlerin altına çizmeleri ve “Bazı kuralların ilahî buyruk olduğunu nasıl anlıyorsunuz?”, “İlahî kitaplarla suhuf arasında ne fark vardır?”, “İlahî kitapların diğer dinî kitaplardan belirgin özellikleri nelerdir?” ve “Vahyin öncelikleri ve üzerinde ısrarla durduğu konular nelerdir?” sorularını cevaplamaları istenmektedir.³¹² Sorulardan ilk ikisi analiz düzeyinde olup, öğrencilerin değerlendirme yapmak için ölçüt geliştirmelerini sağlayacaktır (S-15).³¹³

Konunun değerlendirme bölümünde öğrencilerle ilahî kitapların insan hayatındaki yeri ve önemi üzerinde konuşulması istenmektedir.³¹⁴ Analiz düzeyindeki bu sorunun, “Allah, peygamberleri vasıtasıyla kitap göndermemiş olsaydı dünya ve insanlık ne halde olurdu” gibi sebep ve sonuç odaklı bir forma sokulmasının daha ilgi çekici olacağı ve öğrenciler tarafından daha kolay anlaşılacağı düşünülmektedir.

Bir sonraki konu olan “İlahi Kitaplar” konusuna hazırlık olarak öğrencilere “İlahi kitapların adlarını biliyor musunuz” diye sorulması ve “Kitab-ı Mukaddes”, “Eski Ahit”, “Tevrat” ve “Zebur” kelimelerinin tahtaya yazılarak/yansıtılarak öğrencilerin bunlar hakkında düşünmesinin sağlanması istenmektedir.³¹⁵ Öğrencilerin bu kelimeler üzerinde düşünebilmeleri için sadece anlamlarını bilmelerinin yeterli olmadığı, kelimelerin bağlamlarından da haberdar olmaları gerektiği açıktır. Bu yüzden örneğin “Kur’an’da İncil, Tevrat ve Zebur’dan bahsedildiğini biliyor muydunuz?” ya da “İzlediğiniz filmlerde hiç İncil ya da Tevrat okuyan insanlar gördünüz mü?” gibi sorularla bu sözcükler hakkında ilgi ve merak uyandırılabilir.

³¹¹ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s.15.

³¹² MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 50.

³¹³ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 75.

³¹⁴ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 51.

³¹⁵ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 52.

Konunun işleniş basamağında, konu metninin okunmasının ardından öğrencilere “Metinde Tevrat, Zebur ve İncil’in hangi özelliklerinden söz edilmiştir?”, “Sizce Kur’an insanlar için neden önemlidir?”, “Kur’an genel olarak hangi konuları içerir?”, “Kur’an’ın korunmuş bir kitap olduğunu onun hangi ifadelerinden anlayabiliriz?” ve “Kitab-ı Mukaddes hakkında neler biliyorsunuz?” sorularının sorulması istenmektedir.³¹⁶ Bu soruların her biri, yanıtları konu metninden çıkarılabilecek bilgi ve kavrama düzeyindeki sorular olup eleştirel düşünme açısından anlamsızdır. Ayrıca konu metninde kutsal kitaplarla ilgili verilen bilgiler de öğrencilerin bu konuda fikir yürütmelerini sağlayacak bir dizgeden yoksundur. Örneğin Tevrat’ın İbranice, Kur’an’ın Arapça olarak indirildiği yazılmış ama İncil’in ve Zebur’un dili hakkında bilgi verilmemiş; Eski Ahit’ten bahsedilirken Yeni Ahit kavramından hiç bahsedilmemiştir. Ayrıca Tevrat’ta dini kurallara, İncil’de ise ahlaki konulara vurgu yapıldığından söz edilmiş ancak Zebur’un içeriği hakkında hiçbir bilgi verilmemiştir. Bu gibi bilgi boşlukları, öğrencilerin konu hakkında açık ve berrak düşüncelerinin önünde engeldir.

Ölçme ve Değerlendirme

Ünitenin değerlendirme bölümündeki 3 adet açık uçlu sorunun 1’i sentez, 2’si analiz düzeyinde, 4 adet çoktan seçmeli sorunun 3’ü bilgi, 1’i analiz düzeyinde, 3 adet boşluk doldurma sorusunun her biri bilgi düzeyinde, 4 adet doğru-yanlış sorusunun her biri kavrama düzeyinde, 4 adet eşleştirme sorusunun ise her biri bilgi düzeyindedir.³¹⁷ Soruların eleştirel düşünme açısından iyi durumda olduğu söylenebilir.

Değerlendirme bölümünde yer alan, “Hz. Muhammed’in peygamberlik öncesindeki insani özellikleri ve bu özelliklerin İslâm’ın insanlar tarafından kabul görmesinde ve benimsenmesindeki rolü” konulu performans ödevinde; Hz. Muhammed’in peygamberlik öncesindeki insani özellikleri ve bu özelliklerin İslâm’ın insanlar tarafından kabul görmesindeki nedenlerden birkaç tanesinin

³¹⁶ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 52.

³¹⁷ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 54.

tespit edilmesi ve bu konuyu ifade eden ilgili ayetler, hadisler, öyküler, şiirler ve özdeyişlerin bulunması istenmiştir.³¹⁸ Bu etkinlik, öğrencilerin kaynaklardan yararlanma becerilerini geliştirecektir. Etkinlik çerçevesinde yapılması istenen kompozisyon yazma eylemi, öğrencilerin bilgi ve düşüncelerini bir araya getirerek bilgiyi bütünleştirme becerisi kazanmalarını sağlayacaktır.

Değerlendirme bölümünde, “İlahî kitapların ve peygamberlerin gönderiliş amaçları” konulu bir proje ödevi örneği yer almaktadır.³¹⁹ Ödev örneğinde, Kur’an-ı Kerim’deki İlahî kitapların ve peygamberlerin gönderiliş amaçlarını belirten ayetlerin tespit edilmesi, bu konuda gazete, dergi gibi yazılı, görsel kaynaklardan veriler toplanması, bu verilerin gözden geçirilmesi ve konuyla doğrudan ilgili olanların kanıtlarıyla birlikte toparlanması istenmektedir. Bu ödev çerçevesindeki etkinliklerin, öğrencilerin eleştirel okuma, kanıtları değerlendirme ve değerlendirme için ölçüt geliştirme gibi becerilerini geliştirici nitelikte olduğu söylenebilir.

5. Son Peygamber Hz. Muhammed (6. Sınıf 3. Ünite)

İlköğretim DKAB dersinin “Hz. Muhammed” öğrenme alanında yer alan bu ünite; Hz. Muhammed’in ahlaki gelişmemizdeki örnekliliğinin özellikle vurgulanması, güvenilirliği, merhameti, adaleti, kolaylaştırıcılığı, hoşgörüsü, sabrı ve kararlılığı üzerine yeri geldikçe dikkat çekilmesi istenmektedir.³²⁰ Hz. Muhammed, Müslümanlar için naatlar, mevlitler ve ilâhilerle övülmesi gereken bir peygamber olmanın ötesinde her söz ve eyleminin akılcı bir gözle değerlendirilmesi ve üzerinde düşünülmesi gereken gerçek bir önderdir. Bu yönüyle öğrencilerde Hz. Muhammed aşkı, muhabbeti, bağlılığı ve ümmet şuuru kazandırılmasının yanı sıra O’nun mukaddes hayatını peygamberliği, idareciliği, savaşları, komşuluğu, aile ilişkileri ve diplomatik yönleri bakımından okuma, değerlendirme ve yorumlama bilinci kazandırılması gerekmektedir.

³¹⁸ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 55.

³¹⁹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 56.

³²⁰ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 79.

Ünitenin Kazanımları

“Son Peygamber Hz. Muhammed” ünitesinde toplam 11 kazanım yer almaktadır.³²¹ Bu kazanımlardan 1’i duyuşsal, 10’u bilişsel alana yönelik kazanımlardır. Bilişsel alandaki kazanımlardan “Medine’ye hicretin sebep ve sonuçlarını irdeler” kazanımı analiz düzeyinde, “Hz. Muhammed’in Hudeybiye Antlaşması’nda ve Mekke’nin fethinde sergilediği tavrı barış açısından değerlendirir” kazanımı ise değerlendirme düzeyindedir. Bilişsel alandaki diğer kazanımların bilgi ve kavrama düzeylerinde olduğu görülmektedir. Ünitenin bilişsel alanındaki kazanımların eleştirel düşünme açısından yetersiz olduğu söylenebilir.

Ünitenin İşlenişi ve Etkinlikler

“Son Peygamber Hz. Muhammed” ünitesine hazırlık olarak öğrencilerden; Hz. Muhammed’e gelen ilk ayetlerin hangileri olduğunu araştırmaları, “hicret”, “muhacir” ve “ensar” kavramlarının anlamlarını sözlükten araştırmaları ve Veda Hutbesi’nin metnini bularak okumaları istenmektedir.³²² Hazırlık etkinliklerinin öğrencileri düşünmeye sevk etme ve onlara eleştirel düşünme becerisi kazandırma bakımından etkili olmadığı görülmektedir. Bu sorular yerine örneğin, “Hz. Muhammed’e gelen ilk ayetlerde neye vurgu yapılmaktadır?” ve “hicret”, “muhacir” ve “ensar” kelimeleri arasında nasıl bir anlam ilişkisi vardır?” soruları sorulabilir ve Veda Hutbesi’nde özellikle nelere vurgu yapıldığını belirleyip yazmaları istenebilir.

Ünitenin “Hz. Muhammed’in Çağırısı: Mekke Dönemi” başlıklı konusunun alt başlığı olan “İlk Vahiy: Yaratan Rabbinin Adıyla Oku!” konusunda, konuya hazırlık olarak öğrencilere, “İlk vahiy” kavramının çağrıştırdıkları sorulmaktadır.³²³ Öğrenciler daha önce “vahiy” kavramını öğrenmiş olduklarından, bu kavramla ilgili çağrışımlarını dile getirebilecektir. Burada

³²¹ MEB Komisyon 2010, s. 51.

³²² MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 79.

³²³ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 80.

öğrencilerin arkadaşlarının verdikleri yanıtlar üzerinde yorum yapması, düşünme süreçlerini gözlemleyerek düşünme hakkında düşünmeyi sağlayacaktır (S-28).³²⁴

Konunun işleniş basamağında, konu metni okunmadan önce tahtaya konu ile ilgili anahtar sözcüklerin yazılması/yansıtılması, öğrencilere “Güvenilir olmak ile peygamberlik arasında nasıl bir ilişki vardır?” ve “Sorumlulukları yerine getirmenin faydaları nelerdir” sorularının sorulması ve öğrencilerin bu sözcükler ve sorular vasıtasıyla konu hakkında düşünmeleri istenmektedir.³²⁵ Verilen sözcükler; “emanet”, “güven”, “sorumluluk”, “mesaj” ve “resûl” sözcükleridir. Öğrencilerden, bu sözcüklere başka sözcükler eklemeleri, sözcüklerin içinde geçtiği cümleler kurmaları ve bunların birbirleriyle olan ilişkileri hakkında yorum yapmaları istenebilir. Bu sayede öğrencilerin sentetik (kurucu) zihin becerileri işletilecek ve bilişsel-makro yetenekler boyutundaki eleştirel düşünme stratejileri arasında yer alan “sözcüklerin veya söz öbeklerinin açık hale getirilmesi ve analiz edilmesi” süreci gerçekleşecektir (S-14).³²⁶ Burada sorulan açık uçlu soruların her ikisi de analiz düzeyinde olup eleştirel düşünme açısından işlevseldir.

Konu içerisinde sınıf içi etkinlik olarak tartışma etkinliği yapılması istenmektedir.³²⁷ Bu tartışma çerçevesinde, “Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı aşılınmış bir yumurtadan (embriyo) yarattı. Oku, senin Rabbin kerem sahibidir. O, kalemle (yazmayı) öğretendir. İnsana bilmediğini öğretendir.”³²⁸ ayetlerinde verilmek istenen evrensel mesajın bulunması ve anlaşılması hedeflenmekte ve ilk inen ayetlerde nelere dikkat çekildiği sorulmaktadır. Buradaki tartışma etkinliği eleştirel düşünmeyi geliştirici niteliktedir. Ancak öğretmenin tüm öğrencileri fikirlerini söylemeleri konusunda cesaretlendirmesi gerekir. Ayrıca öğretmenin, bir konuyu tartışmaya başlamadan önce konuyu ve tartışılacak kavramları iyice açıklaması ve öğrencilere; ”Tartışma konusu yeterince açık mı?”, “Bu konuyu tartışmak için neleri bilmemiz gerekiyor?”, “Sizinle aynı görüşü paylaşmayan birisi bu sorun hakkında neler söylerdi?” gibi

³²⁴ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 91.

³²⁵ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 80.

³²⁶ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 74.

³²⁷ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 80.

³²⁸ Alak 96/1-5.

sorular sorması, tartışmayı eleştirel düşünme eğitimi bakımından daha etkili kılacaktır.³²⁹ Tartışma etkinliklerinde öğretmenler, öğrencilerin düşünme süreçlerini iyi izlemeli, öğrencinin ön yargılarını ya da tepkilerini konuşturduğu yerlerde sorular sorarak öğrencinin kendi düşüncelerindeki sayılıları görmesini sağlamalıdır.

Ünitenin 2. konusu olan “Yakın Çevreye Çağrı” konusunda; konuya hazırlık olarak öğrencilere, “Allah, Hz. Muhammed’den niçin öncelikle yakın çevresini uyarmasını istemiştir? ve “Hz. Muhammed’in doğruluğuna inanan Mekkelilerden bazıları niçin onun peygamberliğine karşı çıkmışlardır?” sorularının sorulması istenmiştir.³³⁰ Değerlendirme düzeyinde olan bu sorular eleştirel düşünmeyi geliştirici niteliktedir. Ancak bu soruların amacına ulaşabilmesi için öğretmenin tüm öğrencileri görüşlerini açıklamaları için cesaretlendirmesi ve soru sorduktan sonra öğrencilere yeterli süre vermesi gerekmektedir.

Konunun işleniş basamağında, konu metninin okunmasından sonra öğrencilere “Allah, Hz. Muhammed’den niçin öncelikle çevresini uyarmasını istemiştir?” ve “Hz. Muhammed kaç yıl süreyle İslâm dinini gizli olarak anlattı?” sorularının sorulması istenmektedir.³³¹ Bu sorulardan ilki değerlendirme, ikincisi bilgi düzeyindedir. İlk soru, eleştirel düşünme açısından anlamlıdır. Bu soru, öğrencilere “Siz Hz. Peygamber’in yerinde olsaydınız ne yapardınız. Niçin?” şeklinde genişletilebilir ya da kişinin yakın çevresinin o kişi için ifade ettiği değer ve önem hakkında tartışma etkinliği yaptırılabilir. Böyle bir etkinlik, öğrencilerin Hz. Peygamber’in de bir insan olduğunu ve yakın çevresinin O’nun için ifade ettiği değeri anlamalarını sağlayacak, öğrencilerin herhangi bir konuda değerlendirme yapmak için ölçüt geliştirme becerilerini geliştirecektir (S-15).³³²

Daha sonra kitapta Hz. Ali’nin Müslüman olmasının anlatıldığı “Bilgi Kutusu” köşesinin okunarak bu metinden çıkarılacak sonuçlar üzerinde

³²⁹ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 91.

³³⁰ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 81.

³³¹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 81.

³³² Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 91.

öğrencilerle konuşulması istenmiştir.³³³ Bu etkinlik, eleştirel düşünmenin bilişsel düzeydeki mikro stratejileri arasında yer alan “Akılcı çıkarımlar, kestirmeler ve ya yorumlar oluşturma” stratejisinin gerçekleşmesini sağlayacaktır (S-32).³³⁴

Bir sonraki konu olan “Çağrının Yaygınlaştırılması” konusuna, “Sizce Hz. Muhammed’in doğruluğuna inanan Mekkelilerden bazıları niçin onun peygamberliğine karşı çıkmışlardır?” sorusu ile başlanması eleştirel düşünme açısından olumludur. Bu soru, insanların düşünme süreçlerindeki kritik noktaları, çelişki unsurlarını, sayılıtları ve kişilerin bazen algılamaları gerçekte karıştırılabildiğini anlayabilmek açısından güzel bir örnek olabilir. Eleştirel düşünenler gerçeğe ve güçlü uslamlamaya tutkun olduklarından; yanlış sayılıtları arayıp bulmak ve reddetmek için zihinsel cesarete sahiptirler; herkesin bir takım şüpheli sayılıtlar geliştirdiklerini bilirler ve alternatif sayılıtları göz önüne alırlar.³³⁵

Konunun işleniş basamağında öğrencilere “Çağrının Yaygınlaştırılması” konusunun metnini okutarak “Hz. Muhammed açıktan İslâm’a davete ne zaman başladı?”, “Hz. Muhammed’in çağrısı karşısında insanların tepkisi nasıl olmuştur?” ve “Müslümanlar niçin Habeşistan’a hicret etmişlerdir?” sorularının sorulması istenmiştir.³³⁶ Bu soruların eleştirel düşünme açısından herhangi bir değeri yoktur. Bu soruların yerine “Çağrının yaygınlaştırılması için niçin 3 sene beklenmiş olabilir?” ya da “Peygamber Efendimiz halkı Safa tepesine davet ettiği zaman konuşmasına niçin ‘Size şu tepenin arkasında bir düşman ordusunun bulunduğunu haber versem bana inanır mısınız?’ diye sorarak başlamıştır?” gibi soruların sorulması, öğrencilerin konu üzerinde düşünmelerini ve tebliğin metotlu bir süreç olduğunu kavramalarını sağlayacaktır.

Bir sonraki konu olan “Hicret Olayı” konusuna hazırlık olarak öğrencilere “Hicret kavramı size neleri çağrıştırıyor” sorusu sorulmuştur.³³⁷ Burada

³³³ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 81.

³³⁴ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 91.

³³⁵ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 22.

³³⁶ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 81.

³³⁷ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 82.

öğrencilere hicretin tanımını yaptırmak yerine bu kavramın çağrıştırdıklarının sorulması, yerinde bir etkinliktir. Kavramları tanıtırken, öğrencilerin daha önceki bilgilerine ve o andaki çağrışımlarına gönderme yaparak ve yeni kavramı farklı kavramlarla ilişkilendirerek çeşitli açıklamalar yapmak, eleştirel düşünme açısından yararlıdır. Burada öğrencilere, “Bu kavramı niçin öğreniyorsunuz?”, “Bu kavram bize ne anlatmaya çalışmaktadır?”, “Bu kavramın eş anlamlısı ‘göç’ kelimesi olduğu halde niçin özellikle ‘hicret’ diyoruz?” gibi sorular sorulması, konunun ana kavramı olan “hicret” kavramının öğrencilerin zihninde açık ve anlaşılır bir hale gelmesini sağlayacaktır (S-14).³³⁸

Konunun işlenişi sırasında öğrencilerin konu metninin sessizce okumaları ve bilmedikleri kelimeleri, öğretmenin açıklaması için sormaları istenmektedir.³³⁹ Öğrencilere bilmedikleri konuları sorma alışkanlığı aşılacak, eleştirel düşünme eğitimi açısından son derece önemlidir. Bu alışkanlık onlara zihinsel alçakgönüllülük sağlayacağı gibi herhangi bir konuda yargıda bulunmaları gerektiğinde, yargıyı o konu hakkında tam bilgi sahibi oluncaya kadar geciktirme bilinci de aşılacaktır (S-5).³⁴⁰ Konu metninin okunmasından sonra öğrencilere sorulması istenen 5 sorudan yalnızca “İnsanlar niçin buldukları yeri bırakıp başka yerlere göç ederler?” sorusu eleştirel düşünme açısından değer ifade etmektedir. Göç olgusu, günümüzde de eskisinden daha canlı olarak devam eden güncel bir olgudur. Farklı sebeplere bağlı olarak gelişebilen bu olgu, öğrencilerin kişisel deneyim ve hikâyelerinden de yararlanarak hicret kavramını anlamak için kullanılabilir. Burada göç etme kararı almak üzere olan bir aileyi konu alan bir drama etkinliği düzenlenebilir. Böyle bir etkinlik, öğrencilerin hem hicret olgusunun psikolojik yönünü, hem de başkalarının algı ve düşünme biçimlerini anlamalarını sağlayacaktır (S-12).³⁴¹

Konu metninin okunmasının ardından, Hz. Peygamber’in Medine’de nasıl karşılandığının anlaşılması amacıyla öğrencilerden yakın çevrelerinde

³³⁸ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 74.

³³⁹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 82.

³⁴⁰ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 64.

³⁴¹ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 72.

uğurlama ve karşılama sırasında neler yapıldığını anlatmaları istenmektedir.³⁴² Bu etkinlik, öğrencilerin bilişsel düzeydeki eleştirel düşünme stratejilerin makro yetenekler boyutunda yer alan “Benzer durumları karşılaştırma: İç görüleri yeni bağlamlara transfer etme” stratejisinin gerçekleşmesini sağlayacaktır (S-11).³⁴³

İlköğretim DKAB dersi öğretmen kılavuz kitabında konu ile ilgili olarak “Kavramları Eşleştiriyoruz” adlı bir etkinlik yaptırılması önerilmektedir.³⁴⁴ Bu etkinlik bağlamında, tahtanın bir tarafına “vahiy”, “hicret”, Mescid-i Nebi, “Muhacir” ve “Ensar” kavramları, diğer tarafına da bu kavramların tanımlarının yazılması ve öğrencilerden sözlük çalışması yaparak bu kavramları karşılardaki tanımlarla eşleştirmeleri istenmektedir. Burada öğrencilerin kavramların tanımlarını öğrenmekle yetinmesi, eleştirel düşünme açısından herhangi bir değer ifade etmemektedir. Eleştirel düşünebilen bir bireyin, tanımları bilmekle birlikte tanımla ilgili açık örnekler verebilmesi ve tanımın içerdiği görüşü uygun olarak kullanabilmesi gerekir (S-14).³⁴⁵

Konunun değerlendirme bölümünde öğrencilerin, kitaptaki Not Edelim” bölümünü okuyarak hicretin İslâm tarihindeki sonuçlarını öğrenmeleri istenmektedir.³⁴⁶ Bu etkinlikte hicretin sonuçlarının doğrudan verilmesi yerine, bu sonuçlara ilişkin ipuçları verilerek öğrencilerin olgu ve olayların sebepleri ve sonuçları üzerinde düşünme becerisi kazanmaları sağlanabilirdi (S-35).³⁴⁷ Örneğin öğrencilere “Hicret etmek Müslümanlara nasıl bir avantaj sağlamış olabilir?” ya da “Sizce müşriklerin baskısının olmadığı bir ortamda İslâm daha kolay yayılmış olabilir mi?” gibi sorular sorulabilir.

Bir sonraki konu olan “Hz. Muhammed’in Çağrısı: Medine Dönemi” konusunun alt başlığı olan “Peygamber Mescidi ve Sosyal İşlevi” konusunda, etkinlik önerisi olarak Mescid-i Nebi’nin inşa edildiği dönemin şartlardaki

³⁴² MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 82.

³⁴³ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 71.

³⁴⁴ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 82.

³⁴⁵ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 74.

³⁴⁶ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 82.

³⁴⁷ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 97.

toplumsal işlevi ile ilgili beyin fırtınası yaptırılabilceği zikredilmektedir.³⁴⁸ Eleştirel düşünme eğitiminde, öğrencilerin kendilerine özgü düşünceler geliştirebilmeleri için bilgiyi keşfetmeye ve bilgilerini, becerilerini ve iç görülerini kullanmaya cesaretlendirilmeleri gerekir (S-1).³⁴⁹ Beyin fırtınası etkinliği, bu amaç doğrultusunda işe yarayabilecek bir etkinliktir.

Konunun diğere başlığı olan “Eğitim ve Öğretim Etkinlikleri” başlığı altında, konu metninin okunmasının ardından öğrencilere “Peygamberimiz eğitim ve öğretime niçin önem vermiştir?”, “Suffa ne demektir?” ve “Bedir Savaşı’nın eğitim-öğretim açısından sonuçları nedir?” sorularının sorularak derse katılımın sağlanması istenmektedir.³⁵⁰ Bu soruların 1.’si ve 3.’sü analiz düzeyinde olup eleştirel düşünmeyi geliştirici niteliktedir. Soruların ardından, Peygamberimizin “Ben bir öğretmen olarak gönderildim.” hadisinin mesajı üzerinde öğrencilerle konuşulması istenmektedir. Bu tarz konuşma etkinliklerinde, öğretmenin öğrencileri birbirlerinin konularını değerlendirmeye yönlendirmesi, eleştirel düşünme için gerekli bir adımdır. Örneğin bir soru karşısında birbirinden çok farklı yanıtlar veren iki öğrenciden birine, diğere niçin bu konuda farklı düşünmüş olabileceği sorulabilir. Öğrenci bu sayede başkalarına ait düşünme süreçlerini inceleyerek başkalarının düşüncelerindeki mantıksızlık, taraflılık, duygusallık, ben merkezlilik ve toplum merkezlilik gibi unsurları görüp fark etmeyi öğrenecektir (S-2).³⁵¹

Konunun değerlendirme bölümünde, eğitim-öğretime önem verilmeyen bir toplumda ne gibi sorunlar yaşanabileceği üzerinde tartışılması istenmiştir.³⁵² Bu tartışmanın sonunda konunun eğitim-öğretime önem verilmeyen bir toplumda din adına ortaya çıkabilecek sorunlarla sınırlandırılması, tartışma içerisinde o ana kadar geliştirilen düşüncelerin din alanına transfer edilmesini sağlayacak (s-11)³⁵³ ve öğrencilerin dini alanda fikir yürütmelerini sağlayacaktır.

³⁴⁸ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 83.

³⁴⁹ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 77.

³⁵⁰ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 84.

³⁵¹ Paul ve diğere, *Critical Thinking Handbook*, s. 60.

³⁵² MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 84.

³⁵³ Paul ve diğere, *Critical Thinking Handbook*, s. 71.

Bir sonraki konu olan “Toplumsal Barışın Kurulması” konusuna hazırlık olarak öğrencilere “Hz. Muhammed’in Medine’deki tüm Müslümanları kardeş ilan etmesinin amacı ne olabilir?” diye sorulmuştur. Analiz düzeyindeki bu soru eleştirel düşünme açısından anlamlı olup, öğrenciyi bilgiyi parçalara ayırmaya, bir eylemin sebep ve sonuçlarına ilişkin düşünmeye ve çıkarımda bulunmaya yönlendirmektedir (S-20).³⁵⁴

Konunun işleniş basamağında öğretmenin öğrencilere Hz. Peygamber’in yaptığı Medine Sözleşmesi’nin toplumsal barışa katkısını kavratması ve ardından “Sözleşme Yapalım” adlı bir etkinlik yaptırması istenmektedir.³⁵⁵ “Sözleşme Yapalım” etkinliği çerçevesinde öğrencilerin sınıfta uygulanacak kuralların listelendiği bir sözleşme metni hazırlamaları ve bu metnin sınıf başkanı ile sınıf öğretmeni tarafından imzalanması istenmektedir. Bu etkinlik sırasında tüm öğrenciler, sınıfta uyulması gereken kurallarla ilgili fikirlerini söylemeleri için cesaretlendirilmelidir. Eleştirel düşünmeyi temel alan bir eğitimde öğrencilerin kendilerine özgü düşünceler geliştirebilmeleri için bilgiyi keşfetmeye ve bilgilerini, becerilerini ve içgörülerini kullanmaya cesaretlendirilmeleri gerekir.³⁵⁶

Ölçme ve Değerlendirme

Ünitenin değerlendirme bölümündeki 6 adet açık uçlu sorunun 4’ü bilgi, 2’si kavrama düzeyinde, 5 adet çoktan seçmeli sorunun 3’ü bilgi, 1’i analiz, 1’i sentez düzeyinde, boşluk doldurma sorularının ise hepsi bilgi düzeyindedir.³⁵⁷ Değerlendirme bölümünde, konunun eleştirel düşünme becerisi kazandırma hedefi açısından analiz, sentez ve değerlendirme düzeyindeki sorulara daha fazla yer verilmesi gerekmektedir.

Ünitenin sonunda verilen performans görevi örneğinde öğrencilerden; Medine’ye hicretin sebep ve sonuçlarını anlatan yazı, resim ve makaleleri araştırmaları, elde edilen tüm yazılı ve görsel bilgileri düzenleyerek rapor hâline getirmeleri, öğrencilerin yapılan araştırmalar ışığında konuyla ilgili kendi

³⁵⁴ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 32.

³⁵⁵ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 84.

³⁵⁶ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 77.

³⁵⁷ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 89.

düşüncelerini de içeren bir kompozisyon ve şiir yazmaları ve imkân varsa konuyla ilgili Powerpoint, film, resim, vb. görsel materyaller bulmaları istenmektedir.³⁵⁸ Bu etkinlik dahilindeki kaynak araştırması, rapor yazma, kompozisyon ve şiir etkinlikleri, öğrencilerin sözcükleri açık hale getirme ve analiz etme yeteneklerini ve kaynaklardan yararlanma becerilerini geliştirici niteliktedir.

Değerlendirme bölümünde, “Veda Hutbesi’nde yer alan mesajlar” konulu bir proje ödevi örneği yer almaktadır.³⁵⁹ Ödev çerçevesinde öğrencilerin değişik kaynaklardan İslâm tarihinde çok önemli yeri olan Veda Hutbesi ile ilgili bilgi toplamaları istenmektedir. Bu ödevin öğrencilerin eleştirel okuma ve değerlendirme için ölçüt geliştirme becerilerini geliştirici nitelikte olduğu söylenebilir.

6. İslâm’ın Sakınılmasını İstedığı Bazı Davranışlar (6. Sınıf 5. Ünite)

İlköğretim DKAB dersinin “Ahlak” öğrenme alanında yer alan bu ünite, Kur’an’dan ayet örnekleri verilerek öğrencilere İslâm dininin temel amacının ahlaklı bireyler yetiştirmek olduğunu fark ettirmek amaçlanmıştır.³⁶⁰ İlköğretim 6. sınıf öğrencisi, ergenlik çağıyla birlikte gelişen zihinsel ve fiziksel yapısı, daha derin ve kompleks düşünme yeteneği ve zenginlik kazanan duygularıyla hayatı çocukluk dönemine göre bambaşka bir gözle görmeye başlar. Bu dönem ayrıca bireyin cinsel duygularla tanıştığı dönemdir. Psikolojik ve toplumsal yaşamını etkileyen bu ani değişimlerle birey; annesi ve babası, arkadaşları ve öğretmenleriyle bazı sorunlar yaşayabilir. Bireyin psikolojik ve toplumsal bütünlüğünü ömrü boyunca tehdit edecek haset, büyülenme, başkasının kusurlarını araştırmak, anne, baba ve büyüklere saygısızlık ve su-i zan gibi alışkanlıkların tohumları genellikle bu dönemde atılır. Kişinin anne-babasına saygılı ve çevresiyle uyumlu olması, iç dünyasındaki çatışmalardan arınması ve sağlıklı bir duygu ve düşünce dünyasına sahip olması amacıyla İlköğretim 6. sınıf

³⁵⁸ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 89.

³⁵⁹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 90.

³⁶⁰ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 101.

DKAB dersinin bu ünitesinde kötü duygu, düşünce ve davranışlar tanıtılmış ve İslâm'ın bunlara karşı sunduğu çarelere değinilmiştir.

Ünitenin Kazanımları

Ünitenin 6 kazanımına bakıldığında, bu kazanımlardan 1'inin duyuşsal, 5'inin bilişsel alana yönelik olduğu görülmektedir. Bilişsel alandaki kazanımların 1'inin bilgi, 1'inin kavrama düzeyinde olduğu görülmektedir.³⁶¹ Kalan 3 kazanımdan; "İslâmiyetin sakınmamızı istediği bazı kötü davranışların bireysel ve toplumsal zararlarını irdeler" kazanımı analiz, "İslâmiyetin sakınmamızı istediği davranışların bireyde görülme nedenlerini araştırarak bu sorunlara yönelik çözüm önerilerinde bulunur" kazanımı sentez, "Sakınılması gereken davranışlar konusunda öz değerlendirmede bulunur" kazanımı ise değerlendirme düzeyindedir. Ünite kazanımlarının genellikle bilişsel alanın üst basamaklarına hitap ettiği ve eleştirel düşünmeyi geliştirici nitelikte olduğu görülmektedir.

Ünitenin İşlenişi ve Etkinlikler

"İslâm Dininin Sakınılmasını İsteddiği Bazı Davranışlar" ünitesine hazırlık olarak öğrencilerden, iftiranın kişi ve topluma zararlarını araştırmaları, "hile", "gıybet", "kibir", "iftira" ve "kötü zan" sözcüklerinin anlamlarını öğrenmeleri ve haset etmenin toplumda oluşturacağı olumsuzluklar üzerinde büyükleriyle konuşmaları istenmektedir. Bu etkinliklerden ilkinde, anlamları öğrenilecek sözcüklere "yalan", "dedikodu", "gurur", "haset" ve "kıskançlık" gibi kelimeler eklenmesi ve öğrencilerden bu kavramları sınıflandırmalarının istenmesi, öğrencilere kavramlar arasındaki ilişkiyi değerlendirme, kavramları sınıflandırırken ölçüt geliştirme ve sözcükleri analiz etme becerisi kazandıracaktır (S-14 ve S-15).³⁶² Hasedin toplumsal zararlarıyla ilgili büyüklerle konuşulmasının istendiği ikinci etkinlik ise öğrencilerin zihinsel cesaretlerini arttırabilecek niteliktedir. Öğrencilerden ayrıca büyüklerinin konu hakkındaki görüşlerini kendi görüşleriyle karşılaştırmaları istenebilir. Öğrencilerin çevresindeki büyüklerden aldığı cevapların daha sonra derste tartışılması ve bu düşüncelerdeki örtüşen ve

³⁶¹ MEB Komisyon 2010, s. 53.

³⁶² Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 74-75.

çelişen noktaların bulunması, eleştirel düşünme için gerekli adımlardan biri olan “başkalarının düşünme süreçlerini gözlemleme ve değerlendirme yeteneği”ni geliştirici niteliktedir.³⁶³

Ünitenin ilk konusu olan “Yalan Söylemek ve Hile Yapmak” konusuna hazırlık olarak öğrencilere, “Bir kimse size yalan söylese veya hile yapsa kendinizi nasıl hissedersiniz?” sorusunun yöneltilmesi istenmektedir.³⁶⁴ Öğrenci bu soruya cevap vermek için ya geçmiş deneyimleri hakkında düşünecek ya da empatik düşünme süreci içine girecektir. Her iki düşünme süreci de eleştirel düşünme açısından olumludur.

Konunun işleniş basamağında, “yalan”, “doğruluk”, “iyilik”, “güzellik”, “güven” ve “huzur” kavramlarının tahtaya yazılması, bu kelimelerin anlamlarını sözlükten bulunması, sözcüklerin ve anlamlarının kâğıtlara yazılması, kâğıtların kapatılarak veya katlanarak bir kutuya atılması ve öğrencilere çekiliş yaptırılması istenmektedir.³⁶⁵ Bu etkinlik, öğrencilere kavramlar arasındaki ilişkiyi değerlendirme, kavramları sınıflandırırken ölçüt geliştirme ve sözcükleri analiz etme becerisi kazandıracaktır (S-14, S-15).³⁶⁶ Kelime etkinliğinin ardından öğrencilerin sözlük anlamlarıyla kelimeleri eşleştirmeleri ve çekilen kavramlarla ilgili drama etkinliği yapılması istenmektedir. Drama etkinliği, öğrencilerin kendilerine olan güvenleri artırır, sözel ve sözel olmayan iletişim becerilerini, birlikte çalışma alışkanlıklarını, eleştirel düşünme becerilerini geliştirir ve öğrencileri sosyalleştirir.³⁶⁷ Öğrencilerde mutlaka geliştirilmesi gereken eleştirel düşünme becerilerinden biri olan bireyin karşısındakini anlama ve kendini karşısındakinin yerine koyarak onun hissettiklerini hissetme ve anlama becerisi, yaratıcı drama etkinlikleri ile kazandırılabilir.³⁶⁸

³⁶³ Cüceloğlu, *İyi Düşün Doğru Karar Ver*, s. 216.

³⁶⁴ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 102.

³⁶⁵ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 102.

³⁶⁶ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 74-75.

³⁶⁷ Tülay Üstündağ, *Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Dersinin Öğretiminde Yaratıcı Dramanın Erişiyeye ve Derse Yönelik Öğrenci Tutumlarına Etkisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), HÜSBE, Ankara 1997, s.45'ten aktaran Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 66.

³⁶⁸ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 66.

Daha sonra öğrencilerden, bu ünite de neler öğreneceklerini tahmin etmeleri ve bu konudaki düşüncelerini not etmeleri istenmektedir.³⁶⁹ Eleştirel düşünme açısından anlamlı ve son derece yararlı olan bu etkinlikte öğretmenin, öğrencilerin tahminlerini akılcılık, tutarlılık ve bütünlük açısından değerlendirmesi gerekmektedir. Bu etkinlik, bilişsel boyuttaki eleştirel düşünme stratejilerinin makro becerileri arasında yer alan “akılcı çıkarımlar, kestirmeler ve yorumlar oluşturma” becerisini geliştirici niteliktedir (S-32).³⁷⁰

Konunun işleniş basamağında, konu metninin kitaptan okunması ve öğrencilere “Niçin yalan söylenir?”, “Yalan söylemeye gerek var mıdır?”, “Aldatıldığınızı anladığınızda neler hissedersiniz?”, “Hile yapmak kul hakkını çiğnemek midir?” ve “Yalan söylemenin ve hile yapmanın bireysel ve toplumsal zararları nelerdir?” sorularının sorularak konu hakkında düşünmelerinin sağlanması istenmektedir. Bu açık uçlu sorulara verilen yanıtlardan birbirine yakın olanların tahtaya yazılması ve yanıtlar hakkında öğrencilere; “Bu konuda örnek verebilir misin?”, “Bu söylediğinin sebeplerini açıklayabilir misin?”, “Bu söylediğini biraz daha açabilir misin?” ve “Bu ifade ile neyi kastediyorsunuz?” gibi sorular sorulması, öğrencileri eleştirel düşünmeye sevk edecek ve etkinliği Sokratik tartışma etkinliğine dönüştürecektir. Öğrenci düşüncesinin ortaya çıkarıldığı ve irdelendiği Sokratik tartışmalar öğrencilerin açık bir biçimde düşüncelerini geliştirmelerine ve değerlendirmelerine olanak verir; böylece öğrenciler kendi görüşlerini daha tutarlı ve daha iyi geliştirilmiş görüngeleri temel olarak oluşturabilir.³⁷¹

Daha sonra öğrencilere “Münafığın (ikiyüzlünün) belirtisi üçtür: Konuştuğu zaman yalan söyler, söz verdiği zaman sözünde durmaz, kendisine bir şey emanet edildiği zaman emanete ihanet eder.” hadisinden³⁷² ne anladıkları sorulmaktadır.³⁷³ Öğrencilere “münafık” ve “münafıklık” kavramlarının tanımları yapılarak münafığın başka ne gibi özelliklerinin olabileceğinin sorulması, onların

³⁶⁹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 102.

³⁷⁰ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 94.

³⁷¹ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 60.

³⁷² Buhari, İman, 24.

³⁷³ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 102.

herhangi bir eylem ya da düşünceyi değerlendirme için ölçüt geliştirme becerisini geliştirecektir (S-15).³⁷⁴

Konunun işlenişi sırasında yaptırılması istenen “Paylaşalım” adlı etkinlikte, öğrencilerden doğru sözlü olmak ve dürüst davranmanın toplumsal yaşamı nasıl etkileyeceği ile ilgili düşüncelerini arkadaşlarıyla paylaşmaları istenmiştir. Öğrencinin bu konuyu sınıfta tartışması ve ortaya konan düşüncelerdeki ortak noktaların tespit edilmesi, öğrencilerin sorunları, sonuçları ve inançları açık hale getirme, bağımsız düşünme, düşüncelerini cesaretle ifade etme ve başkalarının düşünme süreçlerini gözlemleme becerilerini arttıracaktır (S-1, S-6).³⁷⁵

Bir sonraki konu olan “Gıybet ve İftira” konusundaki “Tartışalım” etkinliğinde “gıybet”, “dedikodu”, “iftira”, “çekiştirme” ve “cehalet” kavramlarının tahtaya yazılması ve öğrencilerin bu kelimelerin anlamlarını sözlükten bulmaları istenmektedir.³⁷⁶ Konu üzerinde fikir yürütebilmek ve konuyu kavramak için ilgili kavramların iyi bilinmesi ve düşünmeye başlamadan önce konuyla ilgili kavramları açık ve seçik olarak ortaya koymak gereklidir (S-14).³⁷⁷ Ancak sadece kelimelerin anlamlarını sözlükten bulmakla yetinilmemeli, bu kavramlarla cümle kurma ve kavramlar arasındaki ortak noktayı bulma gibi etkinlikler yapılmalıdır.

Konunun işleniş basamağında öğrencilerden, ““Çamur at, izi kalsın.” sözünü tartışmaları istenmektedir.³⁷⁸ Tartışma yöntemi, öğrencinin öğretmen rehberliğinde eleştirel dinleme, soru sorma, öne sürülen görüşleri değerlendirme ve bu görüşleri kendi deneyimleriyle ilişkilendirme gibi yeteneklerini geliştirici niteliktedir (S-24).³⁷⁹

³⁷⁴ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 75.

³⁷⁵ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 60, 65.

³⁷⁶ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 102.

³⁷⁷ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 14.

³⁷⁸ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 105.

³⁷⁹ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 86.

“Başkalarının Kusurlarını Araştırmak” başlıklı konuya hazırlık olarak öğrencilerden, bir sonraki derse başkalarının kusurlarını araştırmanın doğuracağı kötü sonuçları yazarak gelmeleri istenmektedir.³⁸⁰ Bu etkinlik, öğrencilerin eylemlerin sonuçlarını ve doğurgularını önceden keşfedebilme, eylemlerin muhtemel sonuçlarını göz önünde bulundurarak değerlendirebilme becerisi kazandıracaktır. Eleştirel düşünmenin şartlarından biri de herhangi bir eylemin sonuçlarını uzun uzadıya araştırmak, eylem ya da politikalarla ilişkili inançları düşünürken, bu inançlarla hareket etmenin sonuçlarının ne olacağını hesaba katmaktır (S-35).³⁸¹

Ünitenin son konusu olan “Kötü Davranışlar Karşısında Duyarsız Kalmayalım” konusundaki “Örnek Verelim” ve “Yazalım” etkinlikleri, eleştirel düşünme açısından önemlidir.³⁸² “Örnek Verelim” etkinliğinde öğrencilerden, çevrelerinde gördükleri ve duyarsız kalmamaları gereken davranışlara örnekler vermeleri istenmektedir (Örneğin: “İki arkadaşımız birbirine küstüğünde duyarsız kalmayıp onları barıştırmalıyız”, “Yere çöp atan birini gördüğümüzde duyarsız kalmayıp o kişiyi uyarmalı ve yaptığının yanlış bir davranış olduğunu açıklamalıyız”). Bu etkinlik, öğrencileri düşünmeye ve mantık yürütmeye sevk edecek, daha önceki bilgilerini ve yaşamdaki tecrübelerini konuyla irtibatlandırarak konuyu zihninde pekiştirmesini sağlayacak bir etkinliktir. Burada öğrencilerin kendi somut deneyimlerinden çıkardıkları sonuçları benzer durumlara uyarılama ve transfer etme (S-11) becerilerini geliştirmek amacıyla öğrencilerin kendi yaşamlarından örnekler vermeleri istenebilir.

Ölçme ve Değerlendirme

Ünitenin değerlendirme bölümünde yer alan kare bulmacadaki soruların hepsi bilgi düzeyindedir. Açık uçlu soruların 2’si bilgi, 1’i kavrama, 2’si uygulama, 1’i analiz düzeyinde, çoktan seçmeli soruların 3’ü bilgi, 2’si analiz

³⁸⁰ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 110.

³⁸¹ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 97.

³⁸² MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, s. 112.

düzeyinde, doğru-yanlış sorularının ise hepsi bilgi düzeyindedir. Değerlendirme bölümündeki soruların eleştirel düşünme açısından yetersiz olduğu görülmektedir.

Bu bölümde yer alan “Kötü Davranışlar Karşısında Duyarsız Kalmamanın Gerekliliği” başlıklı performans görevi örneğinde öğrencilerden; konuyla ilgili yazılı ve görsel bütün verileri tespit etmeleri, elde edilen tüm verileri düzenleyerek rapor hâline getirmeleri, yapılan araştırmalar ışığında konuyla ilgili kendi düşüncelerini yazmaları, elde edilen bilgileri kullanarak kötü davranışlara başlama nedenleri ve onlardan korunmak için nelerin yapılabileceği ve kötü davranış örneklerinin sonuçlarından çıkarılacak dersleri sıralamaları istenmektedir. Bu ödev çerçevesindeki etkinliklerin, öğrencilerin bağımsız düşünme, zihinsel cesaret, eleştirel okuma ve yazma, değerlendirme için ölçüt geliştirme, doğurguları ve sonuçları keşfetme ve akılcı çıkarımlar, kestirmeler ve yorumlar oluşturma gibi becerilerini geliştirici nitelikte olduğu düşünülmektedir.

İslâm’ın sakınılmasını istediği davranışlarla ilgili olarak çevrede görülen olumsuzlukları önlemeye yönelik projelerin üretilmesinin istendiği proje görevi örneğinde; sakınılması gereken bazı davranışlar üzerinde durulması, bu davranışların niçin seçildiğinin vurgulanması, bu davranışların bireye ve topluma zararlarının belirtilmesi, bu zararlarla ilgili günlük hayatımızdan örneklerin yansıtılması ve bütün söz ve davranışlardan çıkarılabilecek sonuçların sıralanması istenmektedir. Proje görevine konu edinilen kötü alışkanlıkların neye göre seçildiği hakkında öğrencilerden açıklama beklendiğinden, ödevin değerlendirme için ölçüt ortaya koyma becerisini geliştirici nitelikte olduğu söylenebilir.

7. Melek ve Ahiret İnanç (7. Sınıf 1. Ünite)

İlköğretim DKAB dersinin “İnanç” öğrenme alanındaki bu ünite, imanın altı şartı arasında yer alan meleklere ve ahirete iman çerçevesinde melekler, meleklerin özellikleri, meleklere imanın insan davranışlarına etkisi ve ahiret kavramı hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca hurâfeler, batıl inançlar ve İslâm dininin şiddetle yasakladığı büyücülük ve falcılık gibi olgulara karşı bilgi ve tutum kazandırılması da hedeflenmektedir. Ünite, dinin insan hayatına anlam kazandırması, inanç-davranış ilişkisi üzerinde durulması ve öğrencilerin ünite ile ilgili okul dışından getirdiği yanlış ve eksik dinî bilgi ve anlayışların bilimsel bir

yaklaşım ile ele alınması istenmektedir.³⁸³ Ünite bu yönleriyle eleştirel düşünme açısından son derece önemlidir. Öğrencilerin ileriki yaşamlarında kendilerine din adına sunulan inançları eleştirel bir gözle irdeleyip aralarından hurâfe ve batıl olanları tanıyabilmeleri, sağlıklı bir dini hayat adına önem arz etmektedir.

Ünitenin Kazanımları

Ünitede yer alan toplam 14 kazanımdan 6'sı duyuşsal, 8'i bilişsel alana yöneliktir. Bilişsel alandaki kazanımların 4'ü bilgi, 4'ü kavrama düzeyindedir.³⁸⁴ Ünitenin bilişsel alandaki kazanımları bir hayli fazla olmasına rağmen, aralarında bilişsel alanın analiz, sentez ve değerlendirme gibi üst basamaklarına ilişkin herhangi bir kazanım yer almamaktadır. Ünite kazanımlarının bu haliyle; öğrencileri çıkarım yapma, anlamlandırma, yorumlama ve değerlendirme gibi üst seviyedeki bilişsel becerilere yönlendirmekten uzak olduğu görülmektedir.

Ünitenin İşlenişi ve Etkinlikler

Üniteye hazırlık olarak öğrencilerden “melek”, “şeytan”, “ahiret”, “kıyamet”, “mizan”, “cennet” ve “cehennem” kavramlarının anlamlarını araştırmaları, “Melek gibi insan” ifadesinin kimler için kullanıldığına örnek vermeleri, “Ölüm yok olmak değildir.” sözünü açıklayan kısa bir yazı yazmaları ve Allah'ın, “Âdil”, “Rahman” ve “Rahîm” isimlerinin anlamlarını öğrenerek deftere yazmaları istenmektedir.³⁸⁵ Ünitenin hazırlık etkinliklerinde, öğrencinin ünite kapsamında ele alınacak kavramları analiz etme ve açıklığa kavuşturmaya yönlendirildiği görülmektedir (S-14).³⁸⁶

Ünitenin 1. konusu olan “Varlıklar Âlemi” konusunun işleniş basamağında öğrencilerin “âlem”, “şeytan”, “melek” ve “cin” kelimelerini sözlükten bulmaları ve konu üzerinde düşünmeleri istenmektedir.³⁸⁷ Öğrencilerden, bu sözcüklere eklenebilecek farklı sözcükler bulmaları, sözcüklerin içinde geçtiği cümleler kurmaları ve bunların birbirleriyle olan ilişkileri hakkında yorum yapmaları

³⁸³ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, 2012, s. 43.

³⁸⁴ MEB Komisyon 2010, s. 55.

³⁸⁵ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 43.

³⁸⁶ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 74-75.

³⁸⁷ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 44.

istenebilir. Bu sayede öğrencilerin sentetik (kurucu) zihin becerileri işletilecek ve bilişsel-makro boyuttaki eleştirel düşünme stratejileri arasında yer alan “sözcüklerin veya söz öbeklerinin açık hale getirilmesi ve analiz edilmesi” süreci gerçekleşecektir (S-14).³⁸⁸ Konu metninin okunmasının ardından öğrencilere “Âlem kavramı hangi varlıkları kapsamaktadır?”, “Gözümüzle göremediğimiz varlıkların var olduğunu nereden anlarız?”, “Melek ve şeytanın ortak yönleri nelerdir?” ve “İnsanın diğer varlıklardan farkları nelerdir?” soruları ile öğrencilerin derse katılımlarının sağlanması istenmiştir.³⁸⁹ Öğretmenlerin yanıt vermek isteyen öğrencileri Sokratik sorularla yönlendirmesi, öğrencilerin düşüncelerini daha sistemli ve açık bir şekilde geliştirmelerini sağlayacaktır. Bu bağlamda öğretmenin, yanıt veren öğrencileri “Bu ifade ile neyi kastediyorsunuz?”, “Bu ifadeyi farklı biçimde nasıl açıklarsınız?”, “Bunu mu yoksa şunu mu kastediyorsunuz?”, “Bunu biraz daha açıklar mısınız?” ya da “Bununla ilgili olarak daha fazla neler söyleyebilirsiniz?” gibi sorularla yönlendirmelidir.³⁹⁰

Ders kitabında yer alan “İnceleyelim” etkinliğinde varlıklar âlemi, görünenler ve görünmeyenler olmak üzere ikiye ayrılarak insan, bitki ve hayvanlar görünen varlıkların altına, melekler, şeytanlar ve cinler de görünmeyen varlıkların altına yazılmıştır. Bu etkinlik ile öğrencilerin varlıklar âlemini sınıflandırabilmesi ve varlıkların hangi ölçütlere göre sınıflandırıldığına dikkat çekilmesi istenmektedir. Varlıklar üzerinde düşünüp sınıflandırma yapmak, bilişsel alanın analiz düzeyine ilişkin bir etkinliktir. Sınıflandırma hakkında ölçüt geliştirmek ise eleştirel düşünme stratejileri arasında yer alan “değerlendirme için ölçüt geliştirme” stratejisi ile ilişkilidir (S-15).³⁹¹ Bu bağlamda öğrencilerden varlıklar âlemi hakkında farklı ölçütler geliştirerek değişik sınıflandırmalar yapmaları istenebilir.

³⁸⁸ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 74.

³⁸⁹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 44.

³⁹⁰ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 61.

³⁹¹ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 75.

“Meleklerin Özellikleri ve Görevleri” konusuna hazırlık olarak öğrencilerden, Enbiyâ suresinin 19-20; Enfâl suresinin 12; Ra’d suresinin 11; Hûd suresinin 70 ve Sâffât suresinin 149-153. ayetlerinin anlamlarını Kur’an-ı Kerim mealinden bulup yazmaları ve her bir ayette meleklerin hangi özelliğinin anlatıldığını belirtmeleri istenmektedir. Öğrencilerin, bu ayetlerdeki meleklerle ait farklı özellikleri bulup çıkarmaları, onların bir metni belirli bir amaç doğrultusunda dikkatle incelemelerini ve değerlendirmelerini sağlayacaktır.

Öğrencileri konuya motive etmek için, “Çocuklar hangi yönüyle meleklerle benzetilmiştir?” sorusunun sorulması istenmiştir.³⁹² Öğrencilerin bu soru üzerinde düşünmeleri, onların eleştirel düşünme stratejileri arasında yer alan “önemli benzerliklere ve farklılıklara dikkat” etme becerilerini geliştirecektir (S-29).³⁹³

Konunun işleniş basamağında, öğrencilerin metni not alarak okumaları, meleklerin özelliğini ifade eden cümlelerin altlarını çizmeleri ve altını çizdikleri bu cümlelerle daha önce kendilerinin ayetlerden çıkardıkları özellikleri karşılaştırmaları istenmektedir.³⁹⁴ Bu etkinlik, öğrencilerin metni farklı bir bilgi kaynağıyla önemli benzerliklere ve farklılıklara dikkat kesilerek eleştirel bir gözle okumalarını sağlayacaktır (S-29).³⁹⁵ Burada bir etkinlik örneği olarak,

*Rabb'in buyruklarını,
Peygamberlere sunar.
Arzın ufuklarını,
Rahmete boğan pınar.*

dörtlüğünde hangi melekten bahsedildiği sorulmaktadır. Öğrencilerin bu dörtlükte hangi melekten bahsedildiği üzerinde düşünmesi, onların “akılcı çıkarımlar, kestirmeler veya yorumlar oluşturma” becerisini geliştirecektir (S-32).³⁹⁶

“Meleklerle İmanın, Davranışların Güzelleşmesine Katkısı” başlıklı konunun işleniş basamağında, öğrencilerin konu metnini okumaları, önemli

³⁹² MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 45.

³⁹³ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 91.

³⁹⁴ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 45.

³⁹⁵ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 91.

³⁹⁶ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 88.

gördükleri cümlelerin altlarını çizmeleri ve öğretmenlerin öğrencilere altını çizdikleri yerleri niçin önemli gördüklerini söylemelerine fırsat tanımaları istenmektedir.³⁹⁷ Bu etkinlik, eleştirel düşünme açısından son derece önemlidir. Burada öğrencilere, “Sence arkadaşının altını çizdiği bu cümle onun açısından niçin önemlidir” ya da “Altı çizilen bu iki cümleden hangisi sence daha önemli” gibi sorular sormak, onların başkalarının düşünme süreçleri hakkında düşünmelerini ve başkalarının da düşüncelerinde birtakım sayılıtların var olduğunu kavramalarını sağlayacaktır (S-30).³⁹⁸

Ünitenin “Kur’an’a Göre Cin ve Şeytan” başlıklı konusu, dini alanda eleştirel düşünme açısından önem arz etmektedir.³⁹⁹ Toplumumuzda cinlerle iletişime geçtiğini iddia eden bazı insanlar, cinlerin gelecek hakkında bilgi verdiğini, kayıp ve çalıntı eşyaları bulduklarını ve insanları fiziksel ve ruhsal yönden şifaya kavuşturabildiklerini söyleyerek maddi ve manevi kazanç temin etmektedir. Müslümanların bu gibi istismarlara uğramamaları için eleştirel düşünebilmeleri, kaynakların doğruluğunu irdeleyebilmeleri ve doğru bilginin kaynağı hakkında fikir sahibi olmaları gereklidir. Dolayısıyla İlköğretim DKAB dersinde bu konu kapsamında öğrencilere eleştirel ve akılcı bir perspektif kazandırılması, öğrencilerin ileriki yaşamlarında yukarıda sayılan olumsuzlukların üstesinden gelmelerini ve sözü edilen istismarlara kapılmamalarını sağlayacaktır.

Konunun değerlendirme kısmında öğrencilere, “Cinlerle ilgili bilgi kaynağımız nedir?” diye sorulmaktadır.⁴⁰⁰ Bu soru, herhangi bir olgu ya da kavram üzerinde düşünebilmek için bilgi kaynaklarının titizlikle gözden geçirilmesi ve sorgulanması gerektiğini gösteren önemli bir etkinliktir (S-16).⁴⁰¹ Bu soru, “Bu bilgi kaynaklarının hangilerine güvenebiliriz. Niçin?” gibi sorularla genişletilebilir.

³⁹⁷ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 47.

³⁹⁸ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 93.

³⁹⁹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 48.

⁴⁰⁰ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 49.

⁴⁰¹ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 96.

Bir sonraki konu olan “Şeytanın Kötülüğünden Korunma Konusunda Kur’an’ın Öğütleri” konusunda yer alan “Not Edelim” etkinliğinde, şeytanın kötülüklerinden korunmak için yapılması gerekenler sıralanmış ve öğrencilerden de benzeri ilkeler bulmaları istenmiştir.⁴⁰² Bu etkinlik, öğrencilere din hakkında düşünme alışkanlığı ve becerisi kazandırmak için uygun ve yerinde bir etkinliktir. Etkinlik ayrıca bilişsel düzeydeki eleştirel düşünme stratejilerinin makro becerileri arasında yer alan “çözümler üretme ve çözümleri değerlendirme” becerisinin de gerçekleşmesini sağlayacaktır (S-19).

Ünitedeki “Toplumda Yaygın Olan Bazı Batıl İnançlar” konusuna hazırlık olarak öğrencilerden, çevrelerinde ne gibi batıl inançların olduğunu gözlemlenmeleri ve gözlemlerini not etmeleri istenmektedir.⁴⁰³ Batıl inançlar konusu, eleştirel düşünmeye en çok ihtiyaç duyulan konulardan biridir. Bireylerin toplum içerisinde yaşayan batıl inanç ve hurâfelere dayalı sağlıklı dini oluşumları doğru dini bilgidan ayırt edebilmeleri için din eğitimi kapsamında; kanıtları sorgulama, doğru bilgi kaynaklarının güvenilirliğini sorgulama, görüşleri, yorumları, inançları analiz etme ve değerlendirme ve tüm bunları gerçekleştirmek için temel ve önemli sorular sormayı öğrenme gibi eleştirel düşünme becerilerine ihtiyaç vardır (S-16, S-17, S-18).⁴⁰⁴

Konunun işleniş basamağında, konu metni okunurken ara verilip “Hurâfe ve batıl inançlar daha çok hangi konularla ilgilidir?”, “Bu tür inanışlardan insanların beklentileri nelerdir?”, “İnsanların bu beklentilerine ulaşmaları mümkün müdür?” ve “Hurâfe ve batıl inançların toplumda yaygınlaşmasının sebepleri neler olabilir?” gibi soruların sorulması istenmektedir.⁴⁰⁵ Bu sorular, hurâfe ve batıl inanç kavramlarını öğrencinin zihninde açıklığa kavuşturmayı amaçlayan ve bu olguları doğurup yaşatan toplumsal gerçekliklere işaret eden sorulardır (S-14).⁴⁰⁶

⁴⁰² MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 50.

⁴⁰³ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 51.

⁴⁰⁴ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 77-79.

⁴⁰⁵ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 51.

⁴⁰⁶ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 74.

Daha sonra ders kitabındaki “Yazalım” etkinliğinin yapılması istenmektedir.⁴⁰⁷ Bu etkinlik çerçevesinde, “Sözlerin en güzeli Allah’ın kitabı; yolların en doğrusu Hz. Muhammed’in yoludur. İşlerin en kötü ve zararlısı, dinden olmadığı hâlde sonradan uydurulup dine sokuşturulanlardır. Böyle uydurulmuş her şey batıldır, her batıl inanç ise kişiyi doğru yoldan çıkarır.”⁴⁰⁸ hadisi verilerek öğrencilerin bu hadisten ne anladıkları sorulmuştur.⁴⁰⁹ Bu etkinlikle öğrencilerin hurâfe ve batıl inanışların İslâm dini açısından kabul edilemez olduğunu kavramaları hedeflenmiştir. Burada öğretmenin, hadislerin Kur’an’dan sonra İslâm’ın temel kaynağı olduğunu belirtmesi, öğrencilerde hurâfe ve batıl inançlar konusunda bilgi kaynaklarını sorgulama ve sahîh bilgi kaynaklarına yönelme bilinci geliştirecektir (S-16).⁴¹⁰

Ders kitabında yer alan “Bilgi Kutusu” başlıklı bir bölümde, toplumda yaygın olan batıl inanışlar, sağlıkla ilgili olanlar, dinle ilgili olanlar ve görünmeyen varlıklar ve gelecekle ilgili olanlar şeklinde üç gruba ayrılmıştır.⁴¹¹ Burada öğrencilerden bu gruplandırmaya yeni grupları eklemeleri söylenebilir ya da verilen bir batıl inanç ve hurâfeyi bu gruplardan hangisi altında değerlendirilebileceği sorulabilir. Bu sayede öğrencilerin değerlendirme için ölçüt geliştirmeleri sağlanacaktır (S-15).⁴¹²

Konu metninin okunmasının ardından öğrencilerin, “Sizce batıl inanışların çoğu niçin sağlık, din ve görünmeyen varlıklarla ilgili olabilir?” sorusu üzerinde konuşmaları ve ulaştıkları sonuçları not etmeleri istenmektedir.⁴¹³ Bu sayede, batıl inanç ve hurâfelerin insanın doğa ve bilinmeyen karşısındaki aczinden ve sahîh bilgi ve bilim eksikliğinden kaynaklandığına dikkat çekilebilir. Burada öğrencilere bu inançları sorgulayabilmeleri için bağımsız düşünme bilinci,

⁴⁰⁷ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 51.

⁴⁰⁸ Buhârî, *İ’tisam*, 2; Edeb, 70.

⁴⁰⁹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 51.

⁴¹⁰ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 76.

⁴¹¹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 52.

⁴¹² Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 75.

⁴¹³ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 52.

düşünme konusunda inanç ve güven, zihinsel cesaret ve zihinsel azim aşılanmalıdır (S-1, S-6, S-8, S-9).⁴¹⁴

Ünitenin sonundaki “Yorumlayalım” etkinliğinde öğrencilerden, hurâfe ve batıl inançlara ilişkin Mehmet Akif Ersoy’un bir şiirinde geçen çözüm önerilerini tespit etmeleri ve bu konudaki kendi önerilerini söylemeleri istenmektedir.⁴¹⁵ Bu etkinlik, öğrencilerin, görüşleri ve eylemleri analiz etme, değerlendirme ve çözüm üretme becerilerini geliştirecektir (S-18, S-19, S-20).⁴¹⁶

Konunun sonundaki “Tartışalım” etkinliğinde öğrencilere, “Sihir ve büyü ile uğraşmak niçin büyük günahlardan sayılmıştır?” diye sorulmuş ve öğrencilerden bunların kişiye ve topluma zararlarını düşünerek sınıfça tartışmaları istenmiştir.⁴¹⁷ Tartışma etkinlikleri, düşünme eylemini sınıftaki tüm öğrenciler bağlamında gerçek zamanlı olarak gözlemleyebilmek ve düşünme etkinliğini tüm sınıfa yaymak için faydalıdır. Öğretmen, tartışmayı öğrencilere soracağı Sokratik sorularla ya da ortaya koyacağı bir problem üzerinden başlatabilir ve tartışmada ön plana çıkan noktaları tahtaya yazarak tartışmayı yönlendirebilir.

Bir sonraki konu olan “Ahirete İman” konusunun işleniş basamağında, öğrencilerden konu metnini sorgulayarak okumaları istenmektedir.⁴¹⁸ Eleştirel okuma, okuyucunun metni okurken kendisine sorular sorması, okunan materyalin doğurgularını, yazılma nedenlerini, örneklerini, anlamını ve doğruluğunu merak etmesidir.⁴¹⁹ Eleştirel okumada okuyucu; metin içerisindeki kendi yorumlarına uymayan ifadeleri göz ardı etmeden ve çarpıtmadan, çalışmanın bütünlüğüne uyan bir yoruma ulaşana kadar çeşitli yorumları deneyip bir bütün olarak yazılı materyalleri inceler⁴²⁰. Sorgulayıcı okumanın gerçekleşmesi ve amacına uygun

⁴¹⁴ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 59, 65, 67, 68.

⁴¹⁵ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 52.

⁴¹⁶ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 79, 80, 82.

⁴¹⁷ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 53.

⁴¹⁸ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 53.

⁴¹⁹ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 18.

⁴²⁰ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 18.

olması için öğrencilere bu hususların anlatılması ve çeşitli sorularla bu sürecin gerçekleşip gerçekleşmediğinin kontrol edilmesi gerekmektedir (S-21).⁴²¹

İlköğretim DKAB öğretmen kılavuz kitabında “Ahirete İman” konusunun işlenişi sırasında öğrencilere Necip Fazıl Kısakürek’in

*Ölüm güzel şey; budur perde ardından haber,
Hiç güzel olmasaydı ölür müydü Peygamber?*

dizelerinin okunarak bu şiirde ölümün niçin “güzel” olarak nitelendirildiğinin sorulması istenmiştir.⁴²² Eleştirel düşünmede eğitimin amacı benmerkezcilik veya toplum merkezlikten uzaklaşıp eleştirel düşünmeye doğru yaklaşmak ve öğrencilerin insanların neden mantıksız düşündüklerini ve taraflı davrandıklarını tartışmalarını sağlamaktır.⁴²³ Bu bağlamda öğrencilerin, ölüm olgusu hakkında toplum ve kendileri tarafından geliştirilmiş görece olumsuz yargıyı eleştirmeleri, ölümün olmadığı bir dünyada yaşanacak olumsuzluklar hakkında düşünceleri ve ölümün fayda ve gerekliliği hakkında görüş geliştirebilmeleri, ilköğretim çağındaki bir öğrenci için önemli bir eleştirel düşünme faaliyetidir. Bu etkinlik, duyuşsal boyuttaki eleştirel düşünme stratejilerinin 2.’si olan “benmerkezci veya toplum merkezli iç görüşler geliştirme” becerisini gerçekleştirecektir (S-2).⁴²⁴

Bir sonraki konu olan “Kıyamet ve Yeniden Dirilme” konusunun değerlendirme bölümünde, öğrencilere “Yazalım” etkinliği yaptırılması istenmektedir.⁴²⁵ Bu bağlamda öğrencilerden “Bir Film Geriye Alınca...” başlıklı hikâyeyi akıcı bir biçimde okumaları, öykü hakkındaki düşüncelerini yazmaları, bu düşünceler üzerinde kısa bir beyin fırtınası yapmaları ve öğrencilerden hikâyenin adını, ana karakterini, yerini, olayı ve konusunu ve ana fikrini belirten bir hikâye haritası çıkarmaları istenir. Bu etkinlik, öğrencilerin hikâyeyi eleştirel bir gözle okumalarını sağlayacaktır (S-21).⁴²⁶ Burada öğretmenlerin öykü

⁴²¹ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 83.

⁴²² MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 54.

⁴²³ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 78.

⁴²⁴ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 60.

⁴²⁵ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 56.

⁴²⁶ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 83.

hakkında öğrencilere soracağı “Bu öyküye daha iyi bir başlık önerebilir misiniz?”, “Öyküyü farklı bir şekilde nasıl sonlandırabilir misiniz?” ya da ”Öyküde mantık hataları tespit ettiniz mi?” gibi sorular, öğrencilerin öykünün olay örüntüsüne yoğunlaşmasına yardımcı olacak; öykünün ana bölümlerini ve neden sonuç ilişkisini kavramalarını sağlayacaktır.

“Dünya Hayatında Yapılanların Karşılığı: Ahiret” başlıklı konuda, konuya hazırlık olarak “İyilik yap denize at, balık bilmezse Halık (Yaratıcı) bilir.” atasözünde verilmek istenen mesajın ne olduğu sorulmaktadır.⁴²⁷ Atasözünün ana düşüncesini bulmaya yönelik bu etkinlik bilişsel alanın analiz düzeyinde gerçekleşmekte olup, öğrencilerin konu içeriğini atasözünün ana fikriyle irtibatlandırarak konuyu daha iyi anlamalarını sağlayacaktır.

Ölçme ve Değerlendirme

Ünitenin değerlendirme bölümünde yer alan 18 soruluk kare bulmacadaki tüm sorular bilgi düzeyinde sorulmuştur.⁴²⁸ Açık uçlu sorulardan 2’si bilgi, 1’i kavrama, 2’si analiz düzeyinde, çoktan seçmeli soruların 4’ü bilgi, 1’i sentez düzeyinde, boşluk doldurmalı ve eşleştirmeli soruların ise hepsi bilgi düzeyindedir. Değerlendirme bölümündeki soruların eleştirel düşünme eğitimi açısından zayıf olduğu görülmektedir.

“Yeniden dirilme” başlıklı performans görevi örneğinde, öğrencilerden konuyla ilgili ayet ve hadisleri ve doğada meydana gelen olaylardan yeniden dirilişi sembolize eden örnekleri tespit etmeleri, farklı mevsimlerde aynı yerlerde meydana gelen değişikliklerle ilgili resim, fotoğraf ve görüntüleri elde etmeleri, elde edilen tüm verileri düzenleyerek rapor hâline getirmeleri, bu araştırmalar ışığında konuyla ilgili kendi düşüncelerini yazmaları ve elde edilen bilgileri kullanarak yeniden dirilişin gerçekliği ortaya koymaları istenmektedir. Bu ödev çerçevesindeki etkinliklerin, öğrencilerin bağımsız düşünme, zihinsel cesaret, eleştirel okuma ve yazma ve değerlendirme için ölçüt geliştirme gibi becerilerini geliştirici nitelikte olduğu düşünülmektedir.

⁴²⁷ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 57.

⁴²⁸ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 60.

“İnsanların hurâfe ve batıl inançlar ile bunların zararlarından korunması” başlıklı proje görevi örneğinde, öğrencilerden toplumda yaygın olan belli başlı hurâfe ve batıl inançlar tespit etmeleri, bu konuda büyükleriyle görüş alışverişinde bulunmaları, konuyla ilgili yazılı ve görsel materyaller derlemeleri, batıl inanç ve hurâfelerin daha çok kimler arasında yaygın olduğunu tespit etmeleri, bu tip inanışların ortaya çıkış ve yayılış nedenlerini araştırmaları ve ne tür olumsuzluklar yarattığını tespit etmeye çalışmaları, bütün bu olumlu ve olumsuz söz ve davranışlardan çıkarılabilecek sonuçları sıralamaları, hurâfe ve batıl inançları ortadan kaldırmak ve insanları doğru inanca yönlendirmek için yapılması gereken çalışmaları saptamaları ve bu konuda Kur’an-ı Kerim ve hadislerde ortaya konulan çözümleri tespit etmeleri istenmektedir.⁴²⁹ Bu ödev kapsamındaki etkinlikler, öğrencilerin bağımsız düşünme, akılcı çıkarımlar ve yorumlarda bulunma, olaylar ve olgular arasındaki sebep-sonuç ilişkilerini ortaya çıkarma ve problem çözme yeteneklerini geliştirici niteliktedir.

8. İslâm Düşüncesinde Yorumlar (7. Sınıf 4. Ünite)

İlköğretim DKAB dersinin “Kur’an ve Yorumu” öğrenme alanında yer alan bu ünite de öğretmenlerin, ünite süresince öğrencilerin araştıran, soran, sorgulayan, demokrasiyi özümsemiş, hoşgörülü birey bilincine ve becerisine sahip olmalarını sağlamaları ve dinin evrensel barış kültürünün oluşturulmasına ve hoşgörü ortamının sağlanmasına katkıda bulunabileceğine dikkat etmeleri istenmektedir.⁴³⁰ Ünite de ayrıca dini yorumların çağlara ve ortama göre dinin anlaşılma biçimlerini ortaya koyan birer zenginlik olduğu, birlik beraberliği sağladığı ve bu nedenle farklı inanç ve dinî yorumlara saygı duyulması gerektiği de vurgulanacaktır.⁴³¹ Ünite, bu yönüyle eleştirel düşünme açısından son derece önemlidir. Takiye dayalı empoze edici din eğitiminin kalıplaşıcı etkisiyle biçimlenen birey, kendisine sunulan dinsel bilginin/yorumun mutlak doğruluğuna kani olduğundan farklı bilgilere/yorumlara kendisini kapatır, farklı yorumları tolere edemez ve bağnazlaşır; bu tutum, kişinin farklı dinden olanlar şöyle dursun

⁴²⁹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 115.

⁴³⁰ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 93.

⁴³¹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 93.

ve kendi dindaşlarından farklı yorum sahiplerine bile hoşgörüyü bakmasını engeller.⁴³² Dünya üzerinde din olgusunun bir savaş ve çatışma sebebi olmaktan çıkması, farklı fikir ve inançlara karşı hoşgörü ikliminin yerleşmesi ve demokrasi kültürünün yeşermesi, eleştirel düşünmenin önemini bilen, sorgulayan ve değerlendiren insanlarla mümkündür. İlköğretim DKAB dersinin aktif öğrenmeyi, anlamayı, değerlendirmeyi, keşfetmeyi, yorumlamayı ve eleştirel düşünmeyi merkeze alan yaklaşımı, öğretmenlerin de dersin felsefesini özümseyip anlayarak özverili bir şekilde çalışmaları neticesinde öğrencileri yukarıda sayılan düşünsel tehlikelerden koruyacaktır.

Ünitenin Kazanımları

Ünitenin 8 kazanımının 1'inin duyuşsal, 7'sinin bilişsel alana yönelik olduğu görülmektedir. Bilişsel alandaki kazanımlardan, "Din ve din anlayışı arasındaki farklılığı ayırt eder" ve "İslâm düşüncesindeki yorum biçimlerini sınıflandırır" kazanımlarının analiz düzeyinde, diğerleri ise bilgi ve kavrama düzeyindedir. Ünitenin kazanımları arasında bilişsel alanın analiz düzeyine hitap eden kazanımların yer alması eleştirel düşünme açısından olumlu olmakla birlikte; analiz, sentez ve değerlendirme gibi üst düzey bilişsel basamaklara ait kazanımların daha fazla olması gerekmektedir.

Ünitenin İşlenişi ve Etkinlikler

Üniteye hazırlık olarak öğrencilerden "din, tasavvuf, sema ve semah" kelimelerinin anlamlarını öğrenmeleri, insanların düşüncelerinin birbirinden farklı olmasının sebeplerinin neler olabileceğini araştırmaları, bir konuyla ilgili farklı görüşlerin olmasının nedenlerini araştırmaları ve din ve din anlayışı arasında ne gibi farklılıklar olduğunu açıklamaları istenmektedir.⁴³³ Bu etkinliklerden ilki, konuyu anlamak ve konu üzerinde düşünmek için o konu alanıyla doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili olan kavramların açık ve seçik olarak ortaya konulması ve öğrenilmesi faaliyetidir (S-14).⁴³⁴ İkinci etkinlikte ise öğrenciler, insanların

⁴³² Aydın, *Açık Toplumda Din Eğitimi*, s. 51.

⁴³³ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 93.

⁴³⁴ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 74.

düşüncelerinin birbirinden farklı olmasının sebeplerini araştırarak insanların düşünme durumlarını inceleyecek, düşüncelerin ortaya çıkış süreçleri üzerinde fikir yürütecek, kısacası düşünme hakkında düşüneceklerdir (S-28).⁴³⁵ Din ve din anlayışı arasındaki fark hakkında araştırma yapılmasının istendiği üçüncü etkinlik ise gerçek uygulamalar ile idealleri karşılaştırma ve birbirinden ayırt etme etkinliğidir (S-27).⁴³⁶ Birçok metin, gerçekleri idealler ve olması gerektiği düşünülen durumlarla karıştırmaktadır.⁴³⁷ Eleştirel düşünen kişi her hangi bir konu üzerinde akıl yürütürken bu durumu da göz önünde bulundurmalı ve “Bu bir olgu mu yoksa olması gereken ideal bir durum mu?”, “Bu olgu hep bu şekilde mi gerçekleşir yoksa insanların gerçekleştirmeye çalıştıkları bir durumun ifadesi mi? gibi sorular sorarak gerçeği idealden ayırmalıdır.⁴³⁸

Ünitenin birinci konusu olan “Din ve Din Anlayışı” konusuna hazırlık olarak öğrencilere, “İnsanlara bir şey anlatırken onların anlayış ve bilgi seviyelerini dikkate almanın yararları ne olabilir?” diye sorulmuştur.⁴³⁹ Bu soru, eleştirel düşünme açısından anlamlı bir sorudur. Bu sorunun cevabı üzerinde düşünen öğrenciler, insanların düşünme süreçlerinde kendilerinin bile farkında olmadıkları sayıtların, önyargıların ve kabullerin var olduğunu anlayacaktır. Bu durum, onların “sayıtları inceleme ve değerlendirme” becerilerini (S-30) geliştirecektir.⁴⁴⁰ Burada öğrencilere algı yanılgılarına sebep olan resimler gösterilerek bireyin kendi düşüncesine sonsuz bir güven duymaması gerektiği, bu nedenle karşılaşılan bilgi ve verileri dikkatli bir şekilde ve farklı açılardan değerlendirerek incelenmesi gerektiği öğretilir.

Konunun işleniş basamağında öğretmenlerin, öğrencilere ders kitabında yer alan Bilgi Kutusu’ndaki şemayı kavratmaları istenmektedir.⁴⁴¹ “Bilgi Kutusu”nda “İnsan Düşüncesini Etkileyen Faktörler” başlığı altında “aile”, “çevre”, “eğitim” ve “algılama düzeyi” gibi kavramlar sıralanmıştır. Burada

⁴³⁵ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 91.

⁴³⁶ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 90.

⁴³⁷ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 90.

⁴³⁸ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 90.

⁴³⁹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 78.

⁴⁴⁰ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 93.

⁴⁴¹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 94.

sıralanan kavramlar, öğrencileri akıl yürütme ve düşünce üretimi süreçlerine etki eden faktörler üzerinde, yani düşünmenin kendisi üzerinde düşünmeye yönlendirecektir (S-28).⁴⁴² Ancak burada öğretmenlerin, etkinlikte anlatılmak istenen şeyin tam olarak ne olduğu hakkında öğrencileri bilgilendirmesi ve öğrencilerin zihinsel gelişim ve deneyimlerini göz önünde bulundurarak yapıcı ve yol gösterici bir tavırla her düzeydeki öğrenciyi sürece dâhil etmesi gerekmektedir.

Ünitenin 2. konusu olan “Din Anlayışındaki Yorum Farklılıklarının Sebepleri” konusunda, ders kitabındaki konu metninin okunmasının ardından öğrencilerin insan düşüncesini etkileyen temel faktörleri dikkate alarak bunların insanın düşüncesini nasıl etkileyebileceği üzerinde düşünmeleri istenmektedir.⁴⁴³ Bu etkinlik, eleştirel düşünmeyi destekleyici bir etkinliktir. Eleştirel düşünme; düşünmeyi daha iyi, daha açık ve anlaşılır ve daha tarafsız bir hale getirmek için düşünme hakkında düşünme sanatıdır (S-28).⁴⁴⁴ Bu noktada öğretmenin öğrencilere düşünme sürecini etkileyen önyargı, duygusallık, taraflılık, çelişki, tutarlılık ve kanıt gibi kavramlardan bahsetmesi, onların duygu ile düşünce arasındaki ilişkiyi anlamalarını sağlaması gerekmektedir (S-4).⁴⁴⁵

İlköğretim DKAB dersi öğretmen kılavuz kitabında, “Din Anlayışındaki Yorum Farklılıklarının Sebepleri” konusu kapsamında öğrencilere bir film izletilmesi ve öğrencilerin filmle ilgili düşüncelerinin aynı olup olmadığını anlamak için öğrencilere sorular yöneltilmesi önerilmektedir.⁴⁴⁶ Bu sayede öğrencilerin farklı değerlendirmelerin doğal bir sonuç olduğunu anlamaları öngörülmektedir. Öğretmen, öğrencilerden filmi izlerken not almalarını ve filmin gerekli yerlerinde yorum yapmalarını isteyebilir ve film bittikten sonra herkesin filmle ilgili farklı değerlendirmelerde bulunmasının sebepleri üzerine bir tartışma etkinliği düzenleyebilir. Bu sayede öğrenciler; duygu ve düşünce arasındaki ilişkiyi anlayacak, görüşleri, yorumları ve inançları analiz edip değerlendirecek,

⁴⁴² Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 91.

⁴⁴³ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 95.

⁴⁴⁴ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 91.

⁴⁴⁵ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 63.

⁴⁴⁶ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 95.

düşünme hakkında düşünecek ve sayıltıları inceleyeceklerdir (S-4, S-18, S28, S-30).⁴⁴⁷

“İslâm Düşüncesinde Yorum Biçimleri” konusunun işleniş basamağında konu metninin okunmasından sonra öğrencilere, “Sizce inançla ilgili yorum farklılıklarının nedenleri nelerdir?” sorusunun yöneltmesi istenmektedir. Burada öğretmenin soracağı yönlendirici sorularla öğrenciler, yorum ve düşünce farkı ile ilgili o ana kadar geliştirdikleri düşünceleri din alanına transfer edebilir (S-11).⁴⁴⁸

Sonraki konu olan “Fıkhi Yorumlar” ve “Tasavvufi Yorumlar” konularının değerlendirme bölümündeki “İlkeler Çıkaralım” etkinliğinde bir hadis verilmiş ve öğrencilerin bu hadisi inanç ve ibadet açısından değerlendirerek ilkeler çıkarmaları istenmiştir.⁴⁴⁹ Bu sayede öğrencilerin ilgili hadis metninden yola çıkarak özellikle “iman” ve “ihسان” kelimesinden hareketle inanç ve ibadet anlayışı arasındaki ilişkiyi kavramaları amaçlanmıştır. Bu etkinlik, öğrencilerin okudukları metnin anlamını, içeriğini, kavramların birbirleriyle ilişkilerini, metinden çıkarılacak sonuçları irdeleyerek dikkatli bir şekilde okumalarını sağlayacak, analitik düşünme yeteneklerini geliştirecektir.⁴⁵⁰ Etkinlik kapsamında ortaya konan fikirlerin daha sonra öğretmen ve diğer öğrenciler tarafından değerlendirmesi, öğrencilerin zihinsel alçakgönüllülük kazanmaları (S-5) ve kendi düşünme süreçlerini görmeleri (S-2) açısından yararlıdır.⁴⁵¹

Ünitenin “Mevlevilik” ve “Alevilik-Bektaşilik” konularına hazırlık olarak öğrencilerden, Mevlevilik ve Alevilik hakkında büyükleriyle konuşmaları istenmektedir.⁴⁵² Burada öğrencilere büyüklerinden aldıkları bilgileri güvenilir bir yazılı kaynakla karşılaştırmaları istenebilir. Bu sayede öğrenciler, konu ile ilgili yapılan açıklamaları sorgulama bilinci kazanacak (S-18) ve bilgi kaynaklarının güvenilirliğini değerlendireceklerdir (S-16).⁴⁵³ Bu bağlamda ayrıca sınıfta

⁴⁴⁷ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 63, 79, 91, 93.

⁴⁴⁸ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 71.

⁴⁴⁹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 98.

⁴⁵⁰ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 32.

⁴⁵¹ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 60, 64.

⁴⁵² MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 100.

⁴⁵³ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 79, 76.

öğrencilere büyükleriyle konuşmaları sırasında aldıkları bilgiler ile ilgili “Bilgi aldığımız kişiler sahip oldukları bilgilere nasıl ulaşmış, bu konuda bir araştırma yapmışlar mı?, “Konuştuğunuz kişinin bu konuda uzman olduğunu düşünüyor musunuz?”, “Konuştuğunuz kişilerden aldığımız bilgilere ne kadar güveniyorsunuz, neden?” ve “Bu konuda tamamen güvenebileceğiniz kaynak nasıl bir kaynak olurdu?” gibi sorular sorulabilir.⁴⁵⁴

Konunun işleniş basamağında, öğrencilere “dergâh”, “eren”, “buyruk”, “ehl-i beyt”, “cem”, “semah”, “deyiş”, “dövaz” ve “nefes” kelimeleri verilerek sözlük çalışması yaptırılması istenmektedir.⁴⁵⁵ Bu etkinlik, öğrencilere bilişsel eleştirel düşünme stratejilerinin makro becerileri arasında yer alan “sözcüklerin veya söz öbeklerinin açık hale getirilmesi ve analiz edilmesi” becerisinin (S-14) gerçekleştirilmesini sağlayacaktır.⁴⁵⁶

Bir sonraki konu olan “Cem ve Cemevi” ve “Razılık ve Kul Hakkının Sorulması” konularında, Alevilik-Bektaşilikte yapılan cemlerin insanların sorunlarını çözmeye nasıl katkıda bulunduğu değerlendirilmesi istenmektedir.⁴⁵⁷ Öğrenciler bu etkinlik ile, cem ritüelinin insanları bir araya getiren ve kaynaştırıcı etkisini değerlendirerek sorunların çözümü hakkında akılcı çıkarımlar, kestirimler ve yorumlarda bulunacaklardır (S-32).⁴⁵⁸

“Musahiplik (Yol Kardeşliği)”, “Dua ve Gülbenkler” ve “Hızır Orucu” konularında öğrencilere “Alevilik-Bektaşilikte yol kardeşliği ile anlatılmak istenen sizce ne olabilir?” sorusunun sorulması ve verilecek yanıtlar çerçevesinde bir konuşma ortamı oluşturularak derse hazırlık yapılması istenmektedir.⁴⁵⁹ Burada öğrencilerin bir olay ve olguya bağlı olarak tahmin ve çıkarım yapabilme ve yorumlama becerileri işletilmektedir. Bu etkinlik kapsamında öğrencilere arkadaşlarının dile getirdikleri düşünceler hakkında sorular sorularak, başkalarının düşünce süreçlerini anlama, başkalarının düşüncelerindeki sayılıları tespit etme

⁴⁵⁴ Kurnaz, *Eleştirel Düşünme Öğretimi Etkinlikleri*, s. 52.

⁴⁵⁵ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 101.

⁴⁵⁶ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 74.

⁴⁵⁷ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 102.

⁴⁵⁸ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 94.

⁴⁵⁹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 104.

ve bir düşünce ileri sürülürken düşüncenin dayandığı kanıtları değerlendirme becerileri kazandırılabilir (S-28, S-33).⁴⁶⁰

Konunun değerlendirme bölümündeki “Yazalım” etkinliğinde din anlayışındaki farklı yorumların zenginlik olduğu vurgulanmıştır.⁴⁶¹ Bu etkinlikte öğrencilerden İslâm düşüncesindeki farklı yorumların ortaya çıkmasının ne gibi yararlarının olduğunu listelemeleri istenmektedir. Öğrencileri bu konuda yorum yapmaya yönlendirmek, bilişsel alanın analiz düzeyinde gerçekleşen bir etkinliktir. Öğretmen, öğrencilerin düşüncelerindeki ortak yönlere ve farklılıklara dikkat çekebilir ve farklı yorumların zenginlik sayılması için ne gibi ölçüt ve standartlar taşıması gerektiği hakkında düşüncelerini sağlayabilir. Böylece öğrencilerin fikir ve kavramları değerlendirmek için ölçüt geliştirme becerisi kazanmaları sağlanır (S-15).⁴⁶²

Ölçme ve Değerlendirme

Ünitenin değerlendirme bölümündeki 5 adet açık uçlu sorudan 2’si bilgi, 2’si kavrama, 1’i sentez düzeyinde, 7 adet çoktan seçmeli sorunun 2’si bilgi, 3’ü analiz, 2’si sentez düzeyinde, 5 adet boşluk doldurma sorusunun ise her biri bilgi düzeyindedir. Doğru-yanlış ve eşleştirme sorularının bilgi ve kavrama düzeyinde oldukları görülmektedir.⁴⁶³ Değerlendirme bölümündeki soruların eleştirel düşünme eğitimi açısından zayıf olduğu, sorular arasında, bilişsel alanın daha üst düzey basamakları olan analiz, sentez ve değerlendirme düzeyindeki sorulara daha fazla yer verilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Değerlendirme bölümündeki “Din anlayışındaki farklılıklar niçin zenginliktir” başlıklı performans görevi örneğinde öğrencilerden, din anlayışındaki yorum farklılıklarının birer zenginlik olduğunu anlatan hikâye, makale ve diyalog örneklerini araştırmaları, elde edilen bilgileri düzenleyerek rapor hâline getirmeleri ve yapılan araştırmalar ışığında, konuyla ilgili kendi düşüncelerini de içeren kompozisyon ve makaleler yazmaları istenmektedir. Bu

⁴⁶⁰ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 91, 95.

⁴⁶¹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 104.

⁴⁶² Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 75.

⁴⁶³ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 110.

ödev çerçevesindeki etkinliklerin, öğrencilerin bağımsız düşünme, zihinsel cesaret, eleştirel okuma ve yazma ve değerlendirme için ölçüt geliştirme gibi becerilerini geliştirici nitelikte olduğu düşünülmektedir.

“Büyük Bilginlerin Biyografisi” başlıklı proje görevinde öğrencilerden, İslâm düşüncesindeki yorum biçimlerini araştırmaları, bu yorumları yapmış olan insanları belirlemeleri ve belirlenen yorum biçimleri ile bu yorumları gerçekleştiren insanların hayatlarını araştırmaları istenmektedir. Bu ödev çerçevesindeki etkinlikler, öğrencilerin araştırma becerisini geliştirici nitelikte olup; analiz, sentez ve değerlendirme becerileri açısından değer ifade etmemektedir.

9. Kültürümüz ve Din (7. Sınıf 6. Ünite)

İlköğretim DKAB dersinin “Din ve Kültür” öğrenme alanında yer alan bu üniteye konuların, kültür ve kültürün öğeleri, dinin kültürün öğeleri üzerindeki etkisi, dini doğru anlamamanın kültürü doğru anlamadaki önemi ve bağımlılık ile sınırlandırılması istenmektedir.⁴⁶⁴ Yüzyıllar içinden süzülüp gelen kültürümüz; söylenceleri, müziği, atasözleri, gelenekleri ve hatta eğlence unsurlarıyla rengini İslâm’dan almış bir kültürdür. Öğrencilerin kültürümüzü anlamaları, kültürümüz içindeki din unsurunu ve kültür ile din arasındaki etkileşim mekanizmasını kavramalarıyla mümkündür. Bu bağlamda “Kültürümüz ve Din” ünitesinde öğrencilerin; “maddi kültür”, “manevi kültür” ve “motif” gibi kavramları kullanarak din ve kültür arasındaki bağ ve kültürümüzü oluşturan bileşenler üzerinde düşünebilmeleri ve kültürümüz içindeki dini unsurları yorumlayabilmeleri amaçlanmaktadır.

Ünitenin Kazanımları

Ünitenin 6 kazanımına bakıldığında, bu kazanımlardan 5’inin bilişsel, 1’inin duyuşsal alana ait olduğu görülmektedir. Bilişsel alandaki kazanımlar arasında bilişsel alanın analiz, sentez ve değerlendirme gibi üst düzey basamaklarına hitap eden kazanımlara hiç yer verilmediğinden, ünite

⁴⁶⁴ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 127.

kazanımlarının öğrenciyi çıkarım yapma, anlamlandırma, yorumlama ve değerlendirme gibi daha üst seviyedeki bilişsel becerilere yönlendirmekten uzak olduğu söylenebilir.

Ünitenin İşlenişi ve Etkinlikler

“Kültürümüz ve Din” ünitesine hazırlık olarak öğrencilerden "kültür", “motif”, “örf” ve “âdet” sözcüklerinin anlamlarını sözlükten bularak yazmaları, günlük konuşmalarımızda kullandığımız sözcük ve kavramlarda yer alan dinî ifadelerle ilgili örnek vermeleri, “kültürlü olmak”, “kültür zenginliği” ve “kültür erozyonu” ifadelerinden ne anladıklarını yazmaları ve çevrelerinde bulunan mimari eserlerde inanç ve kültürümüze ait ne gibi motiflerin yer aldığını gözlemlenmeleri istenmektedir.⁴⁶⁵ Bu etkinliklerden ilki ve üçüncüsü, konuyu anlamak ve konu üzerinde düşünmek için o konu alanıyla doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili olan kavramların öğrenilmesi ve düşünmeye başlamadan önce konuyla ilgili kavramları açık ve seçik olarak ortaya konulması faaliyetidir (S-14).⁴⁶⁶ İkinci ve dördüncü etkinlik öğrencilerin günlük yaşamda kullanılan dili ve çevrelerindeki mimari eserleri analitik gözle irdelemelerini gerektireceğinden, bu etkinliklerin eleştirel düşünmeyi geliştirici nitelikte oldukları söylenebilir.

Ünitenin ilk konusu olan “Kültür ve Kültürün Öğeleri” konusunun işleniş basamağındaki ”Paylaşalım” etkinliğinde öğrencilerin, “Kültürel değerlerine sahip çıkan milletler niçin daha uzun yaşarlar?” konusuyla ilgili kısa bir yazı yazmaları ve birkaç öğrencinin yazılarının sınıf içinde okunması istenmektedir.⁴⁶⁷ Burada öğrencilerden; kültürel değerlerine sahip çıkan milletlerin uzun yaşayacaklarını peşinen kabul edip bu konu üzerinde yazı yazılması istendiğinden, etkinliğin eleştirel düşünme açısından zayıf olduğu düşünülmektedir. Yazının konusu, “Bir milletin kültürel değerlerine sahip çıkmasıyla o milletin ömrü arasında bir ilişki görüyor musunuz?” ya da “Kültürel değerlere sahip çıkmamak bir milletin ömrünü kısaltır mı?” şeklinde belirlenebilir, öğrenciler bu sayede milletlerin ömrü

⁴⁶⁵ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 127.

⁴⁶⁶ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 74.

⁴⁶⁷ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 128.

ile kültüre verilen değer arasındaki sebep-sonuç ilişkisi hakkında olumlu ya da olumsuz görüşlerini etki altında kalmadan serbestçe ifade edebilirdi.

İlköğretim DKAB öğretmen kılavuz kitabında, “Kültür ve Kültürün Öğeleri” konusunun işleniş basamağında bir etkinlik önerisi olarak, öğrencilerin çevrelerinde bulunan müze, halk eğitim kursları gibi kültürümüzü tanıtan veya geleneksel sanatlarımızı öğreten kuruluşlarda görevli olan kişilerle röportaj yapmaları istenmektedir.⁴⁶⁸ Röportaj etkinliği, öğrencilerin konuyu günlük hayatla ilişkilendirmeleri, başkalarının düşüncelerini dinleyip değerlendirmeleri ve başkalarının düşüncelerini keşfetme cesareti, azmi ve becerisi kazandırması açısından yerinde bir etkinliktir.

Konunun işleniş basamağında öğrencilerin, “Farklı kültürlerin varlığı, hayatımıza ne gibi katkılar sağlamaktadır?” konusunu tartışmaları istenmektedir.⁴⁶⁹ Tartışma etkinliklerinde öğretmenlerin öğrencilere; kendi karar ve düşüncelerinin tersi düşünceleri de hesaba katma, başkalarının kendi fikirlerine karşı fikirler geliştirmesine açık olma ve yanlış düşünme olasılığını her zaman hesaba katma gibi tutumlar geliştirmesi eleştirel düşünme adına son derece önemlidir.⁴⁷⁰ Tartışma etkinlikleri ayrıca öğrencilere diyalogsal düşünme ve birbirlerinin düşünme süreçlerini gözlemleyebilme imkânı da sunmaktadır (S-25).⁴⁷¹

Bir sonraki konu olan “Dinin Kültürümüz Üzerindeki Etkileri” ve “Dilimizdeki Dinî Motifler” konularında öğrencilerden ders kitabındaki “Yazalım” etkinliğinde verilen şiiri okumaları ve şiirde geçen dinî motif ve ifadeleri bularak bunları birer cümlede kullanmaları istenmektedir.⁴⁷² Şiirdeki dini motif ve ifadeleri bulmak ve cümlede kullanmak, analiz ve sentez düzeyinde etkinliklerdir.

⁴⁶⁸ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 128.

⁴⁶⁹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 128.

⁴⁷⁰ Kurnaz, *Eleştirel Düşünme Öğretimi Etkinlikleri*, s. 27.

⁴⁷¹ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 88.

⁴⁷² MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 130.

Ünitenin bir sonraki konusu olan “Mimarimizdeki Dinî Motifler” konusunun değerlendirme bölümünde, bir etkinlik önerisi olarak önemli mimari eserlerimiz üzerine bir isim listesi oluşturulması ve öğrencilerden bu eserleri ortak özelliklerine göre sınıflandırmaları istenmiştir.⁴⁷³ Bu etkinliğe başlanmadan önce, öğrencilerle hangi mimari eserlerin “önemli” olarak sayılabileceği ve önemli mimari eserleri saptarken hangi ölçütlerin nasıl ve ne şekilde dikkate alınabileceği üzerine konuşulabilir. Bu sayede öğrencilerin değerlendirme için ölçüt geliştirme yetenekleri geliştirilebilir (S-15).⁴⁷⁴

Ünitenin son konusu olan “Laiklik, Din ve Vicdan Özgürlüğünün Garantisidir” konusu, eleştirel düşünme açısından son derece önemlidir. Din ve vicdan özgürlüğü ve laiklik ile eleştirel düşünme, birbirlerini doğuran ve besleyen olgulardır. Bireylerin diğer dinlerin mensuplarını hoş görmeleri, farklı din ve dünya görüşlerine mensup insanlarla barış içinde bir arada yaşayabilmeleri, demokrasiyi özümseyebilmeleri ve çevreye saygılı bireyler olarak yetişebilmelerinde eleştirel düşünmenin rolü büyüktür. Öte yandan eleştirel düşünmenin gelişip yeşerebilmesi için, tüm dinlere ve her görüşe eşit mesafede yaklaşılmalı ve her türlü düşüncenin özgürce ifade edilebildiği bir atmosfere ihtiyaç vardır. Din ve vicdan özgürlüğü ve baskı aracı olarak kullanılmayan mutedil bir laiklik anlayışı; demokrasinin, barışın, birlikte yaşamanın, hoşgörünün, canlı ve dinamik bir kültürel yapının ve bilimsel düşüncenin yaşayıp serpilmesi için gerekli olan toplumsal ortamı sağlayacaktır.

“Laiklik, Din ve Vicdan Özgürlüğünün Garantisidir” konusuna hazırlık olarak öğrencilere, “Laiklik denince ne anlıyorsunuz?” sorusu yöneltilmekte ve Bakara suresinin 256. ayeti olan “Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O hâlde, kim tâğûtu tanımayıp Allah’a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapımıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.” ayetinde verilmek istenen mesaj üzerinde konuşarak

⁴⁷³ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 133.

⁴⁷⁴ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 75.

öğrencilerin derse hazırlanması istenmektedir.⁴⁷⁵ Burada tartışma etkinliği yaptırılarak öğrencilerin, laikliğin gerektirdiği din ve vicdan özgürlüğüyle bu ayette geçen “dinde zorlama yoktur” ibaresi arasında ilişki kurulup kurulamayacağı hakkında düşünceleri sağlanabilir.

Ünitenin işleniş basamağında öğrencilere, “Laiklik din ve vicdan hürriyetinin garantisidir ne demektir?” ve “İnsanların birlikte barış ve huzur içinde yaşamaları için birbirlerinin hak ve özgürlüklerine saygı göstermeleri gerekir. Neden?” soruları sorulmuştur. Bu soruların ilkinde laikliğin din ve vicdan özgürlüğünün garantisi olduğu, ikincisinde ise insanların bir arada yaşayabilmeleri için birbirlerinin hak ve özgürlüklerine saygı göstermeleri gerektiği, öğrencilere peşinen kabul etmeleri gereken hazır bilgiler şeklinde verilerek bu ön kabuller doğrultusunda açıklama yapmaları beklenmiştir. Oysa ilk soru “Laiklikle din ve vicdan özgürlüğü arasında bir ilişki kurulabilir mi” şeklinde, ikinci soru ise “İnsanların birbirlerinin hak ve özgürlüklerine saygı göstermelerinin, bir arada barış içinde yaşamaya nasıl bir etkisi olabilir” şeklinde sorulabilirdi ve bu sayede öğrenciler herhangi bir fikri önceden kabul etmek zorunda bırakılmadan düşünmeye yönlendirilebilirdi.

Ölçme ve Değerlendirme

Ünitenin değerlendirme bölümündeki açık uçlu sorular ile boşluk doldurma, doğru-yanlış ve eşleştirme sorularının her biri bilgi ve kavrama düzeyindedir.⁴⁷⁶ Değerlendirme bölümündeki sorular arasında bilişsel alanın analiz, sentez ve değerlendirme düzeylerine hitap eden hiçbir sorunun olmaması, ünitenin eleştirel düşünme becerisi kazandırma vizyonu adına büyük bir eksikliklerdir. Sorular arasında, bilişsel alanın daha üst düzey basamakları olan analiz, sentez ve değerlendirme düzeyindeki sorulara yer verilmesi gerekmektedir.

Değerlendirme bölümündeki “Tarihten günümüze örf ve âdetlerimizdeki dinî motifler” başlıklı performans görevi örneğinde öğrencilerden; tarihten günümüze örf ve âdetlerimizdeki dinî motifleri anlatan yazı, resim ve makaleleri

⁴⁷⁵ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 134.

⁴⁷⁶ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, s. 134.

araştırmaları, elde edilen tüm yazılı ve görsel bilgileri düzenleyerek rapor hâline getirmeleri ve yapılan araştırmalar ışığında konuyla ilgili kendi düşüncelerini de içeren bir kompozisyon ve şiir yazmaları istenmektedir. Bu ödevin gerçekleştirilmesi sırasında yapılacak araştırma ve inceleme etkinliklerinin, öğrencilerin ölçüt geliştirme, sınıflandırma, bağımsız düşünme ve sentez yapma becerilerini geliştirici nitelikte olduğu düşünülmektedir.

“Dilimize ait sözcük ve kavramların korunması” başlıklı proje görevi örneğinde ise, öğrencilerin konuyla ilgili araştırma yaparak kompozisyon ve şiirler yazmaları, il, ilçe, kasaba vb. bölgedeki ilgili yerel gazete yöneticileriyle görüşülerek konuyla ilgili seçilen yazı ve şiirlerden uygun olanların gazetede yayımlanmasını sağlamaları ve bölgedeki Ticaret Odası yetkilileriyle konuşarak işyerlerinin tanıtım ve reklam amaçlı tabelalarındaki yabancı kökenli adların öz kültürümüze ait adlara dönüştürülebilmesi için ortaklaşa neler yapılabileceği hakkında görüşmeleri istenmektedir. Bu ödev çerçevesindeki etkinliklerin; öğrencilerin araştırma, zihinsel cesaret, bağımsız düşünme ve eleştirel okuma gibi becerilerini geliştirici nitelikte olduğu söylenebilir.

10. Kaza ve Kader (8. Sınıf 1. Ünite)

İlköğretim DKAB dersinin “İnanç” öğrenme alanında yer alan bu üniteye konuların; Allah’ın her şeyi kaza ve kader çerçevesinde bir ölçüye göre yarattığı, evrendeki yasalar, insan iradesi, insanın sorumlu bir varlık olduğu ve tevekkül konuları ile sınırlandırılması gerektiği vurgulanmıştır.⁴⁷⁷ Ayrıca ünitenin işlenişindeki öğrenme-öğretme süreçlerinde mümkün olduğunca eleştirel ve yansıtıcı vb. düşünme biçimlerinin kullanıldığı etkinliklerin işe koşulması, akılcı ve eleştirel bir yaklaşım sergilenmesi ve insanın evrenden kopuk bir varlık olmadığı bilincinin kazandırılmaya çalışılması istenmektedir.⁴⁷⁸

“Kaza ve kader” konusu, İslâm’ın esasları arasında anlaşılması ve öğretilmesi en zor olanlardan biridir. Bu konunun öğretimi, hedef kitlenin ilköğretim çağındaki çocuklar olması durumunda daha da zorlaşmaktadır. Ancak

⁴⁷⁷ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, 2012, s. 43.

⁴⁷⁸ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 43.

bir iman esası olması hasebiyle kaza ve kader meselesinin ilköğretim 8. Sınıf öğrencisinin gelişimsel özellikleri göz önünde bulundurulmak ve belirli konularla sınırlandırılmak şartıyla DKAB dersinde bir giriş mahiyetinde de olsa ele alınması gereklidir.

Ünitenin Kazanımları

Ünitedeki toplam 9 kazanımın 4'ü duyuşsal, 5'i bilişsel alana ait kazanımlardır. Bilişsel alandaki kazanımların 1'i bilgi, 4'ü kavrama düzeyindedir. Ünitenin bilişsel alana yönelik kazanımları arasında, bilişsel alanın analiz, sentez ve değerlendirme gibi üst basamaklarına hitap eden kazanımların bulunması, eleştirel düşünme açısından bir gerekliliktir. Bu yönüyle kazanımların eleştirel düşünme açısından son derece zayıf ve öğrenciyi çıkarım yapma, anlamlandırma, yorumlama ve değerlendirme gibi üst seviyelerdeki bilişsel becerilere yönlendirmekten uzak olduğu söylenebilir.

Ünitenin İşlenişi ve Etkinlikler

“Kaza ve Kader” ünitesine hazırlık olarak öğrencilerden “kader”, “irade” ve “tevekkül” kavramlarının anlamlarını sözlükten bulmaları, Allah'ın yaratması ile ilgili bir ayet bularak deftere yazmaları, insanı diğer canlılardan farklı kılan özelliklerin neler olduğunu araştırmaları ve insanın özgürlüğü ile sorumluluğu arasındaki ilişki hakkında kısa bir yazı yazmaları istenmektedir.⁴⁷⁹ Bu etkinliklerden ilki, konu üzerinde fikir yürütebilmek ve konuyu kavramak için ilgili kavramların iyi bilinmesini ve düşünmeye başlamadan önce konuyla ilgili kavramları açık ve seçik hale getirilmesini sağlayacaktır (S-14).⁴⁸⁰ Ancak bu etkinliğin, kavramlarla cümle kurma ve kavramlar arasındaki ortak noktayı bulma gibi eylemlerle desteklenmesi gerekmektedir. İkinci etkinlikte öğrencilerin Allah'ın yaratması ile ilgili ayetler bulmaları, onların Kur'an mealini belirli bir konuya yoğunlaşarak irdelemelerini sağlayacak, ilgili olmayan olgulardan ilgili olanları ayırt etme becerisini geliştirecektir (S-31).⁴⁸¹ Üçüncü etkinlik, öğrencileri

⁴⁷⁹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 43.

⁴⁸⁰ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 14.

⁴⁸¹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 31.

insanı diğer canlılardan farklı kılan özelliklerle ilgili belirli ölçütler geliştirmek amacıyla düşünmeye yönlendirecektir (S-15).⁴⁸² Dördüncü etkinlik, öğrencilerin özgürlük ile sorumluluk kavramları arasında ilişki kurarak sentezci düşüncelerini sağlayacaktır.

Ünitenin ilk konusu olan “Allah Her Şeyi Bir Ölçüye Göre Yaratmıştır” konusunda; her şeyin Allah tarafından belirli bir ölçü ve plan dâhilinde yaratılmış olduğu gerçeği, bazı biyolojik verilerden ve Kur’an’ın kozmik ahenk ve düzene ilişkin ilgili ayetlerinden hareketle temellendirilmeye çalışılmıştır.⁴⁸³ Konunun işleniş basamağında konu metninin öğrenciler tarafından sessizce okunmasının ardından öğrencilere, “Allah, insanın evreni incelemesini ve ondaki uyum ve dengeyi düşünmesini neden istemiştir?” ve “Güneş, Ay ve Dünya’nın hareketlerinde düzen olmasaydı sonuç ne olurdu?” gibi bazı açık uçlu sorular sorularak bu sorular doğrultusunda tahminlerde bulunmaya yönlendirilmeleri istenmektedir.⁴⁸⁴ Eleştirel düşünme öğretiminin en belirgin etkinlikleri arasında yer alan açık uçlu sorular⁴⁸⁵, öğrencilere düşüncelerini kanıtlarla destekleme ve eldeki verilerden sonuçlar çıkarma kabiliyeti kazandırma adına son derece önemlidir.⁴⁸⁶ Ancak açık uçlu sorulardan verim alabilmek için öğrencilerin soruları yanıtlayabilmeleri için yeterli süre verilmesi gereklidir. Burada ayrıca öğrencilerden, Allah’ın her şeyi bir ölçüye göre yaratmasıyla ilgili olarak başka örnekler vermeleri de istenmektedir. Bu etkinlik, öğrencileri düşünmeye ve mantık yürütmeye sevk edecek, daha önceki bilgilerini ve yaşamdaki tecrübelerini konuyla irtibatlandırarak konuyu zihninde pekiştirmesini sağlayacak bir etkinliktir. Konunun işleniş sırasında öğrencilere güneş sistemini hakkında belgesel niteliğinde kısa bir görsel materyal izletilebilirdi ve bu sayede yukarıda sorulan evrenin düzeniyle ilgili açık uçlu soruların kazanımlarını pekiştirebilir,

⁴⁸² Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 75.

⁴⁸³ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 44.

⁴⁸⁴ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 44.

⁴⁸⁵ Bonnie Potts, *Strategies for Teaching Critical Thinking*, ERIC Clearinghouse on Assessment and Evaluation Washington DC, ERIC Clearinghouse on Assessment and Evaluation, The Catholic University of America, Department of Education, O’Boyle Hall, Washington, DC 20064, s.2 (<http://www.eric.ed.gov/PDFS/ED385606.pdf>), [02.04.2013].

⁴⁸⁶ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 198.

Kur'an'ın hayat ve evrenle olan ilişkisi üzerinde öğrencileri daha derin düşünmeye sevk edebilirdi.

Konunu işleniş işleniş basamağında öğrencilerin dünyamızı çevreleyen atmosfer hakkında bilgi edinerek “Gökleri yedi kat yaratan O’dur. Rahman’ın yaratmasında bir düzensizlik göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görüyor musun?”⁴⁸⁷ ayetini yorumlamaları istenmektedir.⁴⁸⁸ Bu etkinlik, ayet mealinin öğrencilere öğretilmesinin ötesinde, onların Kur'an'la olan zihinsel ve psikolojik bağlarını güçlendirecek, eldeki bilgilerden hareketle yeni bilgiler üretme ve bilgiyi hayata ve tecrübelerine uygulayarak problem çözme yeteneklerini geliştirecektir.

Son kısımda, öğrencilere, “Evrende bir düzen olmasaydı ne olurdu?” sorusu sorularak konu değerlendirmesi yapılması istenmektedir.⁴⁸⁹ Öğrencilerin hayal gücünü de işin içine katabilecekleri bir düşünme faaliyeti olarak değerlendirilebilecek bu etkinlik, öğrencilerin ortaya konan fikirleri eleştirebilecekleri bir tartışma ortamı oluşturmak suretiyle daha da etkili kılınabilir.

Ünitenin ikinci konusu olan “Kader ve Evrendeki Yasalar” konusunda konuya hazırlık olarak öğrencilere, ”Sizce her şeyin bir düzen ve uyum içinde olmasının anlamı ne olabilir?” sorusu sorularak ders motivasyonunun sağlanması istenmektedir.⁴⁹⁰ Analiz düzeyindeki bu soru eleştirel düşünme açısından anlamlı olup, öğrenciyi bir eylemin sebep ve sonuçlarına ilişkin düşünmeye yönlendirmektedir.

Konunun işleniş basamağında öğrencilerden toplumdaki düzene ilişkin gözlemlerinden edindikleri bilgileri sınıf ortamında paylaşmaları istenmektedir.⁴⁹¹ Bu bağlamda öğrencilerin “Toplumsal yasaları tanımak insanı tanımak demektir.” sözünü sınıf ortamında açıklamaları ve böylece öğrencilerin insanı ve toplumu

⁴⁸⁷ Mülk 67/3.

⁴⁸⁸ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 44.

⁴⁸⁹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 44.

⁴⁹⁰ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 45.

⁴⁹¹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 46.

tanıma konusunda toplumsal yasaları bilmenin önemini fark etmeleri istenmiştir. Öğrencileri bu konuda düşünmeye sevk etmek, onların toplumdaki düzene ilişkin gözlemlerden hareketle insan ve toplum adına akılcı çıkarımlarda bulunabilmelerini sağlayacaktır (S-32).⁴⁹²

Sonraki konu olan “İnsan İradesi ve Kader” konusunda metnin okunmasının ardından öğrencilere, “İnsan, özgür iradesiyle yaptığı bütün davranışlardan niçin sorumludur” diye sorulmuş ve öğrencilerden trafik kurallarına uymanın insan iradesi ve kaderle ilişkisini içeren bir metin yazmaları istenmiştir.⁴⁹³ Burada öğrencilerin akıl ve irade sahibi olmak ile sorumlu olmak arasındaki ilişkiyi kavrayarak, kader inancının insanı akıl ve irade gücünü kullanma sorumluluğundan kurtarmayacağını kavramaları amaçlanmıştır. Bu sayede kişinin kaderi yanlış yorumlayarak sorumluluğunu nasip, kısmet ve baht gibi kavramlara yüklemesinden doğan atalet ve miskinliğin önüne geçilecek, bireylerin aklın önem ve değerini bilen, eşya ve hadiseleri eleştirel düşünme süzgecinden geçirerek rasyonel bir şekilde yorumlayan ve hayata karşı aktif bir duruş sergileyen kişiler olmaları sağlanacaktır.

Ünitedeki “İnsanın Özgürlüğü ve Sorumluluğu” ve “İnsanın Çabası: Emek ve Rızık” konularında, konuya hazırlık olarak “Yeryüzünde bulunan her canlı sonludur. Sadece kerem sahibi, Yüce Rabb’inin varlığı sürekli dir.”⁴⁹⁴ ayetleri üzerinde sınıf ortamında konuşmaları istenmektedir.⁴⁹⁵ Kur’an ayetleri üzerine konuşmak ve tartışmak, bu ayetlerin ana fikrini, mesajını ve ilkelerini ortaya koymak, öğrencilerin Kur’an’la içli dışlı, Kur’an üzerine düşünen ve karşılaştığı problemlere Kur’an’dan çözümler arayan bireyler olarak yetişmelerini sağlayacaktır.

Konunun işleniş basamağındaki “Yazalım” etkinliğinde öğrencilere çevrelerinde tevekkül kavramı ile ilgili ne gibi yanlış anlayışlarla karşılaştıkları sorulmakta, bunun nedenleri üzerinde düşünmeleri ve elde ettikleri sonuçları

⁴⁹² Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 94.

⁴⁹³ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 47.

⁴⁹⁴ Rahman 55/26, 27.

⁴⁹⁵ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 51.

önem sırasına göre yazmaları istenmektedir. İnsanın sebepler dairesinde elinden gelenin en iyisini yaptıktan sonra Allah'a güvenip dayanması anlamına gelen tevekkül kavramının yanlış ve eksik yorumlanması, insanı atalet ve eylemsizliğe sevk etmektedir. Bu etkinlik, yanlış yorumlanarak pasif bir kadercilik şeklinde anlaşılan "tevekkül" kavramını doğru anlamak açısından yerinde bir etkinliktir.

Ölçme ve Değerlendirme

Ünitenin değerlendirme bölümündeki 3 açık uçlu sorunun 2'si bilgi, 1'i analiz düzeyinde, çoktan seçmeli soruların 2'si bilgi, 1'i analiz düzeyinde, boşluk doldurma ve doğru-yanlış sorularının ise hepsi bilgi ve kavrama düzeyindedir.⁴⁹⁶ Bu bölümde analiz, sentez ve değerlendirme düzeyindeki sorulara daha fazla yer verilmesi gereklidir.

Değerlendirme bölümündeki hikâye tamamlama etkinliği, öğrencileri düşünmeye, hayal kurmaya ve problem çözmeye yönlendiren bir değerlendirme etkinliğidir. Yarım bırakılan bir öyküde çözülmesi gereken bir problem durumu bulunduğundan, çocuk öyküyü tamamlayabilmek için var olan bir problemi çözmek durumundadır.⁴⁹⁷ Problemin farkına vardıktan sonra değişik çözüm yolları üretme ve bu çözüm yollarını uygulama, yine öykü tamamlama tekniği yoluyla gerçekleşebilmektedir.⁴⁹⁸

Ünitenin değerlendirme bölümündeki performans görevi örneğinde, öğrencilerden insanların kader konusundaki yanılgılarını anlatan yazı ve makaleleri araştırmaları ve yapılan araştırmalar ışığında konuyla ilgili düşüncelerini de içeren metin ve şiirler yazılması istenmektedir.⁴⁹⁹ Bu ödev çerçevesindeki etkinliklerin, öğrencilerin bağımsız düşünme, zihinsel cesaret, eleştirel okuma ve yazma ve değerlendirme için ölçüt geliştirme gibi becerilerini geliştirici nitelikte olduğu düşünülmektedir.

⁴⁹⁶ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 53.

⁴⁹⁷ Kezban Tekşan, "Ömer Seyfettin'in Üç Hikâyesinde Problem Çözme Yöntemi ve Bu Hikâyelerin Türkçe Öğretiminde Kullanılması", *MAÜEFĐ*, Yıl 13, Sayı 25, Mart 2013, ss. 310-341, 323.

⁴⁹⁸ Tekşan, "Ömer Seyfettin'in Üç Hikâyesinde Problem Çözme Yöntemi ve Bu Hikâyelerin Türkçe Öğretiminde Kullanılması", s. 323.

⁴⁹⁹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 85.

Değerlendirme bölümündeki proje görevi etkinliğinde ise öğrencilerden; deyim, atasözü, şarkı, türkü vb. ifadelerde geçen kaderle ilgili kelimeleri tespit etmeleri, kelime ve söz öbeklerinin Kur'an ve Hz. Peygamberin sözlerinde belirtilen kader anlayışına uyup uymadığını belirtmeleri ve konuyla ilgili materyalleri toplayarak konuyu bir metin hâlinde hazırlamaları istenmektedir.⁵⁰⁰ Bu etkinliği gerçekleştirebilmek için öğrencilerin, çeşitli kaynaklara başvurarak Kur'an ve Hz. Peygamberin sözlerinde belirtilen kader anlayışının ölçütlerini belirlemeleri gerekmektedir. Bu da öğrencilerin değerlendirme için ölçüt geliştirme becerilerini geliştirecektir (S-15)⁵⁰¹. Ödev çerçevesindeki diğer etkinliklerin, öğrencilerin araştırma, eleştirel okuma ve kanıtları değerlendirme becerilerini geliştirici nitelikte olduğu düşünülmektedir.

11. Kur'an'da Akıl ve Bilgi (8. Sınıf 4. Ünite)

İlköğretim DKAB dersinin “Kur'an ve Yorumu” öğrenme alanında yer alan bu ünite, İslâm'ın kuru bilgi ve yüzeysel davranışlardan ibaret olmadığı, aksine sürekli canlılık ve ilerleme isteyen bir din olduğu ve bu çerçevede akla ve akli kullanarak doğru bilgi edinme yollarıyla bilgi üretilmesine önem verdiğinin vurgulanması istenmekte; böylece öğrenme sürecinde öğrencilerin bilimsel verileri dikkate alan, öğrenmeyi öğrenme becerisi kazanan ve yaşam boyu öğrenmeyi ve üretmeyi beceri hâline getiren bireyler olma bilinci kazanmaları hedeflenmektedir.⁵⁰² Öğrencilerin İslâm'ın akla, bilgiye, öğrenmeye ve düşünmeye verdiği önemi öğrenmeleri ve dini konularda bilgi edinme yollarını tanımaları, onları aşırıktan, inanç ve düşünceleri şiddet vasıtası haline getirmekten, taassuptan ve her türlü otoriteye sorgusuz sualsiz inanıp bağlanmaktan koruyacaktır.

Ünitenin Kazanımları

Ünite, toplam 6 kazanımın her birinin, bilişsel alanın kavrama düzeyine yönelik olduğu görülmektedir. Kur'an'da aklın, bilginin ve düşünmenin

⁵⁰⁰ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 54.

⁵⁰¹ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 75.

⁵⁰² MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 85.

önemini anlatan bir ünite de bilişsel alanın analiz, sentez ve değerlendirme gibi üst basamaklarına hitap eden hiçbir kazanımın olmaması büyük bir eksiklik. Ünite kazanımları arasında eleştirel düşünme becerisinin gelişmesi için gerekli analiz, sentez ve değerlendirme düzeyine ait kazanımların yer alması gerekmektedir.

Ünitenin İşlenişi ve Etkinlikler

“Kur’an’da Akıl ve Bilgi” başlıklı üniteye hazırlık olarak öğrencilerin, “taklit” ve “taassup” kelimelerinin anlamlarını araştırıp öğrenmeleri, başkalarını körü körüne taklit etmenin ne gibi sakıncalarının olabileceğini araştırıp deftere yazmaları, Kur’an’ın akli kullanmaya verdiği önemi ifade eden bir ayet mealı bularak yazmaları ve Hz. Yusuf ve kıssası hakkında bilgi toplamaları istenmektedir.⁵⁰³ Bu etkinliklerin ilk ikisi; öğrencilerin, eleştirel düşünmenin önündeki en büyük engeller arasında yer alan “taklit” ve “taassup” kavramlarını öğrenmelerini ve başkalarını körü körüne taklit etmenin sakıncaları hakkında bilgi edinmelerini amaçlamaktadır. Eleştirel düşünmenin geliştirilebilmesi için bireylerde erken yaşlardan itibaren düşünme ve eleştirel düşünmeye ilişkin olumlu bir tutum geliştirilmeli, öğrencilerin düşünmeyi ve eleştirel düşünmeyi bir değer olarak algılamaları sağlanmalı ve bireylerde akıl yürütmeye karşı istek ve saygı geliştirmelidir.⁵⁰⁴ “Taassup” ve “taklit” kavramları, kişilerin kendi düşünme sistemlerinde yanılığa düşebileceklerini ve bir olayı tüm yönleriyle göremeyebileceklerini fark etmelerini engeller. Taklit ve taassup sahibi kişi; eleştirel düşünme kapsamındaki “zihinsel iyi niyet ve dürüstlük” (S-7), zihinsel alçak gönüllülük ve sağlam kanıtlar elde edinceye kadar yargıda bulunmayı geciktirme” (S-5), “bağımsız düşünme” (S-1) ve “tarafsız düşünme” (S-3) gibi değerlerden uzaktır.⁵⁰⁵ Öğrencilerin, eleştirel düşünmenin yukarıda sayılan şartlarını gerçekleştirip içselleştirebilmeleri için bu şartların tahakkuku yolundaki en büyük engeller arasında yer alan “taklit” ve “taassup” kavramlarını öğrenmeleri gerekmektedir.

⁵⁰³ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 85.

⁵⁰⁴ Kurnaz, *Eleştirel Düşünme Öğretimi Etkinlikleri*, s. 26-27.

⁵⁰⁵ Bkz. s. 38.

Ünitenin ilk konusu olan “Aklın Dinî Sorumluluktaki Yeri ve Önemi“ konusuna hazırlık olarak öğrencilere, “Akıl niçin dinde sorumluluğun ön şartıdır?” sorusunun sorulması istenmektedir.⁵⁰⁶ Öğrencilerin taassuptan uzak bir dini tutum ve anlayış geliştirebilmeleri için öncelikle İslâm dininde aklın önemini kavramaları gerekmektedir. Bu bağlamda “akıl” ve “dini sorumluluk” gibi kavramların analiz edilmesi, anlam ve birbirleriyle ilişkileri bakımından açıklığa kavuşturulması gerekmektedir (S14).⁵⁰⁷ Öğrencilerin aklın dini sorumluluğun ilk şartı olduğunu kavramaları ve bu iki kavram arasındaki ilişki hakkında fikir yürütmeleri, onların inanç olgusunun aklın ve düşünmenin tamamen devre dışı bırakıldığı bir süreç olmadığını anlamalarını sağlayacaktır.

Konunun işleniş basamağında öğrencilere “Kur’an niçin akli olmayanları ya da akli yetersiz olanları sorumlu görmez?”, “İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellik nedir?” ve “Kur’an, niçin bütün işlerde basiretle hareket etmeyi önerir” sorularının sorulması istenmektedir.⁵⁰⁸ Bu sorulardan ilki, yukarıda konuya hazırlık sorusu olarak verilen “Akıl niçin dinde sorumluluğun ön şartıdır?” sorusuyla ilintili bir soru olup, hazırlık etkinliğinin devamı niteliğindedir. İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliğin sorulduğu ikinci soru, bilişsel bilişsel-makro yetenekler boyutundaki eleştirel düşünme stratejileri arasında yer alan “önemli benzerliklere ve farklılıklara dikkat etme” stratejisini (S-29) gerçekleştirici niteliktedir.⁵⁰⁹ Üçüncü soru, eleştirel düşünme açısından anlamlı olmakla birlikte, soruda yer alan “basiret” kelimesinin açıklanması ya da sözlükten araştırılması gerekmektedir. Anlayış, kavrayış ve sezgi anlamlarına gelen bu sözcük, öğrencilerin aklın ve düşüncenin Kur’an’da ele alınış ve değerlendiriliş şekli hakkında ölçüt ve standartlar geliştirmelerini sağlayacaktır (S-15).⁵¹⁰

Bir sonraki konu olan “Kur’an Aklımızı Kullanmamızı İster” konusunun işleniş basamağında konu metninin okunmasının ardından öğrencilere, “Kur’an’da

⁵⁰⁶ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 86.

⁵⁰⁷ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 74.

⁵⁰⁸ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 86.

⁵⁰⁹ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 91.

⁵¹⁰ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 75.

pek çok yerde, ‘Akletmiyor musunuz?’ diye sorulmasının sebebi nedir?”, ‘İnsanı gerçek anlamda özgür kılan ve onu tam anlamıyla bir birey yapan şey nedir?’, ‘Kur’an, niçin düşünmemizi istemektedir?’, ‘Dinimize göre düşünme niçin ibadettir?’ ve ‘Akıl, insanca yaşamamıza nasıl katkıda bulunur?’ soruları sorulmakta; öğrencilerden ‘Akıllı olmanın en önemli göstergesi düşünmektir.’ sözünün anlamını açıklamaları istenmektedir. Bu soruların her biri, öğrencilerin mensubu oldukları dinin akla ve düşünmeye verdiği önemi kavramalarını ve düşünme becerisine güven duymalarını sağlayacaktır (S-9).⁵¹¹

Ünitenin bir sonraki konusu olan ‘Kur’an Doğru Bilgiye Önem Verir’ konusunda, konu metninin okunmasının ardından öğrencilerin ‘Gaybı ilgilendiren konularda temel bilgi kaynağı Kur’an-ı Kerim’dir. Niçin?’ sorusuna cevap vermeleri istenmiştir.⁵¹² Öğretmen bu soruyu sormadan önce doğru düşünceye ulaşmak için bilgi kaynaklarının, kanıtların ve sayıtların önemi hakkında öğrencilere kısa bir bilgi verebilir. Bu sayede öğrenciler, her bilginin her kaynakta bulunamayacağını, kaynaklar arasında doğruluk, güvenilirlik ve özgünlük açısından derecelendirmeler yapılması gerektiğini ve doğru bilgiye ulaşmak için doğru kaynağın titizlikle irdelenmesi gerektiğini anlayacaklardır (S-16).⁵¹³ Bir sonraki konu olan ‘Kur’an’da Bilgi Edinmenin Yolları’ başlıklı konuya hazırlık olarak verilen ‘Dinimiz hakkında bilgi sahibi olmak için hangi kaynaklara başvurursunuz?’ sorusu da bu bağlamda değerlendirilebilir.

‘Kur’an’da Bilgi Edinme Yolları’ ve ‘Bilgi Taassubu Önler’ konularında öğrencilerden, ‘yaratılış’, ‘vahiy’, ‘duyular’, ‘kesin bilgi’, ‘akıl’ ve ‘kalp’ kavramlarından biriyle ilgili bir paragraf yazmaları istenmektedir.⁵¹⁴ Bilişsel alanın sentez düzeyine hitap eden yazı yazma etkinliği, öğrencilerin dil becerilerini geliştirmelerine, edebi yaratıcılıklarını keşfedebilmelerine ve bağımsız düşünebilmelerine yardımcı olacaktır. Daha sonra öğrencilere ‘Kur’an-ı Kerim’e göre bilginin kaynakları nelerdir?’, ‘Bakmak ve görmek ile duymak ve dinlemek

⁵¹¹ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 68.

⁵¹² MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 88.

⁵¹³ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 76.

⁵¹⁴ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 90.

arasındaki fark nedir?” ve “Kur’an’ın duyu organlarımızı iyi kullanmamızı istemesinin anlamı ne olabilir?” soruları sorulmaktadır. Burada öğrencilerden gelecek yanıtlar doğrultusunda tartışılarak öğrencilere, Kur’an’ın insanlara bilgi edinebilmeleri için bazı kaynaklar işaret ettiğini, her kaynaktan gelen bilgiye güvenilmeyeceğini ve bilgi edineceğimiz kaynaklar konusunda seçici olunması gerektiği açıklanabilir. Daha sonra öğrencilerden bir bilgi kaynağının ne gibi şartlar taşıması gerektiği konusunda ölçütler geliştirmeleri istenebilir (S-15, S-16).⁵¹⁵

Konunun işleniş basamağında öğrencilerden, “Belirtelim” etkinliği çerçevesinde “Üstlerinde kanatlarını açma kapama uçan kuşları (hiç) görmediler mi? Onları(havada) rahman olan Allah’tan başkası tutmuyor...”⁵¹⁶ ve “Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün art arda gelişinde akıl sahipleri için gerçekten açık ibretler (ayetler) vardır.”⁵¹⁷ ayetlerinde anlatılmak istenen ortak noktayı bulmaları istenmektedir.⁵¹⁸ Burada öğrencilerin Kur’an-ı Kerim meali kullanma alışkanlığı edinmeleri ve konu üzerinde düşüncelerini amaçlanmıştır. Bu etkinlik, eleştirel düşünme stratejileri arasında yer alan “önemli benzerliklere ve farklılıklara dikkat çekme” becerisini (S-29) geliştirici bir etkinliktir.⁵¹⁹

İlköğretim DKAB öğretmen kılavuz kitabında “Bilgi Taassubu Önler” konusu ile ilgili olarak öğrencilerle “Bilgisiz taklit, insanı neden taassuba götürür?” ve “Taassup, toplumda barış ve huzurun oluşmasını nasıl engeller?” soruları çerçevesinde bir konuşma/tartışma ortamı oluşturulması önerilmektedir. Tartışma etkinlikleri eleştirel düşünmeyi geliştirici nitelikte olmakla birlikte öğretmenin tüm öğrencileri fikirlerini söylemeleri konusunda cesaretlendirmesi şarttır. Öğretmenin ayrıca konuyu tartışmaya başlamadan önce konu ve tartışılacak kavramlar hakkında açıklama yapması ve öğrencilere ” Tartışma konusu yeterince açık mı?”, “Bu konuyu tartışmak için neleri bilmemiz

⁵¹⁵ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 75-76.

⁵¹⁶ Mülk 67/19.

⁵¹⁷ Âl-i İmrân 3/19.

⁵¹⁸ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 90.

⁵¹⁹ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 91.

gerekiyor?” ve “Sizinle aynı görüşü paylaşmayan birisi bu sorun hakkında neler söylerdi?” gibi sorular sorması gerekmektedir.⁵²⁰ Tartışma etkinliklerinde öğretmenler, öğrencilerin düşünme süreçlerini iyi izlemeli, öğrencinin ön yargılarını ya da tepkilerini konuşturduğu yerlerde sorular sorarak onların kendi düşüncelerindeki sayıltıları görmesini sağlanmalı ve öğrencileri birbirlerinin düşünme süreçleri hakkında gözlem yapmaya yönlendirmelidir.

Ünitenin “Sevgi ve Merhamet Örneği: Hz. Yusuf” başlıklı konusunda öğrencilerin metni paylaşarak okumaları, metinde anlamını bilmedikleri kelimeleri belirlemeleri ve bu kelimelerle ilgili sınıfta konuşma ortamı oluşturularak öğrencilerin düşüncelerini açıklamaları istenmektedir.⁵²¹ Öğrencilere bilmediğini sorma cesareti ve alışkanlığı kazandıracak olan bu etkinlik, herhangi bir konuda yargıda bulunulması gerektiğinde yargıyı o konu hakkında tam bilgi sahibi oluncaya kadar geciktirmeyi öğretecektir (S-5).⁵²²

Konu içerisindeki “Not Edelim” bölümünde, Yusuf suresindeki Hz. Yusuf’un hayatını anlatan kıssasının Kur’an’da kıssaların en güzeli olarak adlandırıldığı belirtilmektedir.⁵²³ Burada öğrencilerden, Yusuf kıssasının niçin en güzel kıssa olarak adlandırıldığı üzerinde düşünmeleri istenebilir.

Konunun değerlendirme bölümündeki “Kıssadan Anladıklarımız” etkinliğinde öğrencilerden, kıssadan çıkarılabilecek mesajların not ettirilmesi istenmektedir.⁵²⁴ Bu etkinlik, eleştirel düşünmenin bilişsel düzeydeki mikro stratejileri arasında yer alan “Akılcı çıkarımlar, kestirmeler ve yorumlar oluşturma” stratejisinin (S-32) gerçekleşmesini sağlayacaktır.⁵²⁵

Ölçme ve Değerlendirme

Ünitenin değerlendirme bölümündeki açık uçlu, çoktan seçmeli ve sıralama soruları arasında bilişsel alanın analiz, sentez ve değerlendirme

⁵²⁰ Şahinel, *Eleştirel Düşünme*, s. 91.

⁵²¹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 92.

⁵²² Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 64.

⁵²³ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 92.

⁵²⁴ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 93.

⁵²⁵ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s.91.

düzeylerine ait soru bulunmadığı görülmektedir. “Kur’an’da Akıl ve Bilgi” konulu bir ünite de öğrencileri üst düzey düşünmeye yöneltecek soruların bulunmaması, ünite adına büyük bir eksiklik. Değerlendirme bölümündeki soruların eleştirel düşünme eğitimi açısından zayıf olduğu, sorular arasında, bilişsel alanın daha üst düzey basamakları olan analiz, sentez ve değerlendirme düzeyindeki sorulara daha fazla yer verilmesi gerektiği düşünülmektedir.,

Değerlendirme bölümündeki “Kur’an’da Bilgi Edinme Yolları(Vahiy, Akıl, Duyu Organları)” başlıklı performans görevi örneğinde, konuyla ilgili Kur’an’da yer alan ayetlerden örnekler bulunması ve yapılan araştırmalar ışığında öğrencinin konuyla ilgili kendi düşüncelerini de içeren bir kompozisyon yazmaları istenmektedir.⁵²⁶ Bu ödev çerçevesindeki etkinliklerin, öğrencilerin zihinsel cesaret, bağımsız düşünme yeteneği ve araştırma becerisi kazandıracakı düşünülmektedir.

“Kur’an’ın Akla Verdiği Önem” başlıklı proje görevi örneğinde ise konuyla ilgili Kur’an ayetlerinin tespit edilmesi, bu ayetlerin meal ve tefsirler yardımıyla açıklanması ve ayetlerden çıkarılan bilgiler ışığında konu ile ilgili kompozisyon yazılması istenmektedir. Proje görevi örneği, öğrencilerin eleştirel okuma, kanıtları ve bilgi kaynaklarını değerlendirme, bağımsız düşünme ve araştırma becerilerini geliştirici niteliktedir.

12. İslâm Dinine Göre Kötü Alışkanlıklar (8. Sınıf 5. Ünite)

İlköğretim DKAB dersinin “Ahlak” öğrenme alanında bulunan bu ünite de; özellikle sigara içme alışkanlığının bireysel, toplumsal, ekonomik vb. olumsuz etkilerinin vurgulanması istenmektedir.⁵²⁷ Sigara, içki ve kumar gibi alışkanlıklar, toplumumuzda her yaşta insanın sağlığını tehdit etmektedir. Demokrasi ve bireysel özgürlük gibi kavramların yanlış yorumlanması yüzünden bu tip kötü alışkanlıkların tanıtım, kullanım ve özendirilmesinde aşırı serbestlik, bu alışkanlıkların kullanım yaşının ilköğretim düzeyine kadar düşmesi sonucunu doğurmuştur. Bu yüzden ilköğretim 8. sınıf DKAB öğretmen kılavuz kitabında,

⁵²⁶ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 95.

⁵²⁷ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 97.

ünite süresince öğrencilerin somut deneyimlerinden yararlanılarak olumsuz tutum ve davranışlara akılcı ve eleştirel bir şekilde yaklaşılması ve bireysel tercihlerin her zaman doğru olmadığı vurgulanması istenmektedir.⁵²⁸ Kötü alışkanlıklar, toplumda herkesten önce gençleri tehdit etmektedir. Ergenlik çağına gelen birey, kendisini etkisi altına alan özgürlük, bağımsızlık ve başına buyruklu duygularıyla bu gibi alışkanlıkları edinebilir. Bu bağlamda öğrencilere kötü alışkanlıklara sapmamalarını öğütlerken yalnızca “yapma!”, “kötü”, “günah” gibi hitap ve direktifler yeterli değildir. Onlara, karşılıklarına çıkan şeylere eleştirel ve sorgulayıcı bir tutumla yaklaşmaları, faydalarını ve zararlarını hesap etmeleri ve yapacakları işin sonunu düşünebilmelerini öğretmek gerekmektedir. Bu da kaliteli bir düşünme eğitimiyle olur. Bu yüzden İlköğretim DKAB dersinin “İslâm Dinine Göre Kötü Alışkanlıklar” ünitesinde öğrencilere insanların yapıp ettikleri, kullandıkları ve peşlerinden gittikleri şeylere karşı sorgulayıcı ve sebep-sonuç ilişkisine göre değerlendirici eleştirel bir bakış açısı geliştirmek gereklidir.

Ünitenin Kazanımları

Ünitedeki 6 kazanıma bakıldığında, bu kazanımlardan 1’inin duyuşsal, 5’inin bilişsel alana ait olduğu görülmektedir. Bilişsel alandaki 5 kazanımdan sadece “Kötü alışkanlık ve davranışlardan kaçınmaya yönelik çözüm önerilerinde bulunur” kazanımı sentez düzeyinde, geriye kalan kazanımlar kavrama düzeyindedir. Ünite kazanımlarının eleştirel düşünme açısından zayıf olduğu, kazanımlar arasında bilişsel alanın analiz, sentez ve değerlendirme gibi üst basamaklarına hitap eden kazanımlara yer verilmesinin gerekmektedir.

Ünitenin İşlenişi ve Etkinlikler

Üniteye hazırlık olarak öğrencilerden alkollü içecekler ve uyuşturucu maddelerin sağlık açısından zararlarını araştırmaları, kötü alışkanlıkların başlama sebebinin neler olabileceği hakkında büyükleriyle konuşmaları, kul hakkı kavramının ne anlama geldiğini araştırmaları ve Yeşilay Derneği’nin “www.yesilay.org.tr” adresindeki internet sitesinden sigaranın sağlığa zararlarını

⁵²⁸ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 97.

incelemeleri istenmekte ve “Kumara alışma yollarından biri de şans oyunlarıdır. Niçin?” sorusu sorulmaktadır.⁵²⁹ Bu etkinliklerden ilkinde öğrencilerin içki ve uyuşturucunun zararlarını kitap, dergi ve ansiklopedi gibi bilimsel kaynaklardan araştırmalarının istenmesi, eleştirel düşünme eğitimi adına daha doğru olacaktır. Bu sayede öğrencilere bu maddelerin zararlarıyla ilgili bir sorunu açık hale getirme ve bu zararlar hakkındaki kulaktan dolma bilgilerin ötesine geçip güvenilir bilgi kaynaklarına yönelme bilinci kazandırılabilir. İkinci etkinlikte, öğrencilerden kötü alışkanlıkların başlama sebebinin neler olabileceği hakkında büyükleriyle konuştuklarını yazmalarını ve bu bilgileri daha sonra ünitenin işlenişi sırasında kitaptaki bilgilerle karşılaştırmalarını istemek, öğrencilerde bilgi kaynaklarının güvenilirliğini değerlendirme konusunda bir hassasiyet geliştirebilir. Üçüncü etkinlik olan “kul hakkı” kavramının araştırılması etkinliğinde öğrencilerin bilimsel kaynaklara yönlendirilmesi ya da getirilen bilginin kaynağının sorgulanması gerekmektedir. Dördüncü etkinlik olan Yeşilay’ın internet sitesinden sigaranın zararlarının araştırılması etkinliği, öğrencinin bu konuda güvenilir bir bilgi kaynağına yönlendirilmesi açısından önemlidir. Ancak öğretmenin, öğrencilere Yeşilay’ın bu konuda meşru ve güvenilir bir otorite olduğunun anlatılması gerekmektedir. Sonuncu etkinlik olan, “Kumara alışma yollarından biri de şans oyunlarıdır. Niçin?” sorusunda öğrencilerden, bir önermeyi peşinen doğru kabul ederek açıklamaları istendiğinden, sorunun “Kumara alışma yollarından biri de şans oyunları olabilir mi? Niçin?”, “Şans oyunları kişinin kumara alışmasında etkili olabilir mi?” ya da “Şans oyunları ile kumar alışkanlığı arasında bir ilişki var mıdır?” şeklinde değiştirilmesi gerekmektedir.

Ünitenin ilk konusu olan “Alkollü İçki İçmek ve Uyuşturucu Kullanmak” konusuna hazırlık olarak öğrencilerden, içki içmek ve uyuşturucu kullanmanın zararları ile ilgili toplanan resim ve makale gibi dokümanları tahtaya asmaları ve “İçki bütün kötülüklerin anasıdır”⁵³⁰ hadisinde anlatılmak istenen söylemeleri

⁵²⁹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 97.

⁵³⁰ Suyuti, el-Camiu’s-Sağir, C 1, s. 26.

istenmektedir.⁵³¹ Hadiste anlatılmak isteneni bulma etkinliği, bilişsel alanın analiz düzeyine hitap eden bir etkinlik olup eleştirel düşünme açısından anlamlıdır (S-14).⁵³² Bu hadisin ana fikri hakkında öğrencilerin yorumları alındıktan sonra ayrıca öğrencilerden, bu hadiste verilmek istenen mesajdan uyuşturucu hakkında nasıl sonuçlar çıkarılabileceği sorulabilir. Bu sayede öğrencilerin “benzer durumları karşılaştırma ve iç görüleri yeni bağlamlara transfer etme” becerileri gelişecektir (S-11).⁵³³

Konunun işleniş basamağında, öğrencilerden beş dakika süre ile tahtadaki dokümanları incelemeleri, daha sonra duygu ve düşüncelerini ifade etmeleri istenmektedir.⁵³⁴ Öğrencilerden, birbirlerinin duygu ve düşüncelerindeki farklar hakkında yorum yapmaları, bu makale ve resimlere bakan ve bunları okuyan kişilerde nasıl bir etki uyandırabileceği ve bu kişilerin bu makale ve resimleri gördükten sonra ne hissedebilecekleri sorulabilir. Böylece öğrenciler düşünme hakkında düşünecek ve başkalarının düşünme süreçleri hakkında fikir yürüteceklerdir (S-28).⁵³⁵

Konunun işleniş basamağında öğrencilerden metni paylaşarak okumaları ve katılımlı dinleme yöntemiyle dinlemeleri, daha sonra da öğrencilere “Alkollü içkiler ve uyuşturucu maddeler vücudumuzun en fazla hangi organlarına zarar verirler?”, “Dinimiz akıl, can, mal ve nesle zarar verilmesini yasaklamıştır. Sizce bunun nedeni ne olabilir?”, “İçki ve uyuşturucu bağımlılığı sorumluluklarımızı aksatır mı?”, “Sigara ne tür hastalıklara yol açmaktadır?” ve “Sigara diye içimize zehir çektiğimizi biliyor muyuz?” sorularının sorulması istenmektedir.⁵³⁶ Bu sorulardan ilki, dördüncüsü ve beşincisi bilgi, ikincisi analiz, üçüncüsü sentez düzeyinde olup, ikinci ve üçüncü soruların eleştirel düşünme açısından anlamlı olduğu görülmektedir.

⁵³¹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 98.

⁵³² Paul ve diğeri, *Critical Thinking Handbook*, s. 74.

⁵³³ Paul ve diğeri, *Critical Thinking Handbook*, s. 71.

⁵³⁴ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, 2012, s. 98.

⁵³⁵ Paul ve diğeri, *Critical Thinking Handbook*, s. 91.

⁵³⁶ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 98.

Konunun işleniş basamağında daha sonra ders kitabındaki “Bilgi Kutusu” bölümünün okunması ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 58. maddesine göre devletin kötü alışkanlıklara karşı mücadele ettiğinin vurgulanması istenmektedir.⁵³⁷ Burada öğrencilere devletin ve toplumun bu alışkanlıklara karşı ne yapması gerektiği hakkında tartışma etkinliği yapılabilir. Ancak öğretmenin tüm öğrencileri tartışmaya katmaya çalışması ve öğrencilere kendilerini rahat hissedebilecekleri bir sınıf ortamı sağlanması gerekmektedir.⁵³⁸

Konu içerisindeki “Slogan Bulalım” etkinliğinde, öğrencilerden içkinin ve uyuşturucu kullanmanın zararlarını anlatan bir slogan bulmaları ve en güzel üç sloganın seçilerek sınıf panosuna asılması istenmektedir.⁵³⁹ Bu etkinlikte öğrencilerden sloganlarını seçerken göz önüne buldukları ölçütleri söylemeleri istenebilir ve bu ölçütler listelenebilir. Bu sayede öğrencilerin değerlendirme yapmak için ölçüt geliştirme becerisi kazanmaları sağlanabilir (S-15).⁵⁴⁰

İlköğretim DKAB öğretmen kılavuz kitabında etkinlik önerisi olarak öğrencilerden sigaranın sağlığa, aile bütçesine vb. verdiği zararlarla sigaradan ne kadar insanın öldüğü ile ilgili istatistiksel bilgi, resim ve yazılar toplayarak “Sigaranın Birey ve Toplum Üzerindeki Zararları” konusunda bir yazı yazmaları istenmektedir.⁵⁴¹ Bu etkinlikte öğrencilerden istatistiksel bilgi istenmesi ve öğretmen tarafından bunun vurgulanması, öğrencilerde bilgi kaynaklarının güvenilirliği konusunda bir hassasiyet geliştirebilir (S-16).⁵⁴²

Konunun değerlendirme bölümünde öğrencilere “Alkollü içki içmek ve uyuşturucu kullanmak mutluluk getirir mi?” sorusunun yöneltmesi istenmektedir.⁵⁴³ Burada verilmesi beklenen cevabı vermeyen öğrencilerin ayıplanmaması ve küçük düşürülmemesine dikkat edilmelidir. Bu gibi durumlarda

⁵³⁷ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 98.

⁵³⁸ Tok, “Etkili Öğretim İçin Yöntem ve Teknikler”, s. 167.

⁵³⁹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 99.

⁵⁴⁰ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 75.

⁵⁴¹ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 99.

⁵⁴² Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 76.

⁵⁴³ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 99.

öğrencinin düşüncesine saygı gösterilmemesi, eleştirel düşünmenin gelişmesi için gerekli zihinsel iyi niyet ve dürüstlük, zihinsel cesaret ve zihinsel azim (S-6, S-7, S-8)⁵⁴⁴ gibi özelliklerin zedelenmesine sebep olabilir

Ünitenin 2. konusu olan “Kumar Oynamak” konusunda, konu metninin okunmasından sonra öğrencilere “Kumar oynamak ne demektir?”, ”İnsanlar niçin kumar oynarlar?” ve “Haram kazanç denilince aklınıza neler gelir?” sorularının sorulması istenmektedir. Bu sorulardan ikincisi ve üçüncüsü analiz düzeyinde olup eleştirel düşünme açısından anlamlıdır.

Konunun değerlendirme bölümünde, öğrencilerin “Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan içki ve kumar yoluyla ancak arınıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi, Allah’ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoymak ister. Artık bunlardan vazgeçtiniz değil mi?”⁵⁴⁵ ayetinden ilkeler çıkarmaları istenmektedir. Bu etkinlik, öğrencilerin bilgiyi işleyerek yorumlayan, değerlendiren ve olguları anlayabilmek için ölçüt ve ilkeler geliştirebilen bireyler olarak yetişmelerini sağlayacak bir etkinliktir (S-15).⁵⁴⁶

“Kötü Alışkanlıklar Nasıl Başlıyor?” konusunun değerlendirme bölümünde, ailedeki iletişim bozukluğu ve huzursuzluğun kötü alışkanlıklar edinmedeki etkisi konusunda beyin fırtınası etkinliği yapılması istenmektedir.⁵⁴⁷ Beyin fırtınası etkinliği, öğrencilerin bağımsız düşünme ve zihinsel cesaret becerilerini geliştirici bir etkinlik olarak eleştirel düşünmeyi desteklemektedir (S-1, S-6).⁵⁴⁸ Ancak beyin fırtınasının ardından ortaya çıkan fikirlerden oluşturulan listeyi değerlendirme aşamasında öğrencilerin aktif katılımını sağlamak ve öğrencileri diğerlerinin fikirleri üzerinde yorum yapmaya yönlendirmek de son derece önemlidir.

⁵⁴⁴ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 65-67.

⁵⁴⁵ Maide 5/90.

⁵⁴⁶ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 75.

⁵⁴⁷ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 102.

⁵⁴⁸ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 59, 65.

Bir sonraki konu olan “Kötü Alışkanlık ve Davranışlardan Nasıl Korunalım?” konusunun işleniş basamağında, konu metninin okunmasının ardından öğrencilere “Kötü alışkanlık ya da davranışlar insanları nasıl etkiler?”, “Arkadaş seçimi önemli midir? Niçin?”, “Kötü davranış ve alışkanlıklardan korunmada ailenin yerine getirmesi gereken görevler nelerdir?” ve ”Kötü davranış ve alışkanlıklardan korunmada kurumlara düşen görevler nelerdir?” sorularının sorulması istenmektedir. Bu soruların her biri, bilişsel alanın üst düzeydeki analiz, sentez ve değerlendirme basamaklarına ait sorular olup, eleştirel düşünme açısından olumludur. Bu soruların ardından öğrencilere, “Kötü davranış ve alışkanlıklardan korunmaya yönelik sizin önerileriniz nelerdir?” sorusunun yöneltilmesi ve alınan cevaplardan hareketle sınıfça alınması gereken önlemlerin listelenmesi istenmektedir. Bu etkinlik, öğrencilerin bağımsız düşünme, zihinsel cesaret ve zihinsel azim gibi becerilerini geliştirecek bir etkinliktir (S-1, S-6, S-8).⁵⁴⁹

Ölçme ve Değerlendirme

Ünitenin değerlendirme bölümündeki açık uçlu ve çoktan seçmeli sorular ile boşluk doldurma ve doğru-yanlış sorularının her biri bilgi ve kavrama düzeyindedir.⁵⁵⁰ Bu sorular arasında bilişsel alanın daha üst düzeyleri olan analiz, sentez ve değerlendirme düzeyinde soru olmaması, değerlendirme sorularının eleştirel düşünme açısından yetersiz olduğunu göstermektedir.

Değerlendirme bölümündeki “Sigaranın zararları” konulu performans görevi örneğinde; öğrencilerin konuyla ilgili yazılı ve görsel bütün verileri tespit etmeleri, elde edilen verileri düzenleyerek rapor hâline getirmeleri, yapılan araştırmalar ışığında öğrencinin konuyla ilgili kendi düşüncelerini de içeren bir kompozisyon ve şiir yazmaları, elde edilen bilgiler kullanılarak sigaraya başlama nedenleri ve korunmak için neler yapılabileceğini sıralamaları ve sigara içmenin zararlarından çıkarılacak dersleri sıralamaları istenmektedir. Bu ödev çerçevesindeki etkinliklerin, öğrencilerin bağımsız düşünme, zihinsel cesaret,

⁵⁴⁹ Paul ve diğerleri, *Critical Thinking Handbook*, s. 59, 65, 67.

⁵⁵⁰ MEB Komisyon, *İDKAB Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, s. 105.

eleştirel okuma ve yazma ve değerlendirme için ölçüt geliştirme gibi becerilerini geliştirici nitelikte olduğu söylenebilir.

Ünitenin değerlendirme bölümündeki “Çizgili Alışkanlıklar” başlıklı proje görevi örneğinde; öğrencilerin seviyelerine uygun çizgi romanları incelemeleri, bu romanların karakterlerini, resimlerini, konularını ve nasıl yazıldıklarını incelemeleri, incelemenin ardından grup olarak birer karakter oluşturmaları, ardından bir konu belirleyerek ortak bir hikâye yazmaları ve bu hikayeyi bölümlere ayırarak kare kare resimlemeleri istenmektedir. Bu ödev çerçevesinde yapılacak inceleme ve araştırma etkinlikleri, öğrencilerin eleştirel okuma ve değerlendirme için ölçüt geliştirme gibi becerilerini geliştirici niteliktedir. Grup olarak birer karakter oluşturmak suretiyle belirli bir konu etrafında hikâye yazma etkinliği ise öğrencilerin yaratıcı ve kurucu düşüncelerini geliştirecektir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İlköğretim DKAB dersinde eleştirel düşünmenin yerini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma kapsamında İlköğretim DKAB dersi programı ve öğretmen kılavuz kitabında yer alan bazı üniteler incelenmiş, yapılan analiz ve değerlendirmeler neticesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. İlköğretim DKAB dersi programının pek çok yerinde eleştirel düşünme becerisinden kavram olarak bahsedildiği görülmekle birlikte, programda eleştirel düşünmenin tanımı, kapsamı, unsurları ve kavramsal içeriği ile ilgili hiçbir açıklama yapılmadığı dikkat çekmektedir. Bu durum, ilkokul ve ortaokul DKAB dersi kitaplarını ve DKAB öğretmeni yetiştirme programlarını hazırlayanlar, program üzerinde inceleme yapanlar ve hepsinden önemlisi dersin uygulayıcıları olan DKAB öğretmenleri açısından büyük bir belirsizlik yaratmaktadır. Bu anlamda DKAB dersi programının, ilköğretim müfredatındaki Sosyal Bilgiler ve Hayat Bilgisi gibi derslerin programlarına göre bir hayli geride olduğu görülmektedir. Örneğin Sosyal Bilgiler dersi programında eleştirel düşünme becerisi; “sebep-sonuç ilişkisi belirleme”, “ilkeleri türetme”, “genelleme yapma”, “farklı bakış açılarını açıklama” ve “çıkarımda bulunma” gibi toplam 12 alt unsur kapsamında etraflıca açıklanmış, eleştirel düşünme becerisinin diğer üst düzey düşünme becerileriyle ilişkisi açıklanıp ortaya konulmuş ve bu becerinin çeşitli uygulama alanları ile ilgili detaylı örnekler verilmiştir.¹ Keza Hayat Bilgisi dersi programında da eleştirel düşünme becerisi, “bildiklerini ve bilmediklerini, ayırt etme”, “bildiklerinin doğruluğunu belirleme”, “olguların nedenlerini sorgulama” ve “olaylar ve olgular arasında ilişki kurma” gibi 10 farklı boyutta açıklanmıştır.² Bu anlamda ilköğretim DKAB dersi programında eleştirel düşünme becerisinin anlaşılır bir şekilde açıklanmadığı görülmektedir.

¹ MEB Komisyon, *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (6. ve 7. Sınıflar)*, Ankara 2005, s. 4.

² MEB Komisyon, *İlköğretim 1, 2 ve 3. Sınıflar Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu*, Ankara 2009, s. 17.

2. İlköğretim DKAB dersi 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflarının öğretmen kılavuz kitaplarındaki toplam 14 ünitenin işleniş basamaklarında yapılan incelemeler sonucunda, ünitelerin işlenişi sırasında işe koşulması istenen strateji, yöntem ve tekniklerin, sorulan soruların ve gerçekleştirilmesi istenen etkinliklerin; 35 eleştirel düşünme stratejisininin 29'unu gerçekleştirebilecek nitelikte olduğu görülmüştür.

3. İlköğretim DKAB dersi üniteleri; eleştirel düşünmeyi geliştirici nitelikteki soru ve etkinlikler bakımından incelendiğinde, bu etkinliklerin nicelik ve yoğunluk bakımından sınıflara göre dağılımında anlamlı sayılabilecek bir farklılık olmadığı görülmektedir. Bu anlamda eleştirel düşünme stratejilerinin, 4. sınıftan 8. sınıfa kadar tüm sınıflarda yer aldığı söylenebilir. Bu durum, İlköğretim DKAB dersi programındaki eleştirel düşünme becerisi kazandırma hedefinin planlı ve programlı olmadığını göstermektedir.

4. İlköğretim DKAB dersi öğretmen kılavuz kitaplarının yönergeler kısmında açıklanmış olan bazı yöntem ve tekniklerin dersin işleniş ve değerlendirme basamaklarında hiç kullanılmamış olduğu görülmektedir. Bu anlamda öğretmen kılavuz kitaplarının “kullanma yönergeleri” bölümünde yer alan “alan gezileri”, “geri plandaki düşünceleri bulma”, “ikna edici konuşma/yazma”, “önem sırasına koyma”, “örnek olay analizi (çözümlemesi)”, “reklam hazırlama/poster”, “afiş hazırlama”, “sorgulayıcı yazma”, “tavsiyede bulunma” ve “yordama yapma” gibi yöntem ve tekniklere konuların işleniş basamaklarında rastlanmamıştır.

5. İlköğretim DKAB dersi kazanımlarının eleştirel düşünme açısından yetersiz olduğu görülmektedir. Din eğitiminin doğası gereği elbette ki DKAB dersi kazanımlarının tümüyle bilişsel alana yönelik olarak düzenlenmesi beklenemez. Ünite kazanımları; öğrencilerin ders içeriğini duyuşsal, psikomotor ve bilişsel boyutlarda öğrenmelerini gerektirecek şekilde düzenlenmelidir. Ancak bu çalışma kapsamında incelenen ünitelerin neredeyse hiç birinde bilişsel alanın analiz, sentez ve değerlendirme gibi üst düzey basamaklarına hitap eden bir kazanım yoktur.

6. İlköğretim DKAB dersi öğretmen kılavuz kitabındaki ünitelerin ölçme-değerlendirme bölümlerinde yer alan açık uçlu, çoktan seçmeli, eşleştirmeli, doğru-yanlış ve boşluk doldurma sorularının eleştirel düşünme açısından son derece zayıf oldukları görülmektedir. Ünitelerin ölçme-değerlendirme bölümünde örnek olarak verilen performans ve proje ödevlerinin eleştirel düşünmeyi geliştirici nitelikte olduğu saptanmıştır.

Bu değerlendirmelerden sonra DKAB dersinin eleştirel düşünme adına daha verimli olması için şunlar önerilebilir:

1. İlköğretim DKAB programında eleştirel düşünmenin tanımı, kavramsal içeriği ve eleştirel düşünme eğitimi hakkında bilgi verilmeli ve dersin uygulayıcılarına yönelik yol gösterici etkinlik örnekleri verilmelidir.

2. Programdaki eleştirel düşünmeyi geliştirici etkinliklerin, öğrencilerin bilişsel gelişim düzeyleri dikkate alınarak somut düşünme dönemine karşılık gelen 4. sınıftan başlayıp soyut düşünme dönemi olan 8. sınıfa doğru nicelik ve nitelik bakımından artan bir seyre göre düzenlenmesi gereklidir.

3. Ünitelerin bilişsel alana ait kazanımlarının bilgi ve kavrama düzeyleri ile birlikte analiz, sentez ve değerlendirme gibi üst düzey bilişsel basamaklara da hitap edecek şekilde yeniden düzenlenmelidir.

4. Ünitelerin değerlendirme bölümlerindeki soruların; bilgi, kavrama ve uygulama basamakları da ihmal edilmeden analiz, sentez ve değerlendirme gibi üst düzey düşünme basamaklarına göre yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

5. Öğretmen kılavuz kitaplarında iyileştirme ve geliştirmeler yapılmalı; kılavuz kitaplar yeni yöntem ve teknikler, etkinlikler ve soru tipleriyle zenginleştirilmelidir.

6. Bu çalışmada İlköğretim DKAB dersinin eleştirel düşünme üzerindeki etkisi teorik olarak incelenmiştir. Dersin ilköğretim öğrencilerinin eleştirel düşünme becerilerini geliştirip geliştirmedeğini sorgulayan nicel ve deneysel çalışmalar yapılmalıdır.

7. Eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, problem çözme ve karar verme gibi üst düzey düşünme becerileri merkez alınarak yeniden modellenmiş din dersi programları geliştirilmelidir.

8. İlköğretim DKAB dersi ile öğrencilere verilecek kavramlar arasına, “tefekkür” kavramı da eklenmelidir.

KAYNAKÇA

- Akinoğlu, Orhan, “Bir Eğitim Değeri Olarak Eleştirel Düşünme”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, C. 1, S. 3, ss. 7-26.
- , Orhan, Umut Diriöz, *Tarih Öğretiminde Eleştirel ve Yaratıcı Düşüncenin Geliştirilmesi*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2007.
- Akyürek, Süleyman, “Din Eğitiminde Genellemelerin Öğretimi”, *AÜİFD*, 2006, 47, S. I, ss. 123-141 <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/58/545.pdf> [20.02.2013].
- Alev, Nedim, Haluk Özmen, Taner Altun, Salih Akyıldız, ed. Nevzat Yiğit, *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı*, Trabzon: A Yayınları, 2007.
- Cürcâni, Ali bin Muhammed es-Seyyid eş-Şerif, *Ta’rifat*, Kahire: Dar-ul Fazile, 1950.
- Arslan, Şeyma, “Kur’an-ı Kerim’i Eğitim Açısından Yorumlamak: Hadid Suresi Örneği”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S. 13, Haziran 2004, s. 317-382.
- Artvinli, Eyüp, “Coğrafya Derslerini Yapılandırmak: Aksiyon (Eylem) Araştırmasına Dayalı Bir Ders Tasarımı”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, S. 21, Ocak 2010, İstanbul, ss. 184-218.
- Asan, Aşkın, “Din Eğitiminde Öğrencinin Düşünmeye Yönlendirilmesi”, *Milli Eğitim Dergisi*, 2000, S. 145. http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/145/asan.htm [10.03.2013].
- Aybek, Birsnel, *Örneklerle Düşünme ve Eleştirel Düşünme*, Ankara: Nobel Kitabevi, 2010.
- Aydın, Ayhan, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, Ankara: Tek Ağaç Eylül Yayınları, 2006.
- Aydın, Mehmet Zeki, *Din Öğretiminde Yöntemler*, Ankara: Nobel Yayınları, 2009.

- , Mehmet Zeki, “Belçika’da İlk ve Orta Öğretimde Okutulan İslâm Din Dersi Programları”, *CÜİFD*, Haziran 2003, C. VII/1, ss. 85-100.
- , Mehmet Zeki, “İlköğretimin İkinci Kademe Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Programındaki Amaç ve Konuların Program Geliştirme Açısından Değerlendirilmesi”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C. 13, S. 1, Ankara 2000, ss. 5-25 (public.cumhuriyet.edu.tr/maydin/documents/2000-2.doc) [21.02.2013].
- Aydın, Muhammed Şevki, *Açık Toplumda Din Eğitimi*, Ankara: Nobel Yayınları, 2011.
- Ayhan, Halis, “İslâmiyet'in Eğitime Getirdiği Değerler", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S. 5, İstanbul 1998, ss. 57-74.
- Bapoğlu, S.Seda, Ferhan Açıkgöz, Özge Kapısız, Özge Yılmaz, “Hemşirelik Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Becerilerini Geliştirmede Drama Yönteminin Kullanılması”, *DÜSBED*, 2011, 1(3): ss. 17-21.
- Başaran, İbrahim Ethem, *Eğitim Psikolojisi*, Ankara: Feryal Matbaası, Ankara 2000.
- Baumfield Vivienne, *Thinking Through Religious Education*, Cambridge: Chris Kington Publishings, Chris Kington Publishing, 2002.
- Bayraktar, M. Faruk, “Eğitimin En Önemli Hedefi Düşünmek ve Düşünmeyi Öğretmek”, *MEB Din Öğretimi Dergisi*, Mayıs-Haziran 1991, S. 28, ss. 16-20.
- Beyhakî, *el-Medhal ile's-Süneni'l-Kubrâ*, thk.: Muhammed Ziyaurrahman el-A'zamî, I-II, Mektebetu Edvau's-Selef, Riyad 1420/2000, c. I, ss. 146-147.
- Bilgin, Beyza, “Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri”, *AÜİFD*, S.37, XXIV, Ankara 1997, ss. 469-483.
- , Beyza, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara: Gün Yayıncılık, 2007.
- , Beyza, Mualla Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, Ankara: Akid Yayıncılık, 1991.

- Bolay, Süleyman Hayri, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2009.
- , Süleyman Hayri, Kazım Sarıkavak, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*, Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2001.
- Cabiri, Muhammed Abid, *Arap İslâm Aklının Oluşumu*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, Çev. İbrahim Akbaba, 2000.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2005.
- Costa, Arthur L., Robert Marzano, "Teaching the Language of Thinking", *Educational Leadership*, October 1987, Volume 45, No:2, ss. 29-33
http://www.ascd.org/ASCD/pdf/journals/ed_lead/el_198710_costa.pdf
[29.04.2013].
- Cüceloğlu, Doğan, *İyi Düşün Doğru Karar Ver*, İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1994.
- Çelik, İlkay Başçam, *İlköğretim II. kademe Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Öyküleyici Metinlerin Eleştirel Düşünme Becerisi Kazandırma Açısından İncelenmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), MEÜEBE, 2011.
- Çınar, İkrım, *Kuramdan Uygulamaya İlk Okuma ve Yazma Öğretimi*, Malatya: İnönü Üniversitesi Basımevi, 2004
<http://www.egitirim.gen.tr/site/arsiv/54-20/349-ilkogretimin-onemi-ogretmen.html> [30/05/2012].
- Dam, Hasan, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi, Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, Mustafa Köylü (Ed.), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010.
- Demirhan, Canay ve Özcan Demirel, "Program Geliştirmede Proje Tabanlı Öğrenme Yaklaşımı", *AİBÜEDF*, c. 3, S. 5, Haziran 2003, ss. 48-61.
- Derbeder, Fazıl, *Platon ve Aristoteles'te Ruh Beden Problemi ve Karşılaştırılması*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, PAÜSBE, Denizli, Temmuz 2007.
- Doğan, Recai, "1980'e Kadar Türkiye'de Din Öğretimi Program Anlayışları (1924-1980)", *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası*

Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar, İstanbul, 28-30 Mart 2001, Ankara 2003.

-----, Recai, Cemal Tosun, *İlköğretim 4. ve 5. Sınıflar için Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, Ankara: Pegem Yayıncılık, 2002.

Doğanay, Ahmet, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Ed. Ahmet Doğanay, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2007.

Dolapçı, Orhan Cihan, *Öğretmenlerin Eleştirel Düşünme Konusunda Bilgilendirmeye Yönelik Seminer Çalışmasının Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), YÜSBE, 2009.

Duman, Bilal, *Neden Beyin Temelli Öğrenme*, Ankara: Pegem Yayınları, 2007

Eğri, Osman, "Eğitimin Genel Amaçları Açısından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri", *AÜİFD*, 2003, C. XLIV, S.1, ss. 271-291.

Ennis, Robert H., "Critical Thinking Assesment", *Theory into Practice*, Volume 32, Number 3, Summer 1993, College of Education, Ohio State University, ss. 179-186.

<http://www3.qcc.cuny.edu/WikiFiles/file/Ennis%20Critical%20Thinking%20Assesment.pdf> [24.02.2013] .

Epçaçan, Cahit, "Temel Bir Dil Becerisi Olarak Dinleme ve Dinleme Eğitimi", *ADYÜSBE Dergisi*, Türkçe'nin Eğitimi Özel Sayısı, Yıl:6, S. 11, Ocak 2013, ss. 331-352.

Erden, Münire ve Nurettin Fidan, *Eğitime Giriş*, Alkım Yayınları, İstanbul 1998, s.214'ten aktaran Döndü Özdemir, *Sosyal Bilgiler Dersinin Düşünme Becerilerini Kazandırma Düzeyine İlişkin Öğretmen Görüşleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2006.

Eröz, Mehmet, "Sosyoloji ve Türk Mantığı", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 1980, S. 18, ss. 69-72.

Esen, Muammer, "Kur'an'da Akıl - İman İlişkisi", *AÜİFD*, c. 52, S. 2, 2011, ss. 85-96.

- , Muammer, “Hz. İbrahim’in İmanı ve Tevhid Mücadelesi”, *AÜİFD*, c. 52, S. 2, 2011, ss. 111-128.
- Ev, Halit, “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı Hakkında Bir Değerlendirme”, *DEÜİFD*, XXXII, 2010 ss. 139-167.
- Facione, Peter A, *Critical Thinking: A Statement of expert consensus for purposes of Educational Assessment and Instruction*, Executive Summary, The Delphi Report, California: California Academic Press, 1998.
http://assessment.aas.duke.edu/documents/Delphi_Report.pdf [25.04.2013]
- Fisher, Robert, *Teaching Children to Think*, Cheltenham: Nelson Thornes Ltd. United Kingdom, 2005.
- Gelen, İsmail, “Sosyal Bilgiler Programındaki Düşünme ile İlgili Bazı Ortak Becerilerin Kazanılma Düzeyinin Belirlenmesi”, *OMÜEFD*, c.30, S. 2, 2011, ss.83-106.
- Glasser, William, *Kaliteli Eğitimde Öğretmen*, çev. Ulaş Kaplan, İstanbul: Beyaz Yayınları, 2000.
- Güler, İlhami, *Sabit Din Dinamik Şeriat*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Gündoğdu, Hakan, “Eleştirel Düşünme ve Eleştirel Düşünme Öğretimine Dair Bazı Yanılılar”, *CBÜSBE Sosyal Bilimler Dergisi*, c. VII, S. 1, 2009, ss. 57-74.
- , Hakan, “Niçin Eleştirel Düşünemiyoruz, Eleştirel Düşünmenin Engelleri”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, Yıl 13, S.146, Nisan 2012, ss. 43-52.
- Güngör, Fatih, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Problem ve Beklentileri, İlköğretim 8. Sınıf Öğrencileri Üzerine Yapılmış Bir Çalışma*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), UÜSBE, Bursa 2008.
- Gürkaynak, İpek, Füsun Üstel, Sami Gülgöz, *Eleştirel Düşünme Raporu*, Eğitim Reformu Girişimi, Mart 2008
<http://erg.sabanciuniv.edu/sites/erg.sabanciuniv.edu/files/Ellestireldusunme.pdf> [12.04.2013] .

- Güzel, Sibel, *Eleştirel Düşünme Becerilerini Temele Alan İlköğretim 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretiminin Öğrenme Ürünlerine Etkisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), MKÜSBE, 2005.
- Halpern, Diane F. *Thought & Knowledge, An Introduction to Critical Thinking*, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, Londra 2003.
- Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, c. 1, 1992.
- Haskins, Greg R., *A Practical Guide To Critical Thinking*, August 2006.
<http://content.yudu.com/Library/A1815s/philosophyapractical/resources/index.htm?referrerUrl=https%3A%2F%2Fwww.google.com.tr%2F>
[19.02.2013] .
- Hesapçioğlu, Muhsin, Ayşen Bakıoğlu, “Düşünmeyi Öğretmekte Öğretmen ve Okul Yöneticisinin Rolü: Düşünmek”, *MÜAEF Eğitim Bilimleri Dergisi*, İstanbul 1997, S. 9, ss. 49-78.
- Hookway, Susanna R. *Questions of Truth, Religious and Moral Education*, Norfolk: Religious and Moral Education Press, 2004.
- Hoşgörür, Vural, Nuray Taştan, “Eğitimin İşlevleri”, *Eğitim Bilimine Giriş*, ed. Özcan Demirel, Zeki Kaya, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2011.
- “Düşünme Gücü: Soran ve Sorgulayan Gençlik için Öğretmen Destek Projesi”
<http://erg.sabanciuniv.edu/dusunmegucuprojesi> [05.02.2013].
- Işıkdoğan, Davut, Adem Korukcu, “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı ve Öğretmenlerin Programa Yönelik Görüşleri”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Eylül-Aralık 2008, C. 11, ss. 237-258.
- İkbal, Muhammed, *İslâm'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, İstanbul: Birleşik Yayıncılık, Çev. Ahmet Asrar, İstanbul 1999.
- Karacaoğlu, Ömer Cem, *Online Eğitimde Program Geliştirme*, Ankara: İhtiyaç Yayıncılık, 2011.
- Karadüz, Adnan, Dil Becerileri ve Eleştirel Düşünme, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/3 Summer 2010, ss. 1566-1593.

- Karlığa, Bekir, *Din ve Düşünce*, İstanbul: Mahya Yayınları, 2013.
- Kayagil, Sezin, Ahmet Erdoğan, “Bazı Değişkenlerin İlköğretim Yedinci Sınıf Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Becerilerini Yordama Gücü”, *SÜAKEFD*, 2011, S. 31, ss. 321-334.
- Kaymakcan, Recep, Hasan Meydan, “Demokratik Vatandaşlık ve Din Öğretimi: Yeni Yaklaşımlar ve Türkiye’de DKAB Dersleri Bağlamında Bir Değerlendirme”, *İÜİFD*, Bahar 2010/1 (1), ss. 29-53.
- Keleş, Esra, Salih Çepni, “Beyin ve Öğrenme”, *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, Yıl 3, S. 2, Aralık 2006, ss. 66-82 .
- Kılıç, Cevdet, “Sistemik Felsefi Düşünce Öncesi Mitoloji, Büyü ve Dinlerde Varlık Düşüncesi”, *FÜİFD*, Yıl 2008, S. 13-1, ss. 37-50.
- Kızılabdullah, Yıldız, *Yapılandırmacılık Yaklaşımının İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Amaçlarının Gerçekleşmesine Etkisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Ankara 2008.
- Kızıldaş, Yusuf, *Sınıf Öğretmeni Adaylarının ve Sınıf Öğretmenlerinin Eleştirel Düşünme Eğilimlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi (Van Örneği)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), YYÜSBE, 2011.
- Koç, Ahmet, “Düşünen İnsan Yetiştirmede Din Eğitiminin Rolü”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S. 6, İstanbul, ss. 73-80, 1999.
- Köken, Nevzat, *Düşünme ve Eğitim, Eğitime İlişkin Çeşitlemeler-I*, Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları, 2004.
- Köylü, Mustafa, *Küresel Ahlak Eğitimi*, İstanbul: DEM Yayınları, 2006.
- , Mustafa, “Yaygın Din Eğitimi”, ed. Mustafa Köylü-Nurullah Altaş, *Din Eğitimi*, Ankara: Gündüz Basım Yayın, 2012.
- , Mustafa-Bayramali Nazıroğlu, “İlköğretimde Din Eğitimi”, ed. Mustafa Köylü, Nurullah Altaş, *Din Eğitimi*, Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2012.

Kurnaz, Ahmet, *Eleştirel Düşünme Öğretimi Etkinlikleri*, Konya: Eğitim Akademi Yayınları, 2011.

Kurnaz, Ahmet, Ali Murat Sümbül, “İlköğretim Beşinci Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Beceri ve İçerik Temelli Eleştirel Düşünme Öğretiminin Öğrencilerin Erişi ve Özdeğerlendirmelerine Etkisi”, *SÜAKEFD*, S. 26, Konya 2008, ss. 227-246.

Kürüm, Dilruba, *Öğretmen Adaylarının Eleştirel Düşünme Gücü*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2002.

Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği, md.4 (ö), (http://mevzuat.meb.gov.tr/html/27449_0.html), [24.04.2012] .

MEB, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, Ankara: MEB Basımevi, 2010.

-----, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Kılavuz Kitabı 4. Sınıf*, Ankara: MEB Basımevi, 2012.

-----, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Kılavuz Kitabı 5. Sınıf*, Ankara: MEB Basımevi, 2012.

-----, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Kılavuz Kitabı 6. Sınıf*, Ankara: MEB Basımevi, 2012.

-----, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Kılavuz Kitabı 7. Sınıf*, Ankara: MEB Basımevi, 2012.

-----, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Kılavuz Kitabı 8. Sınıf*, Ankara: MEB Basımevi, 2012.

-----, *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (6. ve 7. Sınıflar)*, Ankara 2005, s.4.

-----, *İlköğretim 1, 2 ve 3. Sınıflar Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu*, Ankara 2009, s.17.

Messina, James,

<http://jamesjmessina.com/improvecriticalthinking/criticalthinkinglinks.html>
1 [23.02.2013] .

Okumuşlar, Muhittin Okumuşlar, “Çok Kültürlü Toplumlarda ’Din Hakkında Öğrenme’ ve ‘Dinden Öğrenme’ Modeli”, *Marife Dergisi*, Yıl 7, S. 2, Güz 2007, ss. 251-264.

Osborne, Eileen, *Thinking Through Religious Education-21st Century Beliefs, Faiths and Moral Issues*, Dunstable; Folens Publishers, 2007.

Özdemir, Servet, *Eğitimde Örgütsel Yenileşme*, Ankara: Pegem Yayınları, 1997.

Özden, Yüksel, *Öğrenme ve Öğretme*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2010.

Özkalp, Enver, *Sosyolojiye Giriş*, Bursa: Ekin Yayınları, 2011.

Paul, Richard, A.J.A.Binker, Douglas Martin, Chris Vetrano ve Heidi Kreklau, *Critical Thinking Handbook: 6th-9th-Grades, A Guide for Remodelling Lesson Plans in Language Arts, Social Studies and Science*, Center for Critical Thinking and Moral Critique, Sonoma State University, 1989.

Potts, Bonnie, *Strategies for Teaching Critical Thinking*, ERIC Clearinghouse on Assessment and Evaluation Washington DC, ERIC Clearinghouse on Assessment and Evaluation, The Catholic University of America, Department of Education, O’Boyle Hall, Washington, DC 20064
<http://www.eric.ed.gov/PDFS/ED385606.pdf> [02.04.2013] .

Ratcliffe, Erika ve Bert Visser, Preferences, *Herrmann International Issue-No:17*.
<http://www.herrmann-europe.com/boutique/publications-herrmann/product/55-preferences-17-version-anglaise> [10.03.2013] .

Seferoğlu, S.Sadi, Cenk Akbıyık, “Eleştirel Düşünme ve Öğretimi”, *HÜEFD*, 2006/ S. 30, ss.193-200.

Selçuk, Mualla, “Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri (Zihin Gelişimi Açısından Bir Deneme)”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S. 4, İstanbul 1997, ss. 145-158.

- , Mualla, “Teorik ve Pratik Açmazlarıyla Kültürel Miras Öğretimini Sorgulayan Bir Deneme”, *Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar, Milli Eğitim Bakanlığı*, İstanbul 2000, s. 87.
- , Mualla, “Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri”, *Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar*, İstanbul: MEB Basımevi, 2000.
- Senemoğlu, Nuray, “Çocuk Hakları, Çalışan Çocuklar ve Eğitim Sorunları”, *Milli Eğitim Dergisi*, Temmuz, Ağustos, Eylül 2001, S. 151,
http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/151/senemoğlu.htm [12.02.2013] .
- , Nuray, *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2007.
- Sönmez, Veysel, *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*, Ankara: Anı Yayıncılık, Ankara 2008, s. 52-86.
- Süngü, Arife, *İbn Haldûn'un Eğitim Felsefesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), SDÜSBE, Isparta 2009.
- Şahbat, Arzu, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Tutumlarının Öğrencilerin Eleştirel Düşünme Becerilerine Etkisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), SÜSBE, 2002.
- Şahinel, Semih, *Eleştirel Düşünme*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2007.
- Şentürk, Mustafa, *Kur'an'da Akıl*, İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları, 2004.
- Şimşek, Eyüp, “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitapları “Ahlak” Öğrenme Alanlarının İncelenmesi”, *ATAÜNİFD*, S. 38, Erzurum 2012, ss. 189-214.
- Şimşek, Osman, “Sanayi Sonrası Süreçte Türk Çalışma Hayatındaki Değişme Dinamikleri”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2002, S. 4, ss. 139-174.
- Şişman, Sevgi, Sokratik Yöntem Kullanılarak Yapılan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinin, Öğrencilerin Eleştirel Düşünme Eğilimleri ve Derse

Karşı Tutumları Üzerindeki Etkileri, *XVIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı*, Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi, İzmir, 1-3 Ekim 2009.

Tekşan, Kezban, “Ömer Seyfettin’in Üç Hikâyesinde Problem Çözme Yöntemi ve Bu Hikâyelerin Türkçe Öğretiminde Kullanılması”, *MAÜEFD*, Yıl 13, S. 25, Mart 2013, ss. 310-341.

Tirmizî, *es-Sunen, Kitâbu'l-İlm*, 19; İbn Mâceh, *es-Sunen, Kitâbu'z-Zühd*, 15.

Tok, Türkay N., “Etkili Öğretim İçin Yöntem ve Teknikler”, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Ed. Ahmet Doğanay, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2007.

Turan, Melike, *İlköğretim Üçüncü Sınıf Hayat Bilgisi Dersinde Öğrencilere Eleştirel Düşünme Becerisini Kazandırmak İçin Önerilen Etkinliklerin Öğretmenler Tarafından Kullanılma Sıklıkları: Siirt İli Örneği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, MİÜEBE, 2012.

Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.511a6ab1b2aab3.62975911 [12.02.2013] .

Vergote, Antoine, “Çocuklukta Din”, Çev. Erdoğan Fırat, *AÜİFD*, c. XXII, Ankara 1978, ss. 325-329.

Wright, Chris, Carrie Mercier, Richard Bromley, David Worden, *Thinking Through Religion*, Oxford: Oxford University Press, 2001.

Yaran, Cafer Sadık, *Bilgelik Peşinde*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2002.

Yılmaz, Muammer, Nurtaç Benli, “İlköğretim I. Kademe Verilen Performans Görevlerinin Öğretmen Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi”, *DEÜBEFD*, S. 30, 2011, ss. 250-267.

Yücel, İsmail Hakkı, *Bilim-Teknoloji Politikaları ve 21. Yüzyılın Toplumu*, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Araştırma Dairesi Başkanlığı, 1997. <http://ekutup.dpt.gov.tr/bilim/yucelih/biltek.html> [15.04.2013].

ÖZET

Bu arařtırmada eleřtirel dūřünme kavramı incelenmiř ve eleřtirel dūřünmenin ilkokul ve ortaokul Din Kūltürü ve Ahlak Bilgisi dersindeki yeri saptanmaya çalıřılmıřtır. Arařtırma çerçevesinde mevcut İlköğretim DKAB Dersi Programı'ndaki eleřtirel dūřünmeye yapılan vurgular ortaya konmuř ve Milli Eėitim Bakanlıėı tarafından hazırlanmıř olan İlköğretim DKAB öėretmen dersi kılavuz kitaplarının ilköğretim öėrencilerinin eleřtirel dūřünme becerilerini geliřtirmeye uygun olup olmadıėı incelenmiřtir.

Çalışma, iki ana bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde dūřünme ve süreçleri hakkında bilgi verilmiř, dūřünmenin türleri, öėeleri ve dūřünme becerileri açıklanmıř ve İřlām dininin dūřünmeye verdiėi önem belirlenmeye çalıřılmıřtır. Bu bölümde, sonraki bölümlere temel teřkil etmesi amacıyla eleřtirel dūřünmeyle ilgili temel bilgilere yer verilmiř, eleřtirel dūřünme kavramı irdelenerek eleřtirel dūřünme eėitimi konusuna deėinilmiř, İřlām'da dūřünmenin ve eleřtirel dūřünmenin yeri, din eėitiminde eleřtirel dūřünme ve din eėitiminde eleřtirel dūřünme etkinlikleri hakkında teorik bilgi verilmiřtir.

İkinci bölümde, İlköğretim DKAB dersi programında eleřtirel dūřünmeye verilen önemi tespit etmek amacıyla programda eleřtirel dūřünmeye yapılan vurgular ortaya konmuř, öėretmen kılavuz kitabının iřleniř basamaėı ve ölçme-deėerlendirme bölümlerindeki eleřtirel dūřünmeyi geliřtirici yöntem ve teknikler, etkinlikler ve sorular incelenerek kitapların eleřtirel dūřünme öėretimine uygunluėu arařtırılmıřtır.

Sonuç ve değerlendirme kısmında ise, mevcut durumu iyileştirmek için yapılabilecekler tartışılmış ve önerilerde bulunulmuştur. Araştırma sonucunda İlköğretim DKAB öğretim programının pek çok yerinde eleştirel dūřünmeye vurgu yapıldığı ancak eleştirel dūřünmenin içeriği hakkında bilgi verilmediği belirlenmiş, öğretmen kılavuz kitaplarındaki ders işleme stratejileri, sorular ve

etkinliklerin birçoğunun eleştirel düşünme açısından anlamlı olmakla birlikte yeterli olmadığı ve geliştirilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eleştirel düşünme, din eğitimi, düşünme becerileri, düşünme becerileri eğitimi, düşünme eğitimi, düşünme öğretimi, İlkokul ve Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, öğretim programı.

ABSTRACT

In this study, the concept of critical thinking is elaborated and the position of critical thinking within the Primary and Secondary School Culture of Religion and Ethics Knowledge Course is tried to determine. Within the frame of this study, emphases given to the critical thinking in the teaching program of Culture of Religion and Ethics Knowledge are presented, and appropriateness of Culture of Religion and Ethics Knowledge guide book prepared by the Ministry of National Education for developing skills of critical thinking of primary school students is investigated.

This study consists of two main chapters:

In the first chapter information about thinking and its processes is given, types, elements and skills of thinking are explained, and the importance given to thinking in Islam is tried to determine. In this chapter, basics of critical thinking is explained to guide the following chapters of the study, critical thinking and teaching of critical thinking are elaborated, and theoretical information about the place of thinking and critical thinking in Islam, critical thinking in religious education and activities of critical thinking in religious education are given.

In the second chapter, emphases given to the critical thinking in the teaching program of Culture of Religion and Ethics Knowledge are presented to determine the importance given to critical thinking in the teaching program, appropriateness of the guidebooks of this course for teaching the critical thinking by analyzing the methods, technics, questions and activities in the teaching and assessment-evaluation sections of the book is researched.

In the conclusion section, discussions and suggestions for revamping the existing situation of the curriculum and about what has to be done are given. According to the findings of this study, it is determined that even though the emphases on critical thinking in Culture of Religion and Ethics Knowledge are given many times, there is no knowledge about the content of critical thinking, and even though many of the teaching strategies, questions and activities in the

book are of great significance to critical thinking, these are not enough and need further development.

Keywords: Critical thinking, religious education, thinking skills, thinking skills teaching, Primary and Secondary School Culture of Religion and Ethics Knowledge, teaching program, curriculum.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Mustafa Çetin

Doğum Yeri ve Tarihi : İzmit / 1979

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yüksek Lisans Öğrenimi : Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce, Arapça

İş Denevimi

2004-2011 : Memur/Marmara Üniversitesi Hukuk
Fakültesi

2011-... : Araştırma Görevlisi/Artvin Çoruh
Üniversitesi İlahiyat Fak. İDKAB Bölümü

İletişim

E-Posta Adresi: mustafacetin79@gmail.com

Telefon: 0 (507) 699 25 29